

Φιλοσοφία και Θάνατος

με τον Παύλο Ε. Μιχαηλίδη

8 Οκτωβρίου 2020

Ορίσαμε τη συνάντησή μας στις 6.30 το απόγευμα κι ήξερα καλά πως ο χρόνος δε θα 'ταν αρκετός για μια τέτοια συζήτηση με έναν άνθρωπο όπως ο κύριος Παύλος Μιχαηλίδης! Φιλοσοφία και θάνατος η θεματική μας και ο χρόνος πήρε άλλες διαστάσεις στην κουβέντα μας. Ταξιδέψαμε στο πριν και το μετά μας, κρατώντας επαφή με το τώρα μας. Το τώρα της στιγμής εκείνης, που είναι πια τότε, μα μοιάζει λες κι η κουβέντα συνεχίζεται κάθε φορά που φέρνω στη μνήμη μου στιγμές της. Στιγμές που αφήνουν μια γεύση ενθουσιασμού, με την έννοια του όρου (= εν Θεώ ουσία) και ευγένειας ειλικρινούς και δυσκολόβρετης στις μέρες μας. Ο κύριος Μιχαηλίδης ενδιέτριψε στα ερωτήματα εκ των υστέρων τιμώντας έτσι τη σελίδα αυτή με ένα εκτεταμένο κείμενο στη φιλοσοφία και τον θάνατο. Το κείμενο, αν και μεγάλης έκτασης, ρέει όμορφα και γεννά ενδιαφέρον για το τι ακολουθεί κάθε φορά.

Συμμερίζεστε το ότι ο θάνατος αποτελεί ταμπού στην εποχή μας;

Βέβαια! Μεγάλο ταμπού. Τα θέματα του σεξ και του θανάτου αποτελούν τα δύο ταμπού στην κοινωνία. Δεν μιλάμε γι' αυτές τις δυο ορμές τις κρύβουμε πίσω από κλειστές πόρτες. Όταν το βίαιο ένστικτο του σεξ μπολιαστεί με τη συνειδητότητα ανώτερων συναισθημάτων του ανθρώπινου πνεύματος, μεταμορφώνεται και ανθίζει σ' έρωτα και παιδεία. Ο έρωτας για τη γνώση δύναται να μεταμορφώσει αμετάκλητα το αμφίρροπο και υπερφίαλο ένστικτο σαρκικής επιθυμίας και θανάτου σε ορμή αγάπης.

Ο έρωτας πάντοτε συνεπικουρείται με σεβασμό, τρυφερότητα και στοργή προς τον συνάνθρωπο, επαυξάνοντας την επικοινωνία και τον θαυμασμό για τα επιτεύγματα της ιστορίας, του πολιτισμού, της τέχνης και των γραμμάτων· δημιουργεί την εκλεπτυσμένη κοινωνία.

Ο εχέφρων άνθρωπος επιδιώκει την ουσιαστική μεταμόρφωση της σαρκικής ορέξεως σε ερωτική δύναμη ζωής και γνώσης.

Μια τέτοια προοπτική μεταμόρφωσης ολότελα τροποποιεί τη στάση του ανθρώπου έναντι του περί θανάτου ερωτήματος. Ο θάνατος πλέον δεν καθίσταται η αντίθεση του έρωτα και της ζωής καθώς ο πόνος, η απώλεια και η φθορά, δεν οδηγεί σε αυτόματη αναπαραγωγή του πεπερασμένου βίου, ούτε δύναται να επιφέρει καθλωτικό πάγωμα ψυχικού δυναμισμού. Μυστηριωδώς, το άγριο σαρκικό ένστικτο μεταμορφώνεται σε μια καινούργια αρχή εύνοιας και ευζωίας όπου η απώλεια αντικαθίσταται από πληρότητα· και αντί για ταμπού θανάτου, αρχίζει σιγά-σιγά να γεννιέται μέσα στην καρδιά του

¹ Ο Παύλος Μιχαηλίδης είναι επίκουρος καθηγητής του Πανεπιστημίου Λευκωσίας στο Τμήμα Κοινωνικών Επιστημών. Τα κύρια ακαδημαϊκά του ενδιαφέροντα πραγματεύονται θέματα φιλοσοφίας και ηθικής, φιλοσοφίας της θρησκείας, παιδαγωγικής φιλοσοφίας, και θρησκευσιολογίας <https://orcid.org/0000-0003-0300-9142>
michaelides.p@unic.ac.cy

ανθρώπινου πνεύματος, ένα καινούργιο έναυσμα και πάθος που αφορά στην ενδελεχή μελέτη του φαινομένου «θάνατος».

Ο Πλάτωνας εύστοχα καταδεικνύει στον *Φαίδωνα* πως η «μελέτη θανάτου» συνιστά την απαρχή και εξέλιξη του φιλοσοφείν, αναδεικνύει το πάθος του στοχαστικού και αναστοχαστικού βίου. Με τη δια βίου μελέτη του φαινομένου «θάνατος» αρχίζει να κυριαρχεί στον άνθρωπο η σταδιακή ωρίμανση του έρωτα, καθώς μια καινούργια και άκρως μυστήρια συνειδητότητα που διαλύει την φαινομενική αντίθεση μεταξύ θανάτου και έρωτα (ζωής), προσδίδει μια ανώτερη σύνθεση που αναιρεί όλες τις πρότερες δισυπόστατες έννοιες και προσεγγίσεις. Ενδεχομένως, ο «θάνατος» και η «ζωή» δεν συνιστούν αντίθετες ροπές, ένστικτα ή δυνάμεις.

Σε κάθε στιγμή του βίου μας ο θάνατος είναι μέσα στη ζωή και η ζωή μέσα στον θάνατο. Φυσικά, αυτή η συνειδητοποίηση ολότητας που αναγνωρίζει τη μια έννοια εντός της άλλης δεν είναι εύκολη υπόθεση. Αυτό, γιατί στον βίο μας συνήθως αδυνατούμε να συνειδητοποιήσουμε τη ζωή ως ολότητα· με τον ένα ή άλλον τρόπο υποβιβάζουμε τον έρωτα στο επίπεδο της τυφλής σεξουαλικής ορμής που αυτομάτως «εική και ως έτυχε». Όμως σε αντιδιαστολή μ' όλα τα έμβια όντα, ο άνθρωπος προικίστηκε με το προνόμιο της συνειδητότητας, της συναίσθησης και επίγνωσης της θέσης και του προορισμού ύπαρξής του.

Αδιαμφισβήτητα, το συνειδησιακό καθεστώς που δόθηκε στον άνθρωπο αποτελεί συνάμα δώρο και δοκιμασία. Αποτελεί δώρο διότι το ανθρώπινο ον μπορεί να κατανοήσει εις βάθος ό,τι συνειδητοποιεί, έτσι διαμορφώνει πρόγραμμα ζωής, επιλέγει και οργανώνει τον βίο του· θέτει σκοπούς και στόχους που προσδίδουν νόημα στην καθημερινότητα και στην ιερότητα της ζωής εν γένει. Όμως, η συνειδητότητα επίσης αποτελεί δοκιμασία σκληρή, συνεχή και επίπονη, διότι ο άνθρωπος διαρκώς καλείται να αποσαφηνίσει και να διασαφηνίσει τη σχέση του με τυφλές σαρκικές ορέξεις «παντός είδους», καθώς και με ποικιλόμορφα πάθη που αυτόματα οδηγούν στον ψυχικό θάνατο. Πρωτίστως, το ανθρώπινο ον καλείται να οργανώσει τον βίο του βάση της σταδιακής συνειδητοποιήσεως του τελειωτικού θανάτου, μεγέθους που σηματοδοτεί το οριστικό τέλος επιλογών, σκοπών και στόχων. Ενώπιον του θανάτου, ο άνθρωπος στέκει «ενώπιος ενωπίω», διαρκώς δοκιμάζεται. Η δοκιμασία έγκειται στο ότι καλείται να αναγνωρίσει τη ζωή ως ολότητα· και, εν τέλει, είναι η συνειδητοποίηση του οριστικού τέλους του κόσμου του που ενεργοποιεί τη γένεση του ιερού έρωτα, προσδίνοντας ηθικό νόημα στον βίο, σε κάθε ενέργεια σκοπό και στόχο.

Του λόγου το αληθές, η καταβολή φόβου καθίσταται η αιτία που μας αναγκάζει να κρυβόμαστε πίσω από μια επιδερμική ηθικολογία, οδηγώντας μας ανελλιπώς σε άρνηση της βαθύτερης αναζήτησης του εσώτερου νοήματος των συναφών εννοιών «σεξ» και «θανάτου», εννοιών που καταντούν να μας τρομοκρατούν. Εν ολίγοις, όταν οι έννοιες «σεξ» και «θάνατος» δεν ευοδωθούν δια του έρωτος καθίστανται ταμπού, διότι συνιστούν τον υποβιβασμό της ζωής και του ανθρώπου. Επομένως, η αποσαφήνιση της διαφοράς μεταξύ των δυο αλληλοσυνδεόμενων εννοιών «σεξ» και «έρωτα» στην ολότητα τους δεν είναι εύκολη υπόθεση· για να επιτευχθεί χρειάζεται μαθητεία και μύηση στο ενδότερο νόημα του φαινομένου «θάνατος».

Η μελέτη θανάτου, λοιπόν, οδηγεί ανελλιπώς στον έρωτα για τη ζωή, διασαφηνίζει τον παλμό και τη δύναμη της.

Η βαθιά μελέτη, η σπουδή στην περί έρωτος στοχαστική φιλοσοφία έχει διαχρονικά προσδώσει τη σωστή κατανόηση της αγάπης και του σεβασμού, μιας προοπτικής που σβήνει τον φόβο και διαλύει κάθε ταμπού περί «σεξ» και «θανάτου», διατρανώνοντας έτσι τις έννοιες αυτές στη σωστή τους εννοιολογική βάση. Μ' αυτό κατά νου, «ζωή» και «θάνατος» δεν αποτελούν αντίθετες, αλλά ταυτόσημες έννοιες: η ζωή και ο έρωτας είναι ο θάνατος, και ο θάνατος είναι η ζωή και ο έρωτας: το ένα είναι μέσα στο άλλο.

Αν κάποιος μ' ερωτούσε να συνοψίσω σε μια πρόταση την ανώτερη συνειδητοποίηση των μεγάλων φιλοσόφων περί ολότητας της απανταχού ζωής και θανάτου, θα απαντούσα: «τα πάντα είναι μέσα στα πάντα». Με άλλα λόγια, αν κάποιος με ερωτούσε: «συνόψισε μου σε παρακαλώ, τι σηματοδότησαν οι μεγαλύτεροι φιλόσοφοι ως τον ανώτερο στόχο της ζωής;» Απερίφραστα, θα απαντούσα, η συνειδητοποίηση πως «τα πάντα είναι μέσα στα πάντα». Φυσικά, αυτή η πρόταση αποτελείται από κενές λέξεις (έννοιες άνευ νοήματος), οι οποίες δεν σηματοδοτούν τίποτε, εάν η κατανόηση τους δεν καταστεί βίωμα. Η κάθε έννοια αποτελεί ένα πολυδιάστατο σύμβολο, η διασαφήνιση του οποίου πάντοτε εξαρτάται από το επίπεδο συνειδητότητας έκαστου εξ ημών.

Δηλαδή, πώς μπορεί κάποιος να το καταλάβει;

Η κατανόηση επέρχεται με την εξέλιξη της συνειδητότητας· δεν υπάρχει άλλος τρόπος. Ο καθένας κατανοεί τις έννοιες (όπως για παράδειγμα τις έννοιες «θάνατος» και «ζωή»), αναλόγως του επιπέδου της συνειδησιακής εξέλιξης του/της. Ο συνειδητοποιημένος άνθρωπος κατανοεί το κάθε σύμβολο, την κάθε έννοια, ποικιλοτρόπως και πολυδιάστατα.

Πριν πολλά χρόνια στις αρχές των προπτυχιακών μου σπουδών στο πανεπιστήμιο του Binghamton στην Νέα Υόρκη, είχα ένα καθηγητή φιλόσοφο που φυσιογνωμικά έμοιαζε του Πλάτωνα, ή τουλάχιστον όπως εγώ φαντάζομαι τον αρχαίο φιλόσοφο: ήταν ψηλός με μια εντυπωσιακή γενειάδα και ολόλευκα σγουρά μαλλιά. Η πρώτη πρόταση που άρθρωσε με απίστευτη σοβαρότητα και άκρως επιβλητικό ύφος στο πρώτο μάθημα, ήταν η εξής: «Θα σας πω ευθέως και ευθαρσώς, η φιλοσοφία, όπως και η ζωή, είναι ό,τι ο καθένας καταλάβει». Αυτή η πρόταση λοιπόν γράφτηκε στο βαθύ υποσυνείδητο μου· και με το πέρασ των χρόνων άρχισα σιγά σιγά να κατανοώ το πηγαίο νόημά της.

Δεν ήταν τόσο απλό όσο ακουγόταν.

Ναι, το βαθύτερο νόημα της πρότασης αυτής είναι αινιγματικό, άβατο και άπατο· δεικνύει την κατανόηση πως «τα πάντα είναι μέσα στα πάντα». Όλα είναι μέσα σ' όλα. Θεωρούμε ότι τα πράγματα, οι έννοιες ή τα όντα ευρίσκονται κάπου, μπορεί σ' ένα ενδιάμεσο κόσμο, όμως τελικά: όλα είναι μέσα μας, ακόμη και ο λεγόμενος εξωτερικός κόσμος. Αυτό, γιατί το «μέσα» και το «έξω» όπως και όλες οι έννοιες δεν αποτελούν ούτε δεικνύουν αφηρημένα αντικείμενα. Αντιθέτως, οι έννοιες είναι όντα ζωντανά· και η γλώσσα ολοζώντανη ούσα, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το *είναι* του ανθρώπου.

Φιλοσοφικά ομιλούντες, στον φωτισμένο άνθρωπο το «μέσα» και το «έξω», το «εδώ» και το «εκεί», το «εγώ» και το «εσύ», δεν αποτελούν αμφίρροπες, δισυπόστατες, και φαινομενικά αντίθετες έννοιες, αλλά εναρμονίζονται δια του «όντως *Είναι*» δίνοντας τόπο στην αέναη παρουσία του Όντος που ξεδιπλώνει στο «αιώνιο παρόν» το μυστήριο άνοιγμα κόσμου και χρόνου –της αιωνιότητας– όπου συνυπάρχουν όλες οι στιγμές, παρελθόν, παρόν, και μέλλον.

Η συνείδηση και ιστορία του ανθρώπου, εν γένει, ο πολιτισμός, όλα είναι μέσα μας. Πολιτισμοί και βιώματα που δεν ακουμπήσαμε με ένα άκρως μυστήριο τρόπο (που υπερβαίνει περιγραφή και εξήγηση), ανήκουν στο συλλογικό υποσυνείδητο της ανθρωπότητας· είναι «μέσα μας». Το θέμα είναι τόσο άφατο: υπερβαίνει το διαχωρισμό υποκειμένου και αντικειμένου, ακόμη και την ίδια τη γλώσσα μας.

Γιατί, λοιπόν, αφού όλα είναι μέσα μας και μας αφορούν, δεν τα συζητούμε; Τι μας κρατά πίσω;

Μας κατακρατά ο φόβος της εξερεύνησης του ίδιου του εαυτού μας και της ζωής. Το ερώτημα σου είναι συνυφασμένο με ένα άλλο συγγενικό ερώτημα: «πώς σταδιακά δυνάμεθα να αποδομήσουμε ό,τι μάθαμε;» Δηλαδή, «πώς μπορούμε συνειδητά να πορευθούμε προς την αναγέννηση δια του θανάτου του πρότερου εαυτού μας;» Εκ των ων ουκ άνευ, η αποδόμηση των πάντων είναι δύσκολη υπόθεση, μπορεί και ακατόρθωτη. Καλό είναι όμως για τον άνθρωπο να έχει ένα γόνιμο και ακατόρθωτο στόχο, ένα άπιαστο όραμα.

Η καθημερινότητα των περισσότερων ανθρώπων στον πλανήτη ασχολείται με την επιβίωση. Αλλά έστω και εάν καταφέρουμε να αποκτήσουμε οικονομική αυτάρκεια, κάποια διπλώματα και επίπεδο μόρφωσης, δηλαδή, να αναβιβάσουμε ποιοτικά το επίπεδο ζωή μας, συνήθως, πεισματικά και αδιάντροπα, ανυποχώρητα, επιμένουμε στο καθιερωμένο και στην άγονη ρουτίνα, καθώς και σε εθισμούς και εμμονές.

Με αυτό κατά νου, κάποιος μπορεί σωστά να προτάξει πως ουσιαστική μόρφωση σημαίνει συνεχής και ανελλιπής μεταμόρφωση, αδιάλειπτη αλλαγή. Αυτό το μονοπάτι είναι δύσκολο και στενό, διότι κάποιος κολυμπά ενάντια στο ρεύμα της κοινωνικής συνείδησης, ενάντια σ' όλα που η κοινωνία προβάλλει ως επιτυχία. Εν τέλει, στην παρούσα φάση η παγκόσμια κοινωνική συνείδηση αποτελεί χαμηλή συνειδητοποίηση των πραγμάτων και της αλήθειας, προωθεί κυρίως οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα, άσκοπες διαμάχες που καταλήγουν σε αδικοχαμένους πολέμους, σε φτώχεια, διαφθορά, τρομοκρατία, κ.ο.κ.

Είναι επειδή δεν βρίσκουμε χρόνο;

Ναι, αλλά δεν έχουμε ούτε καθοδήγηση. Δεν είναι τώρα που έπαψε η κοινωνική συνείδηση να μελετά το μέγα ερώτημα του θανάτου που όντως αποτελεί την κορύφωση του φιλοσοφείν, και απεικονίζει το πιο καίριο, το μέγιστο των ερωτημάτων της πνευματικής συνείδησης και ιστορίας του ανθρώπου, των φιλοσοφιών και θρησκειών. Ο καθολικός φόβος για τον θάνατο, που επικρατεί ενδόμυχα στον άνθρωπο και την κοινωνία, δεν επιτρέπει στην κοινωνική συνείδηση να διεισδύσει στο περήθ θανάτου

ερώτημα. Κυρίως, υπερνικά η απάρνηση του ίδιου του ερωτήματος το οποίο κρύβουμε κάτω από το χαλί, από τον ίδιο τον εαυτό μας.

Τι είναι ο θάνατος; Για να ερευνήσουμε ένα τέτοιο πηγαίο ερώτημα σ' όλη την έκταση του οφείλουμε να αναθεωρήσουμε τα πάντα που μάθαμε· άλλωστε, όταν θα πεθάνουμε θα αφήσουμε τα πάντα πίσω. Η γνήσια αντιμετώπιση ενός τέτοιου ερωτήματος που αφορά στην ολότητα του βίου δεν είναι καθόλου εύκολη υπόθεση, γι' αυτό συνήθως επιτάσσει διδασκαλία και μύηση στους διάφορους αναβαθμούς της ερωτικής μυσταγωγίας, και εφόσον ο δρόμος είναι δύσκολος και κάποτε ανηφορικός, χρειάζεται καθοδήγηση, ενθάρρυνση, και απαιτεί δύναμη χαρακτήρα.

Είναι σαν τον καρκίνο του μαστού, ή οποιοδήποτε άλλο καρκίνο· για να αντιμετωπίσει ο άνθρωπος οιοδήποτε καρκίνωμα χρειάζεται βοήθεια από κάποιον που το έχει ήδη αντιμετωπίσει. Και η απάρνηση θανάτου στη συνολική συνείδηση της ανθρωπότητας έχει δημιουργήσει τα καρκινώματα του φόβου και των ταμπού, ακριβώς γιατί αντιφρονούντα κύτταρα φράζουν το δρόμο προς την αμερόληπτη εξερεύνηση του πιο καίριου ερωτήματος που αφορά στην εξέλιξη του ανθρώπινου όντος: «τι είναι ο θάνατος;»

Ασφαλώς, αν κάποιου έρθει η ώρα του να στοχαστεί το κρυφό νόημα του θανάτου, εάν για παράδειγμα του πει ο ιατρός «έχεις ένα-δύο, ή τρία-τέσσερα χρόνια ζωής», τότε μπορούμε να πούμε πως για αυτόν τον συνάνθρωπο ο χρόνος έχει επιταχυνθεί. Η ζωή τον έχει ρίξει σε συνειδησιακή κρίση και οντολογική ανασφάλεια. Επομένως, τώρα βρίσκεται απευθείας αντιμέτωπος με το στοχασμό θανάτου, δηλαδή, αναζητεί το νόημα της ζωής του.

Σαφώς, ο στοχασμός του επικείμενου θανάτου του τον φέρνει σε εγρήγορση, τον αφυπνίζει. Και αν, όντως, αφυπνιστεί, συνειδητοποιεί το πέρασμα του χρόνου όχι σαν τον ποσοτικό ή τεμαχισμένο χρόνο του ωρολογίου ή του ημερολογίου, ούτε σαν τον κυκλικό χρόνο της φύσης, της αλλαγής των εποχών ή της περιστροφής των πλανητών, αλλά πρωτίστως ως τον ηθικό και ποιοτικό χρόνο του συνειδησιακού καθεστώτος του ανθρώπου.

Ενώπιον της συνειδητοποιήσεως του επερχόμενου τέλους, δεν υπάρχει πλέον στιγμή για χαμένο χρόνο· ο κάθε λόγος ή κάθε πράξη μετριέται έναντι της ζωής και του θανάτου. Η παρουσία του θανάτου γεννά την παρουσία του Όντος, της ζωής – του *είναι* της κάθε στιγμής και έκφρασης. Ο θάνατος, λοιπόν, ξεδιπλώνει τη συνειδητοποιημένη παρουσία του κάθε μυστήριου ανοίγματος εαυτού και κόσμου, ακριβώς επειδή ο χρόνος ανοίγει στο κρυφό μυστήριο της παρουσίας μιας απουσίας.

Μπροστά στην απουσία και απώλεια, η παρουσία του ανοίγματος της ζωής καθίσταται εντονότερη, πιο γνήσια, πιο αυθεντική.

Γι' αυτό η παρουσία της απουσίας εντείνει το *είναι* του ερευνώντα ανθρώπου στο «ποιόν» και νόημα του κάθε ανοίγματος· αποφέρει εγρήγορση συνείδησης και επιτάχυνση του χρόνου. Το κάθε άνοιγμα παρουσίας ξεδιπλώνει το παρελθόν και το

μέλλον μέσα στο αιώνιο παρόν, ενώ η συνείδηση της απουσίας επιταχύνει τον προβληματισμό ως προς το μυστήριο της ολότητας του βίου και της ζωής.

Επί της ουσίας, όλοι πρέπει να ζούμε με τη συνείδηση πως η κάθε μέρα η κάθε στιγμή είναι η τελευταία. Αν το κατανοήσουμε αυτό, τα περισσότερα πράγματα που κάνουμε δεν θα τα πράτταμε· θα μας φαινότουσαν μάταια.

Ούτε είναι γόνιμο κάποιος να σκεφτεί στο άκουσμα του θανάτου κάποιου συνανθρώπου, «μα δεν είναι η δική μου περίπτωση, εγώ δεν έχω ‘υποκείμενα νοσήματα’, μπορεί να ζήσω ακόμη 50 χρόνια»... Αυτό αποτελεί μια γνώμη, μια άποψη, ενδεχομένως ευχή· μπορεί όμως να πρόκειται περί ψευδαίσθησης. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα «η γνώμη και η άποψη αποτελούν τις κατώτερες των αντιλήψεων»· σίγουρα δεν αποτελούν γνώση.

Για τον ολοκληρωμένο άνθρωπο, η αδιάρρηκτη αλήθεια είναι πως δε γνωρίζει «πότε» θα επέλθει το απονενοημένο και μοιραίο, γι’ αυτό διαρκώς προετοιμάζεται ώστε την ύστατη στιγμή να μην βρεθεί απροετοίμαστος. Γι’ αυτό ο συνειδητοποιημένος άνθρωπος προνοεί, ερευνά όλες τις πτυχές του περί θανάτου ερωτήματος, απορεί για τα πάντα· έτσι, πρακτικά και στοχαστικά, οδεύει προς την υπερσυνείδητη κατανόηση ότι «τα πάντα είναι μέσα στα πάντα». Ως εκ τούτου, η προσωπική ταυτότητα του σκεπτόμενου και στοχαστικού ανθρώπου ανοίγει προς την ηθική της ολότητας· κατανοεί πως, πέραν των όποιων διαφορών, ο συνάνθρωπος είναι μέσα μου: είμαι «εγώ».

Το αυθεντικό «εγώ» εγκολπώνεται το «εμείς», είναι πολύ πιο μεγάλο απ’ ότι μπορούμε να φανταστούμε διότι είναι συνυφασμένο με το ήθος του ανθρώπινου πνεύματος – την έσωθεν θεότητα.

Ο «εν θεώ» άνθρωπος βάζει τον εαυτό του στα παπούτσια του άλλου· μαθαίνει να μιλάει τη γλώσσα του συνάνθρωπου του, διότι ο κάθε άλλος είναι εν δυνάμει φίλος. Σαφώς αυτό είναι δύσκολο, αλλά όχι ακατόρθωτο. Τι θα πει βάζω τον εαυτό μου στα παπούτσια του άλλου; Ούτε συμβουλή δεν μπορώ να δώσω στον συνάνθρωπο, μόνο ενδείξεις· εμμέσως τον καθοδηγώ να βρει τον δρόμο του. Το μόνο που ενδεχομένως δικαιούμαι να του πω είναι: «αν ήμουν στη θέση σου...» θα έπραττα αυτό και αυτό. Μια τέτοια προσέγγιση προϋποθέτει αρετή και μαστοριά, ηθικές και διανοητικές αρετές που βαθμηδόν άγουν στο ακατανίκητο πάθος του παιδαγωγικού έρωτα, πάθος για γνώση και αυτογνωσία που υπερβαίνει κάθε ενστικτώδη γενετήσια ορμή και σαρκική έλξη.

Ο χρόνος δεν περισσεύει για την καλλιέργεια και αφομοίωση μιας τέτοιας προοπτικής και γνώσης, η οποία όντως δύναται να προσφέρει στον πνευματικό και ηθικό άνθρωπο, όλα τα εφόδια του «ευ πράττειν» και «ευ ζην».

Μέγιστη αρετή αποτελεί να ακούσω τον άλλο μέσα από βαθιά σιγή, τόσο βαθιά που του δίνει τη δυνατότητα να ακούσει τον εαυτό του. Αυτό έπραττε μαζί μου ο πιο φωτισμένος καθηγητής που γνώρισα. Με τον καιρό, κατάλαβα πως ο ίδιος κατανοούσε τα ερωτήματα μου και τον εαυτό μου πολύ πιο βαθιά από εμένα.

Εκείνο που αποκαλούμε ενσυναίσθηση, εμπάθεια, ή καλύτερα συμπόνια (compassion), προϋποθέτει αρχικά συντονισμό με τον άλλο και εν συνεχεία, αφομοίωση μαζί του εν σιγή. Με την αφομοίωση, ο άλλος είναι μέσα μου και εγώ μέσα του· ο άλλος ανήκει στην ενοποιημένη πολλαπλότητα εαυτών που αποκαλώ «ο εαυτός μου» – το είναι μου. Με τον ένα ή άλλον τρόπο, αυτό σημαίνει πως ενώπιον του άλλου, «εγώ» πρέπει να πεθάνω στον εαυτό μου όπως τον γνωρίζω. Πεθαίνοντας, κατανοώ τον άλλο όπως κατανοώ τον εαυτό μου, ως πρόσωπο, ως έτερον εαυτό. Τοιουτοτρόπως, γεννιέται μέσα μου καινούργια ζωή: «ο άλλος, ο εαυτός μου».

Μόνο σε καταλάγιασμα σιγής κατανοώ τι είναι θάνατος και τι ζωή: το ένα μέσα στο άλλο.

Ο άνθρωπος έχει αδιανόητα δυνατές ορμές, ένστικτα που ασταμάτητα αναδύονται από το βαθύ ασυνείδητο – υποσυνείδητο. Προς το τέλος της ζωής του ο Φρόιντ συμπεριέλαβε όλα τα ένστικτα σε δυο αντιμαχόμενες ορμές: τη ζωή και τον θάνατο. Ας μιλήσουμε πρώτα για το ένστικτο της ζωής. Σύμφωνα με τον Φρόιντ, η ορμή της ζωής αποτελεί το ένστικτο του ψυχοσεξουαλικού (*libido*). Όμως στην τελική ανάλυση, ο Φρόιντ εξίσωσε το σεξ με τον έρωτα, θεωρώντας πως όλα τα αίτια των πράξεων μας απορρέουν από το *libido*, το οποίο μάλιστα καθίσταται αυτοκαταστροφικό, παθολογικό.

Στη δική μας προσέγγιση, η σαρκική όρεξη ή η ακατέργαστη επιθυμία (το σεξ), δεν αποτελεί ορμή της ζωής αλλά του θανάτου. Εάν, όμως, η βίαιη ψυχοσεξουαλική ορμή μπολιαστεί με την ευγένεια του έρωτα επιφέρει τη γνώση, καθώς και κάθε καλό για τον άνθρωπο. Με υπομονή και επιμονή, λοιπόν, η σαρκική όρεξη μετουσιώνεται σ' έρωτα: συνείδηση ανοικτή, ενέργεια καθαρή. Συνεπώς, το σεξ ή *libido* ταυτίζεται με την ορμή προς θάνατο, ενώ η μεταμόρφωση του άγριου ενστίκτου σ' έρωτα προσφέρει στον άνθρωπο το ήθος της εκλεπτυσμένης ροπής προς ζωή.

Αντιθέτως, για τον πατέρα της μοντέρνας ψυχανάλυσης Φρόιντ, ο αυθορμητισμός ανάδυσης της ψυχοσεξουαλικής ορμής, κόπτεται, συλλαμβάνεται ή κατακρατείται από τη γνώση και την ηθική συνείδηση. Δηλαδή, η συνειδητότητα και η ηθική σηματοδοτούν τον θάνατο. Εν ολίγοις, για τον Φρόιντ η ηθική και ο πολιτισμός οδηγούν τον άνθρωπο στην καταπίεση του *libido*, και συνεπώς αυτός ο κοινωνικός και ηθικός εξαναγκασμός οδηγεί σε κάθε λογής παθολογία, ασθένεια και διαστροφή, στη βία, τον φόνο και τον πόλεμο (Freud, *Civilization and its Discontents*). Επηρεασμένος από τον φιλόσοφο Φρίντριχ Νίτσε, ο πατέρας της μοντέρνας ψυχανάλυσης μείωσε το εσώτερο πνευματικό νόημα του έρωτα σε ψυχοσεξουαλική λαγνεία, σε αδάμαστο και άκρατο σαρκικό πόθο και όρεξη (*libido*), εν ολίγοις, στην επιβουλή του ισχυρού, που δημιουργεί και προσαρμόζει την ηθική σύμφωνα με τις ανάγκες τις βλέψεις και τα συμφέροντά του. Γι' αυτό ο Φρόιντ αρκείται στην κατανόηση πως το βαθύ ασυνείδητο αποτελεί τον τόπο και την εστία που κρύβει μόνο παθολογικές καταστάσεις. Ο πατέρας της σύγχρονης ψυχολογικής θεώρησης δεν έφερε στο φως το ασυνείδητο ως πεδίο με απεριόριστο βάθος, σαρωτικό, που υπερβαίνει κάθε παθολογία.

Παρά την ευφυΐα του, η αστοχία του Φρόιντ συνίσταται στο ότι δεν αναγνώρισε ότι η συνείδηση και ο ηθικός βίος αναβλύζουν από την πηγή του βαθιού ασυνείδητου, την

δροσοπηγή του έρωτα και της αγάπης, το πηγαίο άνοιγμα που κείται και κρύπτεται κάτω από κάθε παθολογία ανημέρωτων ενστίκτων, πιο βαθιά ακόμη απ' ό,τι ο άνθρωπος μπορεί να αρθρώσει λόγο. Για να γνωρίσει τέτοιο βάθος ο άνθρωπος πρέπει να έχει εξελιχθεί συνειδησιακά και ηθικά.

Η ηθική συνείδηση λοιπόν, δεν σηματοδοτεί τον θάνατο, διότι μόνο δια της γνώσης το ένστικτο της διαιώνισης του είδους –*libido*– μπορεί να μεταμορφωθεί σ' έρωτα για τον άνθρωπο και την παιδεία του, για το ιερό και άδυτο της ανθρωπίνης υπόστασης. Είναι ο έρωτας, η ιερή πηγή της ζωής και του ασυνειδήτου που αποκαλύπτεται στα αθάνατα θαύματα, τα τερατουργήματα της ιστορίας και του πολιτισμού.

Εδώ, το σκήπτρο και τον ακρογωνιαίο λίθο της γνώσης κρατάει στην παλάμη των χεριών του ο «θείος Πλάτωνας», όπως τον αποκαλούσαν οι μεγάλοι φιλόσοφοι της Αναγέννησης. Στο *Συμπόσιο*, αλλά και σ' άλλους διαλόγους του (βλ. *Φαίδρο* και *Φαίδωνα*), ο Πλάτων αναδεικνύει πως ο έρωτας είναι η ύψιστη των αναζητήσεων, η ελκτική δύναμη που εγκυμονεί και γεννά κάθε καλό, γεννοβολώντας «θεία μανία» για ό,τι είναι αγαθό και αθάνατο στον άνθρωπο. Ο θείος έρωτας αποβλέπει στην τελείωση του ανθρώπινου πνεύματος και είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με τη «μελέτη θανάτου»: καθίσταται η συμπαντική κοσμογόνος δύναμη που «ανθρωπογονεί».

Ο έρωτας εγκυμονεί και γεννά τον καθαρό νου, προΐδεάζει και δημιουργεί αριστεία, ενσπείροντας το καινοτόμο άνοιγμα της αγάπης για τον άνθρωπο.

Το αυθεντικό άνοιγμα της παρουσίας του ανθρώπινου όντος λοιπόν, είναι συνάμα άνοιγμα της παρουσίας του θανάτου, της παρουσίας μια απουσίας, όπου η απουσία σηματοδοτεί το νόημα έκαστου ανοίγματος με σκέψεις και πράξεις αγάπης: δηλαδή, με τη συνειδητότητα έρωτος για το αθάνατο: το αιώνιο άνοιγμα εαυτού κόσμου και ζωής, στο κάθε πέρασμα του χρόνου.

Πέραν της Φροϊδιανής αντίληψης, έρωτας σημαίνει μεταμόρφωση και υπέρβαση του σαρκικού ενστίκτου σε καθαρή αγάπη· ενώ έρωτας και αγάπη σηματοδοτούν νου εστιασμένο ως προς το στόχο, νου και συναισθήματα υπό κυριαρχία. Και τότε εξαίφνης, αναδύεται από την πηγή του ασυνειδήτου έκπληξη χαράς και απρόσμενης ευδαιμονίας, προάγγελος υπερβατικού καταλαγιάσματος και ειρήνευσης των πάντων. Έρωτας θα ειπεί αθάνατη δύναμη ζωής που ενισχύει το καλό του ανθρώπου για τον άνθρωπο.

Ο έρωτας ελκύει την άκρως μυστήρια θεότητα των πάντων, τη φανερώνει, και συνάμα την κρύβει. Η αγάπη δίχως όρια τη φανερώνει για πάντα.

Και ο θάνατος είναι ένα ένστικτο που μας κρατά πίσω;

Ναι! Η συνείδηση του επερχόμενου θανάτου, ο οποίος μπορεί να συμβεί ανά πάσα στιγμή, μας τρομοκρατεί δημιουργώντας τεράστιο κενό, φόβο και οντολογική ανασφάλεια. Δεν είναι ακριβώς ο θάνατος που μας κρατά πίσω αλλά η ιδέα που έχουμε γι' αυτό το φαινόμενο. «Ο θάνατος», λέγει ο στωικός Επίκτητος, «δεν είναι κάτι φοβερό, γιατί τότε θα ήταν και για τον Σωκράτη. Τον θάνατο τον κάνει φοβερό η ιδέα ότι είναι

φοβερός». Επομένως, «ο θάνατος» μας κρατά πίσω μόνο αν κυριαρχήσει ο φόβος του θανάτου. Ο φόβος αρχίζει σιγά-σιγά να εξανεμίζεται από τι στιγμή που επιδιδώμαστε σε επιμελή έρευνα, μελετώντας εξονυχιστικά το ερώτημα: «τι εστί θάνατος;»

Εν καιρώ, αυτή η έρευνα αποδίδει αποκτούμε ακοίμητη «συνείδηση θανάτου», συνειδητότητα που προσανατολίζει τον τρόπο του βίου. Ως εκ τούτου, η συνείδηση του θανάτου καθοδηγεί τους λόγους και τα έργα μας, επιφέροντας μεταστροφή και μεταμόρφωση. Με τη «μνήμη θανάτου» η συνείδηση εαυτού κόσμου και πραγμάτων σταδιακά αλλάζει προς το καλό, μεταμορφώνεται, εξελίσσεται.

Για τον επίδοξο εραστή της γνώσης, ο θάνατος πεντοβολά έρωτα, και ενεργοποιεί την ηθική συνείδηση... και να πώς ο εραστής της γνώσης εράται το καλό: διακρίνοντας την ψυχική ομορφιά, πάντα επιβουλεύεται το πάγκαλο και πνευματικά τέλειο, την έσωθεν θεότητα που φανερώνει το ωραίο και αιώνιο άνοιγμα, του κάθε τοποχρονικού περάσματος. Επομένως, στον συνειδητοποιημένο άνθρωπο η ορμή θανάτου αποτελεί την αφετηρία επισταμένης επανεξέτασης του φαινομένου.

Η μια όψη της ορμής του θανάτου μας κρατά πίσω, κόβοντας τον αυθορμητισμό, ενώ παραδόξως, η άλλη όψη κινητοποιεί τη σκέψη μας προς το άριστο και ωφέλιμο, αποτελεί την ορμή προς μάθηση, γνώση και παιδεία. Γι' αυτό με αυτοπεποίθηση μπορούμε να πούμε ότι η ορμή ή το ένστικτο θανάτου, το οποίο ενυπάρχει μέσα μας από τη γένεση, μπορεί λόγω φόβου να μας οδηγήσει σε αυτοκαταστροφή ή να αποτελέσει την κινητήριο δύναμη, το εφαλτήριο για συνειδητοποιημένο βίο και αυτογνωσία.

Λόγου χάρη, αλλάζοντας μια έλλειψη στον χαρακτήρα μας προϋποθέτει ένα είδος θανάτου του πρότερου εαυτού μας. Εφόσον συνειδητοποιήσουμε την έλλειψη, δεν μπορούμε να σβήσουμε τη συνείδηση μας (δεν υπάρχει ούτε delete ούτε reboot κομβίον). Η διαιώνιση της έλλειψης επιφέρει ενοχή, η οποία με το πέρασμα του χρόνου αυξάνεται, καθιστώντας τη ζωή μας ανυπόφορη. Η ενοχή φεύγει μόνο με την μεταστροφή του εαυτού μας. Όταν αλλάξουμε προς τα καλό, τότε ησυχάζουμε.

Η συνείδηση μας τροποποιείται αναλόγως του μεγέθους της μεταστροφής μας, ενώ η επίγνωση της ζωής ενισχύεται και μεταβάλλεται, γίνεται εντονότερη: ζωηρότερη. Βήμα με βήμα, η περί θανάτου έρευνα αποδίδει καρπούς ανείπτων ευαισθησιών και αγάπης. Από την απαρχή της ζωής μας ο θάνατος και έρωτας για τη ζωή συνυπάρχουν, είναι δυο αργέονα ένστικτα: το ένα εντός του άλλου.

Γεννιέται το παιδί..., να ο έρωτας της μάνας. Το παιδί την καθιστά δια βίου μάνα της ζωής και πηγή της αγάπης. Γι' αυτό η πρώτη ερωτική κίνηση της μάνας είναι να προσφέρει το στήθος της στο παιδί: αυτό ενέχει το ένστικτο της διαιώνισης του είδους, όμως πιο ουσιαστικά, απαρτίζει και το πρώτο ένστικτο ουσιαστικής αγάπης προσώπου. Το ταξίδι του παιδιού αρχίζει με ψελλίσματα αγάπης και το γάλα της μάνας. Η μάνα γεννά το παιδί, αλλά γεννάει και γάλα, –το σύμβολο του *είναι* της ζωής της–, το οποίο δίνει απλόχερα και δίχως δισταγμό.

Το ταξίδι της γένεσης εμπεριέχει σε κάθε βήμα και το ένστικτο του θανάτου. Από τη στιγμή που η μάνα φέρνει παιδί στη ζωή, ακόμη και όταν είναι έγκυος, τρέμει μην της το πάρει ο χάρος. Γεννιέται το παιδί, γεννιέται καινούργια ζωή, μαζί της γεννιέται και ο θάνατος.

Έτσι, το μυστήριο της γένεσης καινούργια ζωής, γεννά και τη συνείδηση της ενδεχόμενης απώλειας της. Ενώπιον κάθε απειλής απώλειας, η αγάπη της μάνας επιτάσσει την ηθική συνείδηση, που σε κάθε βήμα την προτρέπει να ζήσει, ώστε το παιδί της να μην μείνει ορφανό.

Η συνειδητοποιημένη μάνα γνωρίζει πως η κάθε γέννα ενέχει φυσικό και ψυχικό πόνο, που σημαίνει ελευθερία και απώλεια. Το παιδί γεννήθηκε και η μάνα ελευθερώθηκε. Όμως η μάνα αγωνιά, πασκίζει. Διότι μέσα της γνωρίζει πως όταν αναπόφευκτα έρθει η στιγμή του δικού της μεγάλου ταξιδιού, υποχρεωτικά θα δώσει τεράστιο πόνο στο παιδί της. Δια του πόνου της απώλειας το παιδί θα βιώσει τον θάνατο της μάνας.

Αναπόφευκτα, αυτή είναι η μοιραία οδός της κάθε μάνας και του κάθε πατέρα.

Μάλιστα, το απερίφραστο χρέος θανάτου και πόνου που αφήνει η μάνα στο παιδί όταν αποδημήσει, αποτελεί πίστωση και προσφορά ζωής. Η απώλεια της μάνας εξ ανάγκης προσφέρει στο παιδί της τη συνείδηση θανάτου, το δώρο που είναι στεφάνωμα ζωής και γέννα καινούργιας προοπτικής. Επομένως, με τον θάνατο της η μάνα προσφέρει στο παιδί τη δυνατότητα υπεύθυνης ζωής· η παρουσία της απώλειας γεννά στο παιδί την προοπτική να ανακαλύψει το ποιόν του ανθρώπου και της ανθρωπιάς.

Εύλογα κάποιος μπορεί να ειπεί πως, μετά το θάνατο της η μάνα συνεχίζει να γεννά το παιδί. Μετά θάνατον, η μάνα ξαναγεννά το παιδί, και το παιδί τη μάνα.

Ας θεωρήσουμε λοιπόν, ότι από τη γέννηση μέχρι το θάνατο καλούμαστε να δομήσουμε και συνάμα να αποδομήσουμε την ταυτότητά μας. Η αποδόμηση ενέχει μεταμόρφωση συνειδητότητας, είναι σαν θάνατος. «Μέχρι τον τελειωτικό θάνατο», έλεγε ένας ολόλαμπρος φιλόσοφος διδάσκαλος μου, «πρέπει να πεθάνουμε τουλάχιστον επτά φορές». Είναι αυτό το συνεχές ένστικτο του θανάτου που φοβόμαστε, το τρέμουμε διότι δεν ξέρουμε τι θα γεννηθεί, και αν θα γεννηθεί «κάτι», και αυτή η αδιάκοπη αγωνία καταλήγει στο ερώτημα αν υπάρχει ζωή μετά θάνατον. Φοβόμαστε την αλλαγή –το καινούργιο– αν και αντιφατικά στην τελική είναι το καινούργιο, το νεοφώτιστο που αναζητούμε.

Δίχως ανανέωση της ζωής σίγουρα είμαστε ψυχικά νεκροί έστω και αν ακόμη ζούμε. Αυτό γιατί το καινούργιο αποτελεί την πεμππουσία της ζωής. Άνευ ανακαίνισης εαυτού και κόσμου, η ζωή καταντά τεντριμμένη και ανιαρή, και τέτοια πλήξη μπορεί να καταστεί χειρότερη κι' από το θάνατο.

Επί της ουσίας, δεν είμαστε αυτό που νομίζουμε ότι είμαστε. Συνήθως ζούμε και πράττουμε σύμφωνα με μια εικόνα του τι είμαστε (in accordance to an image). Όμως, σίγουρα δεν είμαστε μια εικόνα ή φαντασίωση, ή μια διαβολή, ούτε είμαστε ένα

αναδυόμενο σύμβολο του υποσυνειδήτου· είμαστε μύριες μορφές, μύρια αναδυόμενα σύμβολα· είμαστε το *είναι* της ζωής, η συνείδησης στην αγκαλιά της μάνας του ασυνειδήτου.

Για τον μη σκεπτόμενο άνθρωπο οι πλείστες συμβολικές εικόνες ή αναπαραστάσεις εαυτού και κόσμου, που αναδύονται από το ασυνείδητο, βρίσκονται σε διάσταση με το αληθινό «εγώ» του, την ολότητα του *είναι* της ζωής του. Σαφώς, επιτυχημένος δεν είναι όποιος οδηγεί Porsche ή Maserati ή έχει μεγάλο και πολυτελές σπίτι. Επί του πρακτέου, αυτά τα αγαθά δεν σημαίνουν τίποτε, απλά αποτελούν υποσυνειδητες εικόνες εαυτού και κόσμου, κοινώς ξενέρωτες φαντασιώσεις, ανημέρωτες εικόνες μιας υποτιθέμενης επιτυχίας και λύτρωσης.

Για να κατακτήσουμε το μέγα αγαθό της αυτογνωσίας οφείλουμε να κατοικήσουμε μέσα στο *είναι* της ζωής μας. Τότε, ζούμε και συμμετέχουμε στην ολότητα του «όντως *Είναι*», κατανοούμε την παρουσία της ζωής «εδώ», μέχρι και το «υπερπέραν»· και που μπορεί κάποιος να διερωτηθεί ευρίσκεται το επέκεινα: όλα είναι μέσα μας «εδώ» και «τώρα».

Ο θάνατος είναι κάτι άμορφο και άπιαστο, δεν είναι υποκείμενο ούτε αντικείμενοποιείται: είναι η άλλη όψη της ίδιας της παρουσίας της ζωής, η παρουσία της απουσίας της, μιας απουσίας που δημιουργεί ένα άπειρο κενό επειδή παρουσιάζεται ως η άλλη όψη της συνεχούς ροής εαυτού κόσμου και πραγμάτων όπως εμφανίζεται στο παρόν (εδώ και τώρα). Είναι αυτή καθ' αυτή η απουσία, όμως, που αποκαλύπτει καινούργια ζωή και εμπεριέχει όλες τις διαστάσεις του χωροχρόνου.

Το πέρασμα του χρόνου είναι περιστροφικό, σπειροειδές, μια ατέλειωτη παρουσία και συνάμα απουσία. Η απώλεια και θλίψη, η ένδεια και το πένθος χειραφετούν πάντα την παρουσία κάποιας απουσίας. Έτσι ο θάνατος κάποιου αγαπημένου προσώπου απελευθερώνει στους απομένοντες την κατ' εξοχήν απουσία που δεν είναι τίποτε άλλο, από την παρουσία της απουσίας του θανόντα. Αυτή η παρουσία (ζωή) της απώλειας (απουσία), η απώλεια δηλαδή, γεννά καινούργια ζωή. Πολλά μπορούμε να πούμε εδώ αλλά δεν είναι του παρόντος.

Ένα μόνο πράγμα θα πω τώρα. Η παρουσία της ζωής ερμηνεύεται ενόψει της παρουσίας της απώλειας της. Γύρω από το κρεβάτι του θανάτου κάποιου αγαπημένου μας προσώπου νοιώθουμε την ολοζώντανη παρουσία του θανάτου (ο θάνατος δεν αντικείμενοποιείται αλλά έχει παρουσία), γι' αυτό σκεπτόμαστε ή συνειδητοποιούμε την κάθε λέξη και πράξη ενώπιον του ανθρώπου που αγαπάμε. Αυτό, διότι ενώπιον της παρουσίας του θανάτου γεννιέται η παρουσία της απουσίας ως συνειδητοποίηση ολότητας εαυτού και ζωής. Το ίδιο ισχύει για τον άνθρωπό μας· προ του επικείμενου θανάτου, η κάθε λέξη και φράση του εμπεριέχει την ολότητα, η κάθε κίνηση και βλέμμα είναι ολοκληρωτική, ενέχει μύρια βιώματα.

Στο σούρουπο της ζωής όταν η μέρα συναντάει την νύχτα, η κάθε κίνηση σημαίνει τα μάλα, επειδή ξεδιπλώνει την ανόθευτη επιρροή ισχύος της ίδιας της παρουσίας της ζωής. Τόσο αγνή είναι η ενδότερη δύναμη της ζωής προ του επερχόμενου θανάτου, που οι αγαπημένοι αυτού που πεθαίνει, υπερβαίνοντας κάθε εμπόδιο, τρέχουν να

εκπληρώσουν τις τελευταίες του επιθυμίες. Μάλιστα, τις πλείστες φορές, λόγω της αγνότητας των τελευταίων στιγμών, αυτός που πεθαίνει δεν ανέχεται ανοησίες ή τον ανόητο· τέτοιες συμπεριφορές του προκαλούν θλίψη.

Επομένως, το αυθόρμητο έναυσμα της ζωής αποτελεί τη μια όψη του ίδιου νομίσματος· η άλλη όψη είναι η συνείδηση του θανάτου. Καθώς το παιδί εξελίσσεται, μεγαλώνει αυθόρμητα... Αυθόρμητα μεγαλώνουμε και αυθόρμητα μαθαίνουμε να γελούμε να περπατούμε, να ομιλούμε τη γλώσσα, κ.ο.κ. Εντούτοις, ο αυθορμητισμός ξαφνικά σταματά όταν συνειδητοποιήσουμε πως κάτι δεν πάει καλά, εμφανίζεται ένα κενό, μια απώλεια, μια άρνηση ή ένδεια, τέλος πάντων κάτι που μας ρίχνει πίσω στον εαυτό μας φέρνοντας μας στη συνείδηση. Ένα δυστύχημα στον δρόμο... Είχα ένα προχτές.

Κι εγώ! Είναι οι μέρες τους.

Ναι! ... ναι! Τι να κάνουμε όλα είναι μέσα στο παιχνίδι της ζωής!

Τέλος πάντων, σιγά σιγά κάποιος συνειδητοποιεί πώς πρέπει να κατανοήσει τις δυο αυτές ορμές ζωής και θανάτου· τις συνοψίζουμε σε δυο, αν και οι εκφάνσεις τους είναι πολλές και εμφανίζονται ποικιλοτρόπως, κάποτε φανερά και άλλοτε συγκεκαλυμμένα. Αυτές λοιπόν οι δυο φαινομενικά αντίθετες ορμές γεννούν το κάθε συναίσθημα, την κάθε σκέψη. Ας στοχαστούμε πως η κάθε σκέψη, το κάθε συναίσθημα είναι και ορμή. Το αίσθημα του θανάτου είναι πολύ δυνατή ορμή. Το αίσθημα της αγάπης, του έρωτα, της ζωής, και αυτή είναι πολύ δυνατή ορμή. Η μια ορμή δεν είναι πιο δυνατή από την άλλη. Και οι δυο είναι δυνατές, η μία είναι μέσα στην άλλη. Είναι κάτι σαν δυο μαύρες τρύπες αλλά δεν είναι τρύπες. Όπως και να έχει το φαινόμενο, οι λεγόμενες τρύπες φαίνονται μαύρες, όμως, παραδόξως, εκπέμπουν φως, ζωή, έρωτα.

Φυσικά, για να ανακαλύψουμε τη ζωή, τον έρωτα, πρέπει να εξετάσουμε τον αυθορμητισμό, διότι έρχεται η ίδια η ζωή και μας καλεί, σαν να μας λέγει: «δεν μπορείς κύριε/κυρία μου να δρας ανεξέλεγκτα βάσει τον ενστίκτων σου, των αχαλίνωτων επιθυμιών σου. Οφείλεις να θέσεις τις ορμές, τις σκέψεις και συναισθήματα σου υπό κυριότητα, υπό έλεγχο: μόνο τα ζώα ακολουθούν απaráμιλλα τα ένστικτα τους – εσύ όμως είσαι καλός άνθρωπος, δεν είναι ωφέλιμο να σε κυριαρχούν αυτά εσένα».

Ένας τρόπος υπάρχει λοιπόν να αποκτήσουμε κατά το δυνατόν κυριαρχία και έλεγχο των αναδυόμενων ασυνειδήτων ορμών. Και αυτός δεν εμπεριέχει ούτε βία, αλλά ούτε και καταστολή. Η καταστολή επαναφέρει τις ορμές δριμύτερες· μπορεί μάλιστα να δημιουργήσει ασθένεια. Ενώ το φαινόμενο της βίας εμπεριέχεται μόνο στις ασυνείδητες και ανεκπλήρωτες σεξουαλικές ορμές και ορέξεις που τυραννούν. Εδώ, μόνο η συνειδητοποίηση της γενετήσιας ορμής ενέχει τον τρόπο απεξάρτησης από την τυραννική φοβέρα της.

Ο τρόπος, λοιπόν, είναι η άοκνη και ανελλιπείς παρατήρηση των ορμών τη στιγμή που αυτές αναδύονται από το ασυνείδητο. Το κλειδί ζωής έγκειται στην αδιάκοπη παρατήρηση της ροής των σκέψεων και συναισθημάτων. Η συνεχής παρατήρηση ως εποπτεία επιφέρει την κατανόηση και συνειδητοποίηση τόσο της φύσης των ορμών, όσο και των συνθηκών που τις προκαλούν. Πάνω απ' όλα, οφείλουμε να

κατανοήσουμε τους λόγους που επιδιώκουμε την κάθαρση από κάθε αθέμιτη ορμή. Σ' αυτό θα επιστρέψουμε.

Η κάθε ασυνείδητη ορμή έχει λόγο που αναδύεται· είναι τυφλή μορφή του νου, μορφή ζωής που αναζητεί ενέργεια και επιζητεί εκπλήρωση επιθυμιών· ενώ επανέρχεται πιο δυνατή μετά από κάθε κορεσμό. Είτε προς στιγμή την ξεχάσουμε ή την εκπληρώσουμε, η ορμή κατεβαίνει στο υποσυνείδητο/ασυνείδητο, όπου κρύβεται και λαμβάνει θέση. Όταν οι κατάλληλες συνθήκες το επιτρέψουν, αναδύεται δριμύτερη κάθε φορά, ορμάει επιζητώντας περισσή ενέργεια και συνέχεια στη ζωή. Γι' αυτό κάθε φορά που αναδύεται λαμβάνει περισσότερη δύναμη. Επαναλαμβάνεται διότι επιδιώκει πιο δυνάμενη ζωή.

Οι τυφλές ορμές έχουν βουλιμία, δύναμη και πανουργία, γι' αυτό πρέπει να κατανοήσουμε με διαύγεια τον λόγο που επιζητούμε την απαλλαγή και απενεργοποίηση τους, δηλαδή, τον θάνατο τους.²

Η γνώση αποτελεί την πιο δυνάμενη μορφή ζωής: το κλειδί ζωής το κρατάει η συνείδηση εποπτείας – ο παρατηρητής. Οφείλουμε όμως να ενθυμούμαστε ότι δεν επιτρέπεται να κρίνουμε αυτές τις ορμές, αν το πράξουμε έχουμε χάσει την μάχη... Στοχεύουμε στο να τις κατανοήσουμε. Ως εκ τούτου, δεν κρίνουμε ό,τι αναδύεται αλλά εξασκούμε την κρίση μας.

Να ένα παράδειγμα. Αν περνάω κατάθλιψη τότε αυτή η σκοτεινή ορμή, μεταφορικά ομιλούντες, με καταβάλλει σαν θάνατος. Η κατάθλιψη καθ' αυτή, όπως ο θάνατος, δεν είναι κάτι καλό, αλλά ούτε και κακό. Αναγνωρίζω, όμως, ότι όταν είμαι σε κατάθλιψη σκοτεινιάζει ο ψυχισμός μου. Δίχως να κρίνω το συναίσθημα το παρακολουθώ για να κατανοήσω καθαρά τον λόγο και τις συνθήκες που το προκαλούν. Αν το κρίνω ως κακό, θα έρθει κι άλλη κατάθλιψη. Απλά παρατηρώ αυτή τη σκοτεινή μορφή ζωής σε όλες τις εκφάνσεις της, τη μελετώ ενδελεχώς από όλες τις γωνιές και σκοπιές. Με τον καιρό γνωρίζω τον λόγο που επιδιώκω κάθαρση απ' αυτή τη θλιβερή κατάσταση. Και η γνώση ενισχύει τη βούληση. Επομένως, με την παρατήρηση μιας επαναλαμβανόμενης σκοτεινής δύναμης ή ορμής αποκτούμε γνώση και κατανόηση. Κάπως έτσι, λοιπόν, επέρχεται η κάθαρση από αθέμιτες σκέψεις και συναισθήματα.

Όταν πλέον γνωρίζουμε τον λόγο της επιδιωκόμενης απεξάρτησης από μια παθολογία ψυχισμού, ενός τυφλού δυσοίωνου συναισθήματος που επιφέρει σκοτεινίασμα του νου όπως μελαγχολία, λύπη, ακεφιά, μαράζι, ζήλεια, φθόνο, κτλ., τότε για την απεξάρτηση αρκεί η συνειδητοποιημένη παρατήρηση (ή εποπτεία) της τυφλής δύναμης τη στιγμή που αυτή αναδύεται και μας καταβάλλει. Με την άμεση εποπτεία απεγκλωβιζόμαστε από το αδιέξοδο: το δυσοίωνα συναίσθημα δεν αντέχει το φως του νου, φεύγει, εξαφανίζεται.

Επομένως, η άοκνη παρατήρηση μιας κατάστασης πρώτα επιφέρει κατανόηση και εν συνεχεία, με περαιτέρω επιμονή στην εποπτεία, επιφέρει κάθαρση. Διότι απλά η

² Παρεμπιπτόντως, επειδή ο μόνος σκοπός των σκοτεινών ασυνείδητων ορμών είναι να παραμείνουν εν ζωή, λέμε πως δεν έχουν λόγο και στόχο: είναι τυφλές. Στον χριστιανισμό αποκαλούν αυτές τις τυφλές ορμές, «πνεύματα κωφά και άλαλα».

συνείδηση που παρατηρεί διαλύει τη συνείδηση που δημιουργεί το σκοτεινό τοπίο. Με τη διάλυση του συννεφιασμένου και άχαρου τοπίου εμφανίζεται ο απέραντος καταγάλανος ουρανός του «όντως *Είναι*»: κυριαρχεί ο ήλιος της ύπαρξης μας.

Εκ των ων ουκ άνευ, η αδιάκοπη εποπτεία της ροής των σκέψεων και συναισθημάτων μας επαυξάνει τη συνείδηση αλματωδώς. Δια της επίμονης ενδοσκόπησης, ο καλλιεργημένος παρατηρητής συλλαμβάνει αναιρεί και ματαιώνει κάθε εμμονή σκοτεινού νέφους που αναδύεται την ώρα που αναδύεται, ακόμη πριν προλάβει να αναδυθεί. Δεν υπάρχει άλλος τρόπος, μόνο η επισκοπούσα συνείδηση δύναται να επιφέρει καθαρή αθέμιτων σκέψεων και συναισθημάτων.

Και κρατά την ισορροπία.

Ναι, αρχικά επιφέρει ισορροπία και στη συνέχεια μέτρο και αρμονία: αυτά είναι τα μέγιστα αγαθά που απορρέουν από την επιμελή εποπτεία του αναδυόμενου ασυνείδητου και υποσυνείδητου. Όπως προείπαμε, το ούτω καλούμενο βαθύ ασυνείδητο ευρίσκεται κάτω από τις αναδυόμενες σκέψεις και συναισθήματα, πιο βαθιά από κάθε αναδυόμενη ορμή. Αυτό είναι που δεν μπόρεσε να κατανοήσει ο Φρόιντ. Το φως του Όντος αναδύεται από την ίδια την πηγή του ασυνείδητου κάτω από όλα τα στρώματα παθολογιών, πιο βαθιά ακόμη από την αντίθεση των ορμών ζωής και θανάτου. Η ισορροπία είναι η απαρχή, το πρώτο ζητούμενο στην πορεία προς τη γνώση, ενώ το μέτρο και η εναρμόνιση αποτελούν άθλο που στοχεύει στο θείο.

Για να γνωρίσει κάποιος το μέτρο και την αρμονία σημαίνει ότι έχει βιώματα του θάνατου και της αθανασίας. Ο ισορροπημένος, δηλαδή ο σοβαρός ερευνητής της αλήθειας, επιβεβλημένα οδηγείται από την περί θανάτου απορία στο κατ' εξοχήν μυστήριο της αθανασίας: δηλαδή, αποκτά βιώματα της αθάνατης παρουσίας έκαστης στιγμής, και κατανοεί πολλά και διάφορα για την μετά θάνατο ζωή πριν καν αποβιώσει. Στον περί αθανασίας στοχασμό θα επανέλθουμε ξανά και ξανά. Αυτό, διότι ο στοχασμός περί της ενδότερης σημασίας του θανάτου καθίσταται ελλειπτικός εάν δεν άγει τον ερευνητή στο περί αθανασίας ερώτημα.

Αυτός είναι ο λόγος που η έρευνα του Φρόιντ καθίσταται ελλιπής. Ο πατέρας της μοντέρνας ψυχανάλυσης κατανοεί μεν το ερώτημα του θανάτου, όμως του διαφεύγει η υπέρβαση του ερωτήματος. Εν ολίγοις, δεν απόκτησε τα βιώματα που οδηγούν τον στοχαστή στο περί αθανασίας άνοιγμα. Ως εκ τούτου, αναιρεί και δεν εξετάζει σοβαρά το θρησκευτικό βίωμα. Αυτό που δεν κατάφερε ο Σίγκμουντ Φρόιντ, το κατόρθωσε εν μέρει ο μαθητής του Καρλ Γκούσταβ Γιουνγκ. Η προτάσεις του Ελβετού ψυχολόγου απορρέουν από μια πιο ισορροπημένη και συνολική κοσμοθεωρία, η οποία ερευνά ενδελεχώς, ανθρωπολογικές, αρχαιολογικές, ψυχιατρικές, λογοτεχνικές, φιλοσοφικές, και θρησκευτικές πτυχές του ανθρώπινου ψυχισμού.

Ο Γιουνγκ κατανόησε το ανθρώπινο πνεύμα βάση της Πλατωνικής αρχετυπικής θεώρησης, την οποία μεταμόρφωσε στην υποκειμενική της διάσταση. Πολλά μπορούμε να πούμε εδώ, όμως περαιτέρω εξήγηση δεν είναι του παρόντος. Όσο αφορά πιο ολοκληρωμένες, αλλά και εμπειριστατωμένες ψυχολογικές θεωρήσεις οι οποίες

συμπεριλαμβάνουν και διόλου δεν αναιρούν το θρησκευτικό φαινόμενο, κάποιος μπορεί να ερευνήσει τις υπερβατικές ψυχολογίες του Ken Wilber ή του Michael Washburn.

Στην τελική ανασκόπηση, πέραν οιασδήποτε θεώρησης, η κάθε στιγμή είναι άκρως πολύτιμη –καίριας σημασίας– γι' αυτό οφείλουμε να τη ζήσουμε ολοκληρωτικά... Τώρα, αυτή η στιγμή πέθανε. Έχουμε συνείδηση του θανάτου της. Σε κάποια φάση όμως θα επέλθει ο ολοκληρωτικός θάνατος και έτσι προκύπτει το ερώτημα: «θα έχουμε συνείδηση μεταθανάτια και αν ναι, τι είδους συνειδητότητα;»

Σωρεία μεταφυσικών προσεγγίσεων στις φιλοσοφίες και θρησκείες Δύσης και Ανατολής απευθύνονται στο μεταθανάτιο άνοιγμα, η μελέτη του οποίου θεωρείται εντός των ορίων και οριζόντων του ανθρώπινου ψυχισμού. Ο σοβαρός μελετητής του περί θανάτου ερωτήματος, αυτός/αυτή που όντως θέλει να πλησιάσει το μυστήριο της ζωής και του θανάτου, οφείλει να ερευνήσει εις βάθος αυτές τις προσεγγίσεις· άλλωστε, αυτό προτάσσει η ενδότερη σημασία ενός ανοικτού νου που ερευνά. Όμως, τέτοια προοπτική χρειάζεται ουσιαστικό άνοιγμα ψυχής... και ένα τέτοιο μεγαλειώδες άνοιγμα διαπρέπει στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία, η οποία στοχεύει στο θείο και στην, κατά το δυνατόν, κατανόηση της ατελεύτητης ζωής των αθανάτων – the immortals (βλέπε, Πλάτωνος, *Απολογία Σωκράτους*· Πλάτων, *Θεαίτητος*· Αριστοτέλη, *Μεταφυσική*, και *Ηθικά Νικομάχεια*).

Για παράδειγμα, στον Πλάτωνα η κάθαρση συντελείται μέσα από την άυλη πνευματική σφαίρα της άφθαρτης διάνοιας, του καθαρού νου, που μετουσιώνει τη γενετήσια ορμή και αναδύεται ως έρωτας για γνώση του υπέρτατου, αθάνατου αγαθού. Στον κλασικό φιλόσοφο υπερτερεί ο έρωτας για την επιστήμη και εν συνεχεία, για την αλήθεια και σοφία· έρωτας που τελικά σηματοδοτεί τη «θεία μανία» ως διακαή πόθο για κατάκτηση της ψυχής, και του κατ' εξοχήν Αγαθού –της άκτιστης Ιδέας του Καλού (του Όμορφου και Ωραίου)– συμμετέχοντας έτσι, στον κατά Σωκράτη και Διοτίμα απύθμενο «πόθο αθανασίας», στα πολλά αγαθά της παιδείας και στην τελειότητα.

Συνεπώς, η μεταμόρφωση των ορμών διαπρέπει ως έρωτας για τη φύση και τη γνώση· πρωτίστως, έρωτας για τον άνθρωπο, τη σπουδή και την παιδεία του, την ιστορία και τον πολιτισμό του· έρωτας που εντέλει προσδίδει στον ερωτώντα άνθρωπο το εσώτερο έναυσμα, τη φλόγα για αέναη μαθητεία στο καλό, το δίκαιο, στο αθάνατο και αληθές. Πέραν των τυφλών ορμών λοιπόν, η ανθρώπινη φύση αναδύεται ως οντολογική πηγή ζωής· και επειδή αέναα υπερβαίνει τον ίδιο τον εαυτό της, μεταμορφώνεται σε υπέρ-φύση, ή αλλιώς, σε υπερούσια φύση.

Στον Πλάτωνα και στην αρχαία φιλοσοφία κυριαρχεί ο στοχασμός περί αθανασίας. Το ερώτημα του θανάτου αδιαμφισβήτητα οδηγεί σε, πορεία «κατανόησης» του θανάτου Όντος, και της αδιάρρηκτης αθανασίας του ανθρώπινου όντος.

Η θεώρηση μοντέρνων στοχαστών που διατείνονται πως το περί αθανασίας ερώτημα και θεωρίες υπέρβασης αφορούν κατασκευές της κουλτούρας, που ανήκουν στις ιστορικές και πολιτισμικές δομές της γενεαλογίας των ιδεών, είναι επιβεβλημένα ελλιπή. Αποτελεί πεισματώδη αντίληψη που εμμένει πως δεν υπάρχει μεταθανάτιος

ζωή διότι τέτοια μυθεύματα αποτελούν ιδιότυπα κατασκευάσματα της κουλτούρας τα οποία δεικνύουν την αδυναμία του ανθρώπινου πνεύματος να συμφιλιωθεί με τη συμπαγή περατότητα που επιφέρει ο θάνατος. Γι' αυτούς τους ερευνητές η ενδότερη έρευνα κατά το πλείστον τελειώνει εδώ.

Φυσικά, αυτή η προσέγγιση δεν είναι επιδερμική διότι υπάρχει αμφίδρομη και αδιάρρηκτη σχέση μεταξύ κουλτούρας και ανθρώπινης συνειδητότητας. Η κουλτούρα σχηματίζεται από τη συνείδηση και αμφίδρομα την σχηματίζει: το ένα είναι μέσα στο άλλο. Να όμως που υπάρχει και ένα τρίτο στοιχείο –το Όν καθ' αυτό– που άμορφο και άκτιστο όντας, διαπερνά συνθέτει και υπερβαίνει την ιστορία και την κουλτούρα, όπως και την ανθρώπινη συνειδητότητα. Το Όν καθ' αυτό, όντας παντού και μέσα σ' όλα, αποτελεί την ανείπωτη και ακλόνητη πηγή τόσο της κουλτούρας όσο και της ανθρώπινης πνευματικότητας, αυτογνωσίας και αυτοπραγμάτωσης.

Για να ευοδώσει η έρευνα περί της αθανασίας της ανθρώπινης υπόστασης, ο ερευνητής οφείλει να στοχαστεί και να αποδεχτεί το άκτιστο Όν μέσα του/της σαν άκτιστο. Δια του άκτιστου Όντος λοιπόν, η εξελισσόμενη συνειδητότητα στοχάζεται και ανακαλύπτει την υπέρβαση όχι ως άνοιγμα κουλτούρας αλλά βαθύτερα, ως άνοιγμα στην αθάνατη πηγή που παράγει και αναπαράγει μορφές, δημιουργεί και αναδημιουργεί πολιτισμούς. Το αδιάφθορο Όν είναι η άκτιστη, αέναα αναδύμενη πηγή των πάντων μέσα μας.

Το ερώτημα περί της υπέρβασης του θανάτου δεν αφορά μόνο στην πολιτισμική ιστορικότητα, αλλά αφορά στον κατ' εξοχήν ψυχισμό του ανθρώπινου πνεύματος και σίγουρα κάποιος, κατά πολλού δύναται να υπερβεί τον χωροχρόνο –όπως τον γνωρίζουμε– και τις δομές της κουλτούρας, δηλαδή, μπορεί να προσεγγίσει στοχαστικά το αδιανόητο (πχ. βλέπε Αριστοτέλη, *Μεταφυσικά*, και *Ηθικά Νικομάχεια*), και συνεπώς μπορεί να κατανοήσει ασύλληπτες αλήθειες για τη ζωή και τον θάνατο. Η βαθύτερη ενδοσκόπηση και στοχαστική θεώρηση οδηγεί σε άλλες ατραπούς συνειδητότητας: ενέχει τη δύναμη να μεταμορφώσει τον νου ώστε ο «εν Θεώ» άνθρωπος να κατανοήσει βιωματικά (και μυστικά) την αθανασία της ανθρώπινης υπόστασης.

Σύμφωνα με τις μεγάλες πνευματικές παραδόσεις της ανθρωπότητας, είναι βέβαιο πως ο θεόμενος άνθρωπος βιώνει και κατανοεί το αρχέγονο Όν ως άκτιστο. Η συνειδητότητα του δεν το αναπαράγει σε κτίσμα. Αφήνοντας το Όν και τα όντα να είναι ό,τι είναι, βιώνει μέσα του την ελευθερία του άκτιστου φωτός – την άμορφη πηγή του «όντως *Είναι*».

Όλες οι πνευματικές εμπειρίες στοχαστικού τύπου που αποκαλύπτουν το «αθάνατο *Είναι*» του ανθρώπινου ψυχισμού πέραν των αντιμαχόμενων ορμών ζωής και θανάτου, το αποκαλύπτουν εσωτερικά όχι ως κτίσμα αλλά ως άκτιστη παρουσία. Το Όν καθ' αυτό αναδύεται ως η άκτιστη πηγή όλων των μορφών. Γι' αυτό όποιος κατανοήσει εκ των έσω την αναδύμενη άκτιστη πηγή, μπορεί με ευχέρεια να βιώσει το ενδότερο νόημα των αρχαίων φιλοσόφων και όλων των θρησκείων που προβάλουν την κατάκτηση της αθανασίας ως υπέρβαση του θανάτου.

Η ίδια η ζωή μας καλεί, λοιπόν, να καθαρίσουμε το υποσυνείδητο μας απ' όλες τις αμφίρροπες ορμές, ώστε με την κάθαρση να αναδυθεί από το βαθύ ασυνείδητο

ατελεύτητη ηρεμία, η ησυχαστική εμπειρία που πυροδότησε και πυροδοτεί κατευθείαν από την πηγή, τις καινοτόμες ιδέες των μεγάλων φιλοσόφων και πνευματικών καθοδηγητών.

Δεν επιμένουμε τυχαία στην αδιάλειπτη επισκόπηση και την ενδότερη σημασία του παρατηρητή ως φορέα ενδοσκοπικής γνώσης και σοφίας. Ο παρατηρητής καλείται να συνειδητοποιήσει τις φαινομενικά αντιφατικές ορμές ζωής και θανάτου, καθώς και τα πάθη που αυτές επιφέρουν. Η συνειδητοποίηση αυτών των τυφλών ενστίκτων σηματοδοτεί αλματωδώς τη γένεση του καινούριου ανθρώπου και τον θάνατο του παλαιού, επιφέροντας στον κατάλληλο καιρό μια καινούργια ισορροπία μεταξύ συνείδησης και ασυνείδητου. Μάλιστα, η κυριάρχηση επί των παθών σηματοδοτεί την γένεση των αρετών, των συνειδητοποιημένων εκείνων δυνάμεων που επιφέρουν μέτρο και αρμονία μεταξύ μορφών και αθάνατου Όντος.

Η ενδοσκόπηση λοιπόν, αποτελεί την πεμπτουσία της κλασσικής ελληνικής φιλοσοφίας του Σωκράτη, του Πλάτωνα και Αριστοτέλη, καθώς και των Στωικών και της ύστερης Ελληνιστικής διάνοησης. Αποτελεί μάλιστα την πεμπτουσία του χριστιανισμού και όλων των θρησκειών. Πρωτίστως, αποτελεί την κύρια θεματική των ηρώων της μυθικής συνείδησης.

Ο πρώτος άθλος του Ηρακλή είχε στόχο την απόκτηση ισορροπίας. Για να επέλθει η ισορροπία έπρεπε πρώτα να καθαρίσει τους στάβλους του Αυγεία, δηλαδή το βαθύ ασυνείδητο από τα αθέμιτα. Εν συνεχεία, έπρεπε να ασκηθεί σε πιο δύσκολους άθλους, για παράδειγμα να κόψει και να καυτηριάσει όλα τα κεφάλια της Λερναίας Ύδρας, δηλαδή όλες τις αναδυόμενες προσωπίδες του εαυτού μας (τις εικόνες και ψευδαισθήσεις, τα images)... Παρομοίως, ο σε εγρήγορση νους καλείται να καυτηριάσει τα αθέμιτα ώστε να αναδυθεί το πηγαίο, η σταθερότητα του καθαρού νου που επιφέρει ισορροπία συνείδησης και ασυνείδητου, καθώς και αρμονία με το «όντως *Είναι*». Η επισταμένη ενδοσκόπηση ανοίγει τον δρόμο προς την αθανασία.

Παρομοίως, ο Θησέας έπρεπε να εισέλθει στον σκοτεινό λαβύρινθο του ασυνείδητου-υποσυνείδητου για να σκοτώσει με το σπαθί του (τη συνείδηση) τον Μινώταυρο (τον εγωισμό). Μάλιστα, ο Μινώταυρος απαιτούσε να καταβροχθίζει κάθε χρόνο επτά νέους και επτά νεανίδες (δηλαδή όλη την ενέργεια μας). Απαιτείται θάρρος να κατέβει κάποιος στον δαιδαλώδη λαβύρινθο· διότι εκεί θα αντιμετωπίσει τον θάνατο του πρόσωπο με πρόσωπο. Λυτρωτικό ρόλο παίζει η καλλιέργεια της διαίσθησης (το υπερβατικό στοιχείο του νου που διαπερνά όλες τις αισθήσεις). Η διαίσθηση (το σύμβολο του νήματος της Αριάδνης), παρέχει το μέσο ώστε να μην χαθούμε στον λαβύρινθο του αχανούς ασυνείδητου.

Στην τελική ανάλυση, φοβόμαστε να ερευνήσουμε το ασυνείδητο· ο φόβος δεν μας επιτρέπει να κοιτάξουμε τις διάφορες μορφές του εαυτού μας ώστε να εισέλθουμε στα βαθύτερα και πιο εκλεπτυσμένα στρώματα του ενδοσκοπικού βίου.

Μόνο μέσα από την ενδοσκοπική σιγή του νου που παρατηρεί τις αναδυόμενες προσωπίδες να ενοποιούνται στο πρόσωπο: το πνευματικό κέντρο εαυτού και κόσμου,

δύναται τελικά ο ερευνητής να συνθέσει τις άπειρες προσωπίδες, τον καραγκιόζη, τον έξυπνο, τον αφελή, τον γονέα, τον διδάσκαλο, τον πολίτη, κ.ο.κ., ώστε αυτές να αποκτήσουν γνήσια υπόσταση.

Η σοβαρή ενδοσκόπηση λοιπόν, μεταμορφώνει τα μη αυθεντικά προσωπεία ώστε να αναδυθούν οι γνήσιες διαστάσεις του προσώπου, το κέντρο ενός ενοποιημένου εαυτού που σκέπτεται και δρα από την αθάνατη πνευματική καρδιά, τον πυρήνα του «όντως *Είναι*».

Σαφώς, είναι το μυστήριο της υπερχείλισης έρωτα και αγάπης που ενοποιεί τα προσωπεία ώστε να διαφανεί το ενοποιημένο και αδιάσπαστο φως του προσώπου, το κέντρο της ανθρώπινης υπόστασης. Το πρόσωπο ως ολότητα εαυτού παραπέμπει στο μέγα μυστήριο της ανάδυσης της ισορροπίας και, εν συνεχεία, του μέτρου και της αρμονίας.

Τα ποικίλα και πολλές φορές αντιφατικά προσωπεία καυτηριάζονται και διαλύονται μέσα στο φως της ολότητας εαυτού και κόσμου. Πλέον δεν αποτελούν ξεχωριστά και κάποτε αντιφατικά διαμερίσματα του εαυτού μας· αλλά αν τ' αυτού, αποτελούν μια ενοποιημένη υπόσταση, ένα συνειδητοποιημένο πρόσωπο σε τάξη και αρμονία με τον απέραντο ουρανό της σιγής: το άπειρον της ελεύθερης ανθρώπινης υπόστασης. Έτσι, το πρόσωπο κατανοεί το θάνατο πέρασμα της κάθε στιγμής και κάθε μορφής, του κάθε άκτιστου ανοίγματος...

Οφείλουμε λοιπόν να καθαρίσουμε τον ίδιο τον νου και γι αυτό τον άθλο δεν μας περισσεύει χρόνος. Ο Καζαντζάκης γράφει: «Μια αστραπή η ζωή μας...»· και προσθέτοντας ερωτά: «...μα προλαβαίνουμε;»

Το πρώτο πράγμα που καλούμαστε να συνειδητοποιήσουμε είναι ότι έχουμε πολύ «junk» (σκουπίδια) μέσα στο σύστημα· μαθαίνουμε για το περιεχόμενο του υποσυνείδητου μας απλά παρακολουθώντας το. Όπως προείπαμε, δεν κρίνουμε, απλά παρακολουθούμε. Παρακολουθώντας, τα σκουπίδια δεν αντέχουν το φως της συνειδησης: τρέπονται σε φυγή. Τοιουτοτρόπως, επαυξάνεται η συνειδήσή.

Πράγματι, εσύ τώρα παρακολουθείς και ακούς με πολύ όμορφο τρόπο.

Σας ακούω και περιμένω να δω αν θα αναφερθείτε περισσότερο στον φόβο, ανάμεσα στα συναισθήματα.

Ναι! Ο φόβος όντως αποτελεί μέγα κεφάλαιο στη ζωή του ανθρώπου. Σίγουρα αναφέραμε ορισμένες πτυχές, όμως, ας κοιτάξουμε τον φόβο πρόσωπο με πρόσωπο. Να όμως που ο φόβος δεν έχει πρόσωπο, πλην της ανθρωπομορφικής προσωπίδας που εμείς του αποδίδουμε. Πιο ουσιαστικά, ο φόβος όπως και ο θάνατος υπάρχει μεν, όμως δεν έχει υπόσταση εκτός από εκείνη που εμείς του προσδίδουμε. Με άλλα λόγια, ο θάνατος δεν έχει ενεργή συμμετοχή στο Όν, είναι ανυπόστατος. Παρομοίως, στην ιστορία του Όντος, ο φόβος είναι ανυπόστατος, υπάρχει μεν, αλλά δεν έχει υπόσταση διότι όπως τον θάνατο, ανήκει στον κόσμο της ύπαρξης, δεν ανήκει στην αθάνατη σφαίρα του «όντως *Είναι*». Φυσικά, με τη συνειδητοποίηση του επερχόμενου θανάτου

μας, ο φόβος και η οντολογική ανασφάλεια κυριαρχούν στο ασυνείδητο μας. Έτσι, οφείλουμε να κατανοήσουμε τι εστί φόβος, από πού προέρχεται.

Είναι γεγονός πως ο οριστικός θάνατος εαυτού και κόσμου αρχικά επιφέρει στη συνείδηση κάποιο συμπαγές και αμετάκλητο τέλος. Η ενδεχόμενη κατ' εξοχήν απώλεια εαυτού και κόσμου δεικνύει το μέγεθος της δικής μας περατότητας. Φοβόμαστε το ολοκληρωτικό τέλος της υπόστασης μας. Ως εκ τούτου, διερωτόμαστε αν υπάρχει κάτι πέραν του θανάτου. Αναζητούμε κάποια παρηγοριά κάποια ένδειξη· αυτό είναι ανθρώπινο. Όμως, επί της ουσίας, είναι το άγνωστο που κείται πέρα από το όριο ή τον ορίζοντα της συνείδησης μας που φοβόμαστε. Δηλαδή, φοβόμαστε να ερευνήσουμε την περατότητα του αυτού μας, της συνείδησης μας. Το ίδιο το ερώτημα, αν υπάρχει μεταθανάτια ζωή, αποτελεί την πιο μεγάλη ένδειξη φόβου για το άγνωστο και το επέκεινα.

Γι' αυτό ενώπιο του οριστικού τέλους, μας καταλαμβάνει φόβος και έτσι ζούμε τη ζωή με καταβολή φόβου· αυτός είναι ο φόβος της αφάνταστης, άγνωστης μορφής του επέκεινα. Αν αποφασίσουμε ότι δεν υπάρχει επέκεινα, ο φόβος αυξάνει αλματωδώς και η έρευνα του περί θανάτου ερωτήματος καθίσταται πολύ πιο δύσκολη, επιβραδύνεται, διότι δεν μπορούμε να ερευνήσουμε επιμελώς τη δική μας περατότητα, δηλαδή, δεν μπορούμε να εισέλθουμε στο αχανές βάθος του άγνωστου που κείται πέραν του ορίζοντα της συνειδητότητας μας. Ήδη αποφασίσαμε ότι γνωρίζουμε πως είμαστε αγκιστρωμένοι στην περατότητα αυτού που διαφαίνεται πως είμαστε και γνωρίζουμε.

Φυσικά, όλοι οι φόβοι είναι φόβοι του θανάτου, παρακλάδια του θανάτου. Όλοι οι φόβοι! Δεν υπάρχει φόβος που δεν είναι φόβος του θανάτου, κάποιας απώλειας, κάποιας φθοράς, κάποιας αλλαγής. Έτσι, ας θεωρήσουμε τη συνείδηση ιδέα που έχει ο καθένας για τον θάνατο και την απώλεια ως πηγή κάθε φόβου.

Αυτονόητα, ο φόβος απορρέει από την ορμή θανάτου που ενυπάρχει μέσα μας. Στην αντίθετη περίπτωση, όταν αυθόρμητα κυριαρχεί η ορμή προς ζωή, και η υψηλότερη έκφανση της ως έρωσ για μάθηση και γνώση, ο φόβος διαλύεται – όσο και να ψάξουμε δεν τον αναγνωρίζουμε μέσα μας· ο έσωθεν φόβος δεν υπάρχει. Γι' αυτό στην αρένα και το σπορ του έρωτα ο φόβος έχει ήδη κάνει φτερά. Παρομοίως, στον εστιασμένο στοχασμό όταν κυριαρχεί αδιάσπαστη προσήλωση στη μελέτη ενός φαινομένου, κάποιου συμβάντος ή κάποιου οράματος, ο φόβος δεν υπάρχει· έχει ήδη τραπήει σε φυγή.

Ο φόβος έρχεται στο προσκήνιο όταν ασυνείδητα αναδύεται το ερώτημα: «τι είναι αυτό που δεν γνωρίζω λόγω του πέρατος της γνώσης μου;» Συναφώς, με την κάθε έλλειψη, απώλεια ή κάποια άλλη μορφή ένδειας, το φαινόμενο του φόβου αναδύεται ασχημάτιστο – ασυνείδητα. Και είναι αυτό το ασχημάτιστο ερώτημα που ζορίζει τη συνείδηση στον κάθε σταματημό και παύση της ερωτικής διάθεσης. Γι' αυτό, όποτε προκύψει οιαδήποτε απώλεια ζωής (έρωτος) ή το ερώτημα ενδεχομένης απώλειας, ο φόβος (και πιο βαθιά το άγχος) μας καταβάλλει. Αυτό που τρομάζει δεν είναι μια απλή απώλεια, αλλά οι άγνωστες επιπτώσεις οποιασδήποτε απώλειας.

Ο κάθε φόβος, λοιπόν, αποτελεί τη συνειδητή μορφή που εμείς δίνουμε στην άγνωστη επιρροή οιασδήποτε μορφής απώλειας (είτε πρόκειται για παροδική ένδεια, ή και οριστικής αμετάκλητης απώλειας). Εν αντιθέσει με το άγχος, ο φόβος πάντα έχει αντικείμενο και βάσει του αντικείμενου που τον προκαλεί λαμβάνει ανάλογη μορφή. Λόγου χάρη, κάποιος φοβάται ότι θα τον κλέψουν. Αυτή η μορφή φόβου τον ενεργοποιεί να λάβει ανάλογα μέτρα. Όμως ο θάνατος δεν αντικειμενοποιείται, δεν μπορεί να καταστεί αντικείμενο του νου και της γνώσης. Γι' αυτό ενώπιον της συνείδησης του θανάτου, ο φόβος που χρειάζεται αντικείμενο διαλύεται και τη θέση του λαμβάνει τρόμος ή ενεργό άγχος.

Σε αντίθεση με τον φόβο, ο τρόμος και το άγχος δεν έχουν αντικείμενο. Ως εκ τούτου, προμηνύουν την ενεργοποίηση ανοίγματος εαυτού και κόσμου προς το άγνωστο. Πράγματι, είναι εύκολο να προσδιορίσουμε το αντικείμενο του φόβου, αλλά πολύ δύσκολα προσδιορίζουμε την έννοια της αγωνίας, το αίτιο που προκαλεί τρόμο και άγχος. (Για τις καλύτερες πραγματείες περί της διαφοράς φόβου και άγχους βλέπε τα πιο κάτω έργα του Δανού πατέρα της υπαρξιακής φιλοσοφίας Σαίρεν Κίρκεγκωρ: *Φόβος και Τρόμος – Fear and Trembling*, *Η Έννοια της Αγωνίας – The Concept of Dread/Anxiety* και *Ασθένεια Προς Θάνατον – The Sickness Unto Death*).

Το άγχος λειτουργεί ανάλογα με τη στάση μας. Μπορεί να ενεργοποιηθεί ως δημιουργικό άνοιγμα προς το άγνωστο ή να ενεργοποιηθεί ως αγχώδης ταραχή, που αυτόματα κλείνει την πόρτα του άγνωστου. Στη δεύτερη περίπτωση το άγχος αποκτά μορφή και μεταβάλλεται σε φόβο του άγνωστου και της αλλαγής, ένα μείγμα φόβου και άγχους (dread).

Όπως προείπαμε, εφόσον το άγχος δεν έχει αντικείμενο, εμφανίζεται ως ένα ενεργό συναίσθημα άνευ μορφής που αναδύεται ενώπιον του κατ' εξοχή αγνώστου, και αφού στερείται μορφής όταν μας καταβάλλει, νιώθουμε σαν να διαλύεται ο κόσμος μας· δεν υπάρχει καμία μορφή από την οποία μπορούμε να πιαστούμε ή να κρατηθούμε, ευρισκόμαστε ενώπιον ενός ακατανόμαστου άμορφου κενού, σαν να βρισκόμαστε εν μέσω σεισμού κ' η γη κουνιέται και τραβιέται κάτω από τα πόδια μας.

Γι' αυτό ενώπιον της αχανούς απώλειας εαυτού και κόσμου που επιφέρει οιαδήποτε αλλαγή, εμείς, λόγω μείγματος φόβου και άγχους, επιμένουμε να κρατούμε σφικτά σ' εκείνες τις αναπαραστάσεις, εικόνες και ιδέες που σχηματίζουμε για κάτι ασχημάτιστο (άγνωστο). Μάλιστα, κάθε ιδέα που σχηματίζουμε για κάτι άμορφο (όπως τον θάνατο) εμπεριέχει μορφή φόβου. Και είναι ο φόβος που δεν μας επιτρέπει να αφήσουμε το άμορφο να είναι άμορφο, γι' αυτό σπεύδουμε αμέσως να γεμίσουμε το κενό δίνοντας του μορφή. Τοιουτοτρόπως, γεμίζουμε το άμορφο κενό με κάθε λογής φόβους: αναδυόμενες ορμές, επιθυμίες, εικόνες (spectacles) ή σπεύδουμε σε κάποια μορφή κατανάλωσης, που μάταια υπόσχεται να καλύψει την άρνηση που επιφέρει το κενό, κ.ο.κ.

Εάν μπορούσαμε να αφήσουμε το άγνωστο να είναι άγνωστο, να υποδεχτούμε το μυστήριο ως μυστήριο, θα είχαμε αποκτήσει ισορροπημένα βιώματα της ολότητας ζωής και θανάτου, μιας άκρως άγνωστης ολότητας όπου ο φόβος δεν έχει μορφή (δεν

υφίσταται), και εδώ ούτε το άγχος αφήνει ίχνος διότι μεταμορφώνεται από ενδεχόμενη άρνηση της ολότητας, σε άκτιστη δημιουργική και ζωτική δύναμη επιβεβαίωσης του ανθρώπου. Κάπως έτσι ο φόβος και το άγχος μετουσιώνονται σε γνώση του αγνώστου μυστηρίου της ολότητας. Μάλιστα, είναι ακριβώς η συνείδηση (ή γνώση) του αγνώστου ως άφατο μυστήριο, που αέναα πυροδοτεί το έναυσμα για πρωτόγνωρη μάθηση υψηλότερης υφής, που αφορά στην αθανασία του «όντως *Είναι*» και σ' ό,τι είναι αθάνατο εντός του ανθρώπινου όντος εν γένει.

Αυτό παραπέμπει στην γνώση της άγνοιας, του αγνώστου ως αγνώστου, μια παράδοση που αρχίζει από τον Σωκράτη και συνεχίζει μέχρι σήμερα. Αξιοθαύμαστο είναι το έργο του σπουδαίου Γερμανού φιλόσοφου και θεολόγου Νικόλαου της Κούζας (Nicholas of Cusa, 15^{ος} αι.) *De Docta ignorantia*. Ο Νικόλαος έγραψε αυτό το μανιφέστο προς το τέλος της ζωής του, ενός βίου διαποτισμένου στην μάθηση. Στο εν λόγω κείμενο, ο φιλόσοφος αναπτύσσει τον λόγο που θεωρεί τη «συνειδητοποιημένη άγνοια» (“learned ignorance”), ως την καλύτερη μεταφορά που αμέριστα εκφράζει τη γνώση της προαιώνιας θεότητας – του αΐδιου και αθάνατου.

Αξιέπαινο επίσης είναι *Το Σύννεφο της Αγνωσίας (The Cloud of Unknowing)*, ένα έργο κάποιου ανώνυμου χριστιανού συγγραφέα του 14^{ου} αιώνα, που παρουσιάζει τη στοχαστική εμπειρία να αναδύεται στο πεδίο που υπερβαίνει τη γνώση, εκεί όπου το φωτεινό σύννεφο του νου εμφανίζεται ως βιωματικό σύμβολο του άμορφου και άγνωστου. Μέσα στο φωτεινό σύννεφο της αγνωσίας συντελείται το βιωματικό πέρασμα στην γνώση του άγνωστου· και μέσα σ' αυτό το μυστήριο νέφος φωτός ευοδώνονται όλα: υλοποιούνται τα θαύματα και οι μυστικές εμπειρίες αγάπης, ενώ η ψυχή αποκτά ανείπωτη ελευθερία· δύναται να ενωθεί στοχαστικά με ό,τι θέλει, ακόμη με το θείο και αθάνατο. Η ψυχή δεν σκέπτεται φόβο διότι το φωτεινό σύννεφο της αγνωσίας τον έχει προ-πολλού εξαφανίσει.

Τι είναι ο φόβος; Αποτελεί απώλεια γνώσης και παραπέμπει στην επίγνωση της περατότητας της συνείδησής μας. Φοβόμαστε να αντιμετωπίσουμε την περατότητα μας, γι' αυτό φοβόμαστε να αντιμετωπίσουμε το ερώτημα της απώλειας, δηλαδή του επικείμενου θανάτου μας, του κατ' εξοχή άγνωστου και άμορφου. Όπως προείπαμε, κυριαρχεί μέσα μας ο φόβος του θανάτου της απώλειας, της φθοράς και της αλλαγής. Με άλλα λόγια, ο φόβος επουσιωδώς καθίσταται η ανεπάρκεια της συνείδησης να αντιμετωπίσει την απώλεια που επέρχεται με την αλλαγή.

Τι είναι όμως η συναίσθηση αυτού του κενού –του τίποτα– που μας αγχώνει; Γιατί δυσκολευόμαστε να δεχτούμε την απώλεια ως απώλεια; Πως εμφανίζεται η υπαρξιακή απώλεια ζωής: το κενό· και γιατί μας τρομάζει;

Η φαινομενολογία του κενού, της συναίσθησης του μηδενός ή του «τίποτα», μπορεί να εμφανιστεί ως η άρνηση της ζωής ή ένα άδειασμα της συνείδησης. Αυτή είναι η θεώρηση υπαρξιστών όπως του Jean-Paul Sartre (στο *Being and Nothingness*), του Camus και άλλων. Για αυτούς τους στοχαστές το κενό ενέχει μόνο την άρνηση εαυτού και κόσμου. Όμως επί της ουσίας, το *είναι* του μηδενός όπως προτάσσει ο ιουδαϊσμός, χριστιανισμός, βουδισμός, ινδουισμός, ταϊσμός, και άλλες θρησκείες, καθώς και η

κβαντική φυσική, αλλά και η θεώρηση της σύγχρονης αστρονομίας περί της φύσης των μαύρων τρυπών, ενέχει απέραντο βάθος πληρότητας που γεννάει ακατάπαυστα φώς, νου και ζωή. Εν τέλει το κενό, το μηδέν ή το τίποτα, το μη Ον, το άγνωστο ως άγνωστο, είναι ακριβώς εκείνο το άκρως μυστήριο έναυσμα που πυροδοτεί την εξέλιξη της ανθρώπινης συνείδησης. Φτάνει ο άνθρωπος να ερευνήσει δίχως φόβο το εσώτερο νόημα του κενού που δημιουργεί η απώλεια.

Από διαφορετική οπτική γωνία, στον Πλάτωνα και στον ύστερο νεοπλατωνιστή Πλωτίνο, ο έρωσ προς το δίκαιο, την κατ' εξοχήν ομορφιά και γνώση του Όντος, πραγματώνεται εσχάτως στην απρονόητη υπόσταση πέραν του Όντος, όπου το κενό ως κατ' εξοχήν υπέρβαση του Όντος δεν αποτελεί άδειασμα ψυχής και συνειδητότητας, αλλά αντιθέτως, γεννά αέναα το ίδιο το Ον· έτσι το «όντως Είναι» υπερχειλίζει τον απορώντα νου του ανθρώπινου όντος με έρωτα για γνώση της αλήθειας, της ευσίωνης ολότητας, του καλού, ιερού και αίσιου, της αυτοπραγμάτωσης.

Ως εκ τούτου, στις φιλοσοφικές και πνευματικές παραδόσεις, καθώς και στις σχετικά νέες επιστημονικές προσεγγίσεις (όπως την κβαντική μηχανική, την κβαντοφυσική, την κβαντική βιολογία, κ.ά.), το μηδέν (ή το μη Ον) εκπορεύει το Ον, δηλαδή, αέναα γεννάει *ex nihilo* τα πάντα που *είναι*: τα σύμπαντα, τον άνθρωπο και τους κόσμους του.

Έτσι στον φωτισμένο άνθρωπο το υπαρξιακό μηδέν (ως το άναρχο και άφθαρτο κενό, «το μυστήριο τίποτα η άβυσσος της θεότητας»), δεν δύναται να αποτελέσει απώλεια ή άρνηση που επιφέρει πόνο, φόβο, αγωνία, τρόμο ή άγχος. Αντιθέτως, για τον απορώντα άνθρωπο που έχει κενωθεί από τα μάτια, το μη Ον σφύζει από ζωή – υπερχειλίζει φως και πληρότητα (*it is a plenum*). Με άλλα λόγια, ο στοχαστικός και ερευνών νους προσεγγίζοντας το *Είναι* του μηδενός ή του κενού, ακτινοβολεί το απροσδόκητο φως του «όντως Είναι», και συνεπώς το υπερχειλίζον νοητό του σύμπαν αφομοιώνει την πληρότητα μύριων σφαιρών του επέκεινα.

Σύμφωνα με τις πλείστες προαναφερθείσες παραδόσεις το ίδιο ισχύει και από την αντίθετη σκοπιά. Δηλαδή, το βαθύ βίωμα απώλειας και πένθους, που μάλιστα μπορεί να οδηγήσει σε παρατεταμένη απόγνωση και κατάθλιψη, δεν αποτελεί αρνητικό βίωμα ακριβώς διότι ενέχει τη δύναμη να οδηγήσει τον πληγωμένο άνθρωπο στην κάθαρση. Ο αγχωμένος και ματωμένος από τον πόνο άνθρωπος έχει ήδη προσεγγίσει την σφαίρα επιρροής του μηδενός, δηλαδή, ευρίσκεται πολύ κοντά στην εμπειρία του θείου. Γι' αυτό εύκολα μπορεί να πραγματώσει την μεταμόρφωση της πεπερασμένης συνειδητότητας του. Άλλωστε, η μυστήρια μεταστροφή του ανθρώπινου βίου έγκειται στην υπαρξιακή προσέγγιση του «άβατου και άπατου μηδενός».

Δεν υπάρχει θάνατος δίχως συνείδηση αυτού του σκοτεινού φαινομένου, δηλαδή συνείδηση της έλλειψης, της απώλειας: της ένδειας, του κενού. Μάλιστα ο θάνατος είναι μέσα στη συνείδηση, η απαρχή της. Θάνατος και συνείδηση αποτελούν ταυτόσημες, αλλά όχι ισότιμες έννοιες, διότι ο τελειωτικός θάνατος (ως οριστική απώλεια) αναιρεί τη συνείδηση όπως την γνωρίζουμε. Επί της ουσίας, η απώλεια αποτελεί τη συνειδητοποίηση της περατότητας μας ενώπιον του άγνωστου, δηλαδή, φέρει στο φώς ό,τι κείται πέραν του ορίζοντα της γνώσης μας. Γι' αυτό η απώλεια αποτελεί την απαρχή

και εξέλιξη του φόβου, την απαρχή του κενού, όπου το κενό είτε θα μας ρίξει σε ενδοσκόπηση και μεταστροφή, είτε σε απάρνηση και καταπίεση της συνειδητότητας μας. Στη δεύτερη περίπτωση, ματωμένοι ενώπιον του «τίποτα», δεν δυνάμεθα να προβληματιστούμε ούτε μπορούμε να εξερευνήσουμε το νόημα της απώλειας· αν τ' αυτού, ασυνείδητα επιδιδώμαστε σ' ένα συνεχές και ατρόμητο γέμισμα του κενού με άσκοπες σκέψεις και κενές δραστηριότητες.

Το σύνθημα για τη μάζα των ανθρώπων είναι η αναίρεση της συνειδήσεως, δηλαδή η απάρνηση του φαινομένου «θάνατος», και η καταφυγή σε μύριες υποσυνείδητες ορμές που μάταια υπόσχονται να εξαφανίσουν το περί θανάτου και απώλειας ερώτημα. Αυτονόητα, δεν υπάρχει μαγική υπέρβαση της περατότητας μας διότι μετά από οιαδήποτε παροδική παλινδρόμηση στην ασυνειδησία, η συνειδητότητα μας συνήθως επανέρχεται περισσότερο πληγωμένη, ενοχοποιημένη. Αυτή καθ' αυτή η φυγή από την συνειδηση και τον εαυτό μας αποτελεί την αιτία όλων των φόβων. Συνεπώς, η απώλεια είτε συνιστά παλινδρόμηση στο υποσυνείδητο και στη ματαιοδοξία, είτε οδηγεί τον σκεπτόμενο και προβληματισμένο άνθρωπο στην εξέλιξη της γνώσης και συνειδητότητας. Η θετική όψη της παλινδρόμησης είναι ότι μπορεί να υπηρετήσει την υπέρβαση εαυτού. Όμως αυτή η συζήτηση δεν είναι του παρόντος.

Είναι άξιο στοχασμού, πως η συνειδηση του επερχόμενου θανάτου μας δεν μπορεί να αναιρεθεί εξ ολοκλήρου, αλλά ούτε και η παλινδρόμηση στην ασυνειδησία δύναται να σβήσει το κενό. Γι' αυτό, το κενό επανέρχεται δριμύτερο μετά από κάθε απάρνηση και κάθε διακοπή της ορμής ζωής και έρωτος. Δίχως επισκοπούσα συνειδητότητα το εσωτερικό κενό και ο φόβος (η απώλεια και η φθορά) αυξάνονται ακαταπαύστως· ενώ ο χαμένος χρόνος όντας αμετάκλητος, περνά και αμείλικτα «εκδικείται» την επιστροφή του.

Τώρα, ο φιλοσοφημένος άνθρωπος ενατενίζει το άγνωστο ως άγνωστο, και ατενίζοντας το *είναι* του άγνωστου αναγνωρίζει τη μη ύπαρξη φόβου. Αυτό, γιατί ο θαρραλέος άνθρωπος που έχει αλλάξει προς το καλό πολλές φορές ενδυναμώνεται και καθίσταται απόητος· πλέον φιλοσοφεί τη ζωή ως ολότητα και συνεπώς ο φόβος του άγνωστου ακατάπαυστα μειώνεται, μέχρι ακόμη και να μηδενιστεί. Πώς; Τι θα ειπεί να μηδενιστεί; Πολύ απλά, ο φόβος μετουσιώνεται σε δέος ενώπιον του μυστηρίου της ολότητας της ζωής και του θανάτου. Γι' αυτό, ο Σωκράτης στο Πλάτωνος *Συμπόσιο* δια της μάντισσας Διοτίμας, προτάσσει πως ο φιλόσοφος ζει άφοβα μεταξύ γνώσης και αμάθειας: γνωστού και άγνωστου. Η γνώση της αμάθειας πάντα καθοδηγεί τον φιλόσοφο στην άκτιστη πηγή αυτού που συγκαταβατικά αποκαλούμε, «Όντος *Είναι*».

Η άκτιστη πηγή του ασυνειδήτου, λοιπόν, το μη Ον που ασταμάτητα γεννά το Ον και συμπορεύεται, *είναι* η προκαταρκτική και άκρως μυστήρια σφαίρα επιρροής που ακούραστα αναπέμπει η θεία μανία, εκείνο το ακοίμητο πάθος έρωτος και ενέργειας που βαθμηδόν οδηγεί τον άνθρωπο στη γνώση και τη σοφία.

Στην *Απολογία Σωκράτους*, ο Πλάτωνας μας παρουσιάζει τον διδάσκαλο του να μην φοβάται τον θάνατο. Για τον Σωκράτη, στη μεταθανάτια ζωή είτε εξαφανίζεσαι για πάντα είτε η ψυχή σου μεταβάλλεται και μετακινείται σε ένα άλλο μέρος· έτσι, με τον ένα ή

άλλο τρόπο, ευρίσκεσαι ενώπιον ενός άγνωστου μυστηρίου. Εδώ, αξίζει να σημειωθεί πως ολόκληρος ο βίος του πατέρα της δυτικής φιλοσοφικής διάνοησης, έγκειτο στην τολμηρή και άφοβη εξερεύνηση της γνώσης του άγνωστου. Παραδόξως, ο αρχαίος φιλόσοφος θεωρεί πως είναι η γνώση του άγνωστου (η συνειδητοποιημένη άγνοια ή αγνωσία), που επιφέρει την ανθρώπινη σοφία. Γι' αυτό, στην απολογία του ο Σωκράτης γνωστοποιεί στους δικαστές του, ότι ένας καλός άνθρωπος που είναι σοφός όσο αφορά την άγνοια του, δεν έχει τίποτα να φοβηθεί ενώπιον του άγνωστου: «το να φοβάσαι τον θάνατο είναι σαν να παριστάνεις ότι ξέρεις κάτι που δεν ξέρεις». Βεβαίως, κάποιος μπορεί ευλόγως να προτάξει πως ο Σωκράτης αποδοκιμάζει τους δικαστές του με την ευρέως γνωστή ειρωνεία του, αφού ο ίδιος ήδη γνώριζε ότι είναι αθάνατος. Άλλωστε, αυτό δεικνύει το ύστερο φιλοσοφικό έργο του Πλάτωνα.

Όταν τελικά του επιβλήθηκε η θανατική ποινή, ειρωνευόμενος, ο Σωκράτης υποδεικνύει στους δικαστές και κριτές του, το μυστικό που προσκόμισε από τις έρευνες του περί της γνώσης του άγνωστου: «Αλλά τώρα πια είναι ώρα να φύγουμε, εγώ για να πεθάνω κι εσείς για να ζήσετε. Ποιοί από μας πηγαίνουν σε καλύτερο μέρος, κανείς δεν ξέρει, παρά μόνο ο θεός». Αδιαμφισβήτητα, ο πατέρας της φιλοσοφίας, όντας οικείος με το θεό, γνώριζε πολύ καλά ότι η δική του μοίρα ήταν η καλύτερη.

Όπως καλοπροαίρετα εξηγεί στους δικαστές του, ολόκληρος ο βίος του υπήρξε μια αφιέρωση στο θεό, πολλώ δε μάλλον τους επισημαίνει πως με την ανορθόδοξη διαλεκτική του μέθοδο επιτελούσε το έργο του θεού και μόνο, και αυτό για το καλό της πόλης. Επιπλέον, ισχυρίζεται πως είχε αδιάλειπτη επαφή με τον θεό δια του δαιμονίου του (εκείνο «το του θεού σημείο» που τον συνόδευε μια ζωή και πάντοτε τον σταματούσε πριν διαπράξει ηθικό σφάλμα, ακόμη και για μικρά ή ασήμαντα πράγματα). Γι' αυτό, στην τελική ανασκόπηση, ο Σωκράτης επισημαίνει πως η απόλυτη σιγή του δαιμονίου του κατά την διάρκεια της δίκης του, αποτελεί την έσχατη θεϊκή επιβεβαίωση ότι όλα συνέβησαν για το καλό. Η σιγή του δαιμονίου του επικυρώνει πως τόσο η απολογία του όσο και η καταδίκη του σε θάνατο ήσαν θέλημα θεού.

Όταν οι δικαστές του ζήτησαν να πάψει να φιλοσοφεί, ο Σωκράτης που πάντα απόρριπτε κάθε ενέργεια η οποία θα τον καθιστούσε ανεπαρκή στον θεό και ανάξιο των πολιτειακών νόμων, των μαθητών και φίλων του, αλλά και του εαυτού του, πολλώ δε μάλλον θα τον έφερνε σε ρήξη με τις αξίες που δίδασκε σ' όλη του τη ζωή, δικαίως αρνήθηκε να το πράξει· και δικαίως θεωρείται ο πατέρας της φιλοσοφίας διότι επάξια θυσιάστηκε για να γεννηθεί η ελευθερία του λόγου στη δημοκρατία και, πρωτίστως, για να ευοδωθεί το αθάνατο πνεύμα στη φιλοσοφία.

Έτσι, ο Πλάτωνας στον *Γοργία*, κατανοώντας τη σοφία της απολογίας του μεγάλου διδασκάλου του, διακρίνει και με πάθος προτάσσει, πως «όσοι φιλοσοφούν σωστά, μελετούν πως θα πεθάνουν».

Συμπερασματικά, η περίλαμπρη Σωκρατική θεώρηση μας διδάσκει πως ο φιλόσοφος που αποκτά γνώση του μεγέθους της άγνοιας του, διακατέχεται από το μεγαλοπρεπές πάθος για καινούργια γνώση, γι' αυτό αναζητεί και ερευνά εαυτόν, και το «παντός επιστητού»· καθίσταται δε ο ικανότερος για σπουδή και μαθητεία στο περί θανάτου

ερώτημα διότι, αναγνωρίζοντας την περατότητα της γνώσης του, γνωρίζει και διαισθάνεται ότι υπάρχει ανώτερος βίος και πολιτεία· έτσι, άφοβα στοχεύει στην τελειότητα που ερωτικά κυνηγά.

Ο ακονισμένος νους και η διαίσθηση του φιλοσοφημένου ανθρώπου για το ενάρετο και αξιοθαύμαστο, τον ενισχύει με κουράγιο και θάρρος επαυξάνοντας τη δύναμή του ώστε να εξελίσσεται αντί να ελίσσεται-, αντιμετωπίζοντας έτσι έναν προς έναν όλους τους αναδυόμενους φόβους και επιδοκιμασίες.

Κανείς δεν μπορεί να πει ποια είναι η μορφή και το βάθος της συνειδητότητας του άγνωστου· ποιά η αρχή και ποιοί το τέλος του μηδενός -εκείνης της κατ' εξοχήν απουσίας, η οποία πάντα εκπλήττοντας, εξαίφνης ανοίγει και παρουσιάζεται ως θαυμαστή, άκτιστη πηγή στο βάθος του *Είναι* του μη-Οντος. Αυτή λοιπόν, η άνευ μορφής συνειδητότητα-νους, που αναβλύζει μέσα στα όντα και τους δίνει μορφή, είναι η αθάνατη ψυχή και το πνεύμα των πάντων, που αποκαλούμε ζωή.

Γιατί λοιπόν φοβόμαστε να αποδεχτούμε και να εξερευνήσουμε το παντελές άγνωστο μέσα μας, το άκτιστο σαν άκτιστο; Το υποστήκαμε ασυνείδητα δίχως φόβο και άγχος μέσα στη μήτρα της μάνας. Εκεί ήμασταν το φωτεινό σύννεφο της αγνωσίας. Ενώ τώρα, μη απορώντας, υποσυνείδητα μορφοποιούμε το άγνωστο άνοιγμα αποδίδοντας του κάποια γνωστή μορφή, γι' αυτό παραμένουμε δέσμιοι του γνωστού και τετριμμένου· μας διαφεύγει, εν τέλει, πως κάθε κλάσμα στιγμής αποτελεί υπαρξιακό άνοιγμα στο άγνωστο. Αυτό που βιώσαμε στη μήτρα του ασυνείδητου (της μάνας), είναι χρέος μας τώρα να αναβιώσουμε συνειδητά προσεγγίζοντας την τελειότητα, μέσα από τον μυστήριο χωροχρόνο όπου συνειδητότητα και ασυνείδητο συνυφαίνονται, εγγράφοντας τη βέλτιστη αρμονία.

Όντως, ο φόβος αυτόματα κλείνει την πόρτα στον άγνωστο εαυτό. Ενδεχομένως, οφείλουμε να προσεγγίσουμε το άγνωστο ως άγνωστο για να δούμε τι άκρως μυστήρια γνώση δυνάμει αποκρύπτει το Ον καθ' αυτό — και τι ενδεχομένως γεννά έσωθεν η παρουσία της απουσίας, της απώλειας: το *είναι* του μηδενός που εμπεριέχει τα πάντα, και συμπορεύεται.

Τώρα, ο Πλάτων διατείνεται στο *Γοργία*, ότι «ο θάνατος δεν είναι τίποτε άλλο, παρά ο διαχωρισμός δυο πραγμάτων, δηλαδή της ψυχής από το σώμα»· και όπως παραθέτει στους *Νόμους*: «η ένωση της ψυχής με το σώμα δεν είναι με κανένα τρόπο ανώτερη από το χωρισμό τους». Για τον μέγα Σωκράτη και για τον θείο Πλάτωνα η ψυχή –ο άμορφος νους– δεν έχει αρχή και τέλος, είναι αθάνατη ολότητα. Και τούτο είναι συνταραχτικό· συγκλονίζει το άφατο μυστήριο του φιλοσοφικού βίου, της ζωής.

Για να στοχαστεί αληθινά κάποιος το ερώτημα «τι εστί θάνατος;» οφείλει να καθαρίσει τον νου μέχρι να φτάσει –σύμφωνα με τις δυνατότητες του– στην ίδια τη σιγή του νου. Έτσι, ο άνθρωπος καθίσταται ατάραχος, το σύμπαν του ησυχάζει -και ο καθαρός νους ελεύθερα ερευνά εαυτόν και άλλον, δίχως πολλές προκαταλήψεις ή μάταιες αιτιάσεις, δίχως φόβο. Αυτό όμως απαιτεί θέληση, ολοκληρωτική προσήλωση του νου προς τον στόχο. Ποιος θέλει να το κάνει αυτό; ...Εκτός, όπως προείπαμε, αν σε κάποιο τύχουν

συμβάντα που τον ανάγκασαν να αντιμετωπίσει επανειλημμένα την απώλεια, πρόσωπο με πρόσωπο.

Αναγκαστικά δηλαδή το κάνεις. Όταν δεν έχεις την επιλογή να μην το κάνεις...

Έτσι ακριβώς. Οι εμπειρίες ουσιαστικής απώλειας μπορεί να οδηγήσουν κάποιο στην αναγκαστική αναθεώρηση πρότερης γνώσης και ολόκληρου του βίου. Όμως, εν γένει για την κοινωνία και τους πλείστους συνανθρώπους μας όπως προείδαμε, το περί θανάτου ερώτημα αποτελεί ταμπού· υπάρχει απάρνηση και φόβος αντιμετώπισης αυτού του τόσο καίριου ερωτήματος. Δηλαδή, ενώ ο άνθρωπος απορεί για το φαινόμενο του θανάτου, την ακριβώς επόμενη στιγμή εκδήλωσης της απορίας περιπίπτει σε άρνηση, αναιρεί τον στοχασμό που πρώτα όρισε το ερώτημα· το κενό που τον φέρνει στο *Είναι*.

Για παράδειγμα, ας σκεφτούμε δυο φίλους σ' ένα καφέ, δύο τριαντάρηδες σαραντάρηδες, πενηντάρηδες, η ηλικία δεν έχει τόση σημασία. Ας θεωρήσουμε πως ο ένας εκ των δυο τολμά και λέγει στον φίλο του: «ρε κουμπάρε, τούντα υπαρξιακά προβλήματα... Ξέρεις, σκέφτομαι κάποτε τον θάνατο... τζιαι κόφκεται η όρεξη μου, εν μπορώ να κάμω τίποτε». Και παίρνει απάντηση «Οουουου τζι εσύ τωρά!» Τοιουτοτρόπως, τις πλείστες φορές η κουβέντα τελειώνει εδώ. Αυτονόητα, αντί του άχαρου αυτού κοψίματος, ο φίλος θα μπορούσε να εισέλθει στον διάλογο με ειλικρινή διάθεση, λέγοντας: «ναι ρε, εν βαθύ το ερώτημα, απασχολεί τζ' εμένα...», κ.ο.κ. Να η συνέπεια του φόβου του ταμπού και της απάρνησης.

Τέτοιος φόβος μας διακατέχει όλους· ούτε οι γονείς μας ούτε οι διδάσκαλοι μας, ούτε η κοινωνία εν γένει, αντιμετωπίζουν σωστά αυτό το μοιραίο ερώτημα που απασχολεί όλους, διότι απλά: δεν ζούμε σωστά. Ως εκ τούτου, όταν το ερώτημα αναδύεται στη συνείδηση από το βαθύ ασυνείδητο, άμεσα και υποσυνείδητα το σπρώχνουμε πίσω στο ασυνείδητο, το κρύβουμε κάτω από το χαλί.

Αντιθέτως, η σωστή αντιμετώπιση του περί θανάτου ερωτήματος οδηγεί τον σκεπτόμενο και προβληματισμένο άνθρωπο στη ιεράρχηση των στόχων του· τον αναγκάζει «εκ των ων ουκ άνευ» να προσηλωθεί στο να ζήσει βίο ενάρετο.

Αντί να αποτελεί εχθρό μας ο θάνατος, ή καλύτερα η συνείδηση του θανάτου, μπορεί να αποτελέσει τον πιο πιστό μας σύμβουλο. Όταν τελικά αναγνωρίσουμε πως «ο θάνατος» αποτελεί τον καλύτερο μας φίλο-καθοδηγητή, τότε μπορούμε να πούμε πως έχουμε ωριμάσει συνειδησιακά, έχουμε συμφιλιωθεί με το συμπαγές μυστήριο της θνητότητας μας. Όμως, ο αγώνας δεν τελειώνει εδώ· χρειάζεται ενδελεχής έρευνα για συμφιλίωση με τις έννοιες του «αθάνατου» και της «αθανασίας». Η πρόγευση της αθανασίας αποτελεί το στεφάνωμα της επιτυχίας του εξεταστικού και εξερευνώντα βίου.

Το ερώτημα του θανάτου λοιπόν, ενέχει τη δύναμη και την δυνατότητα να οδηγήσει τον ερευνώντα άνθρωπο στην κατάκτηση της αθανασίας.

Σε παρακαλώ, όπως πάντα, δώσε μου λίγο χρόνο να αναπτύξω περεταίρω.

Οι αρχαίοι έλληνες φιλόσοφοι έφταναν στο περί αθανασίας ερώτημα διότι αντιμετώπιζαν χωρίς ταμπού και απάρνηση το γεγονός της θνητότητας τους. Όταν γνωρίζεις ότι είσαι θνητός δεν ζεις σαν να είσαι αθάνατος. Παραδόξως όμως, η γνώση της θνητότητας μας γεννά το θάνατο. Μάλιστα, ο Σωκράτης στον *Φαίδρο* του Πλάτωνα διδάσκει τους μαθητές του περί αθανασίας ακριβώς πριν πει το κώνιο. Ολόρθος με παρρησία προ του θανάτου, «ενώπιος ενωπίω», ο πατέρας της φιλοσοφίας αιφνιδιάζει τους λυπημένους μαθητές του όταν τους λέγει πως δεν πρόκειται για θλιβερό γεγονός, αλλά για μέγιστο πέρασμα στην αθάνατη σφαίρα της ψυχής και του καθαρού νου.

Στη συνέχεια του διαλόγου αναπτύσσει τα περιβόητα περί αθανασίας και μετεμψύχωσης επιχειρήματα του. Φυσικά, είναι ευρέως αναγνωρισμένο πως ορισμένα από τα περίφημα περί αθανασίας επιχειρήματα που παρουσιάζει σ' αυτόν τον διάλογο είναι νωθρά, μπάζουν νερό, κυρίως για τον ορθολογιστή. Όμως αυτό που ο πατέρας της φιλοσοφίας επιδιώκει επιχειρηματολογώντας, δεν είναι να προωθήσει μια πεποίθηση ή πίστη για την αθανασία, αλλά να μεταδώσει εμπειρικά και νοητώως το αθάνατο πνεύμα -τη σοφία που εξόχως δεν δύναται να μεταδοθεί δια επιχειρημάτων.

Όντως, δεν υπάρχει απόδειξη για την αθανασία διότι μόνο βιωματικά επιτάσσεται ως αυταπόδεικτη αλήθεια.

Σίγουρα η γνώση της συμπαγούς θνητότητας αναδεικνύεται καταπέλτης, αφού ανοίγει το πέρας της ανθρώπινης γνώσης στο ανεξάλειπτο άγνωστο, στο αιώνιο άνοιγμα ενός ανεξίτηλου περάσματος της κάθε θάνατης στιγμής νοητού και έμπρακτου βίου. Στην οντολογική θεώρηση, το ανεξάντλητο βίωμα της κάθε ανανεωμένης και ατελείωτης στιγμής ανοίγματος εαυτού και κόσμου, ενέχει την άμεση και εντονότερη ανάδυση του «όντως *Είναι*».

Ποιο είναι τελικά το έσχατο νόημα του βίου μας; Δεν είναι να συναισθανθούμε και να κατανοήσουμε στα μύχια της ψυχής μας το απερίγραπτο μυστήριο του *είναι* της ζωής ως ολότητα, δηλαδή, να νιώσουμε βαθιά ζωντανοί;

Τώρα, στον φιλοσοφημένο άνθρωπο, το φιλόφρον άνοιγμα της έσωθεν θάνατης πηγής του Όντος, περιλουζει τα όντα με ανεξίτηλο φως, αναδεικνύοντας τη θεότητα του κάθε όντος.

Παρόμοιο είναι το βίωμα του αρχέγονου ανθρώπου και των αρχέγονων λαών που δίνει τόπο σε δοξασίες όπως τον πολυθεισμό. Ο αρχέγονος άνθρωπος διέκρινε στο αδιαχώριστο της παρουσίας του Όντος και των όντων, την εντονότατη παρουσία του κάθε όντος ως άνοιγμα στην ιδιαίτερη θεότητα, και έτσι η κάθε έννοια στις αρχέγονες γλώσσες αναφερόταν στη θεότητα του κάθε όντος, αποτελούσε κάλεσμα της θεότητας αυτής.

Με την εξέλιξη της ιστορίας και των πολιτισμών, η αρχέγονη βιωτή ένταση της κάθε θάνατης στιγμής -του κάθε θάνατου ανοίγματος της σπειροειδούς επανάληψης του χρόνου- εν μέρει έχασε το απύθμενο έναυσμα πεποίθησης στην αθανασία της ανθρώπινης υπόστασης. Και τέτοια αποστέρηση του βιώματος της θάνατης

παρουσίας έδωσε τόπο στο άνοιγμα του φιλοσοφικού στοχασμού και αναστοχασμού, που γέννησε όλες τις ύστερες περί αθανασίας, εξίσου σημαντικές, μεταφυσικές θεωρήσεις.

Η κάθε φυσική ή μεταφυσική θεώρηση περί ζωής και θανάτου που έχει αναδυθεί από τα ομιχλώδη βάθη της προϊστορίας μέχρι και τις μέρες μας, έχει απέραντο βάθος και συνέχεια, γι' αυτό χρήζει επισταμένης οντολογικής μελέτης και επιβεβαίωσης.

Επίκαιρο είναι το παράδειγμα του Ρωμαίου γεροισιαστή και φιλόσοφου Boethius (6^{ος} αιώνα. μ.Χ.), τον οποίο ο Οστρογότθος βασιλέας Θεόδωρος ο Μέγας φυλάκισε και εκτέλεσε. Σαν ο φιλόσοφος περίμενε τον θάνατο του μέσα στη φυλακή, έγραψε ένα μικρό βιβλίο το οποίο εναλλάσσει μεταξύ πεζού και ποιητικού λόγου: *Η Παρηγοριά της Φιλοσοφίας — The Consolation of Philosophy*.

Σ' αυτό το μαργαριτάρι φιλοσοφικού βίου ο συγγραφέας εξιστορεί την περιπέτειά του, δηλώνοντας πως στη φυλακή βρισκόταν σε τρομερή απόγνωση, όταν εξαίφνης τον επισκέφθηκε το πνεύμα της φιλοσοφίας που έλαβε τη μορφή μιας θεάς, η οποία εξέπεμπε απέραντη σοφία και συμπόνια. Η θεά της Φιλοσοφίας, λοιπόν, βήμα-βήμα καθοδηγεί τον φιλόσοφο να υπερβεί τις δοκιμασίες που του επέβαλε η μοίρα. Πρώτα του εξηγεί πως τα σκαμπανεβάσματα της μοίρας είναι γνωστά· και μετά τον παρακινεί να αντιδιαστείλει τις δοκιμασίες και αντιξοότητες που περνά ενώπιον του επικείμενου θανάτου του, διότι μόνο έτσι θα κατανοήσει την ενδότερη σημασία τους, δηλαδή, θα αναγνωρίσει πόσο ασήμαντες είναι.

Παρηγορώντας τον με την ολόλαμπρη παρουσία της του εξηγεί περαιτέρω, ότι η ελεύθερη βούληση του σοφού οδηγεί σταθερά στην ελευθερία πέραν των σκαμπανεβασμάτων της μοίρας και, όπως όλα υπόκεινται σ' αλλαγή, έτσι κι η μοίρα αλλάζει· η ελευθερία όμως, ποτέ.

Συνεχίζοντας, του επισημαίνει πως μόνο η φιλοσοφία μπορεί να αποτελέσει εχθρό των κακών. Γι' αυτό ο φιλόσοφος αδιαφορεί και απορρίπτει το κακό και σε αντιδιαστολή, παραθέτει την καλοσύνη ως την καλύτερη ανταμοιβή για την καλοσύνη. Με την παρηγορητική της θεάς Φιλοσοφίας, το σκοτεινό νεφέλωμα αραιώνει και αφεγάδιαστα διαλύεται, και συνάμα η θλίψη και το πένθος αφανίζονται· ο Boethius ελευθερώνεται. Έτσι ο ολόλαμπρος οφθαλμός της γνώσης του τίμιου Ρωμαίου γεροισιαστή και φιλόσοφου, πλέον καθοδηγεί τη μεγαλοπρέπεια της εσώτερης καρδιάς του.

Μπορούμε να πούμε πως η παρηγορητική όψη της φιλοσοφίας οδηγεί σκαλί-σκαλί προς την πληρότητα της κάθε ελεύθερης, αθάνατης στιγμής, αυτής· που δεν αφήνει μόνο αποτύπωμα στην ιστορικότητα καθώς, για τον κατανοούντα, έχει σπειροειδείς προεκτάσεις μέχρι και το υπερπέραν.

Ευφύεστατα στην *Πολιτεία* του ο Πλάτωνας θεωρεί ότι οφθαλμός της γνώσης αντιστοιχεί σε χίλια μάτια.

Οφείλουμε πάντοτε να αναζητούμε μια πιο ολοκληρωμένη σύνθεση της ολότητας του πνευματικού βιώματος δια της μελέτης λαμπρών φιλόσοφων-στοχαστών, καθώς και θρησκευτικών καθοδηγητών της ανθρωπότητας. Αυτό, γιατί η ανοιχτή συνείδηση ενός ευρυμαθούς και ευφυούς φιλόσοφου-στοχαστή, δεν του επιτρέπει να αναιρέσει την ολοκληρωμένη θεώρηση αναρίθμητων σοφών και μυστών, οι οποίοι με τον ένα ή άλλο τρόπο προτάσσουν, ότι «το ποιόν» και «το είναι» της ανθρώπινης υπόστασης είναι αθάνατο -το ίδιο αθάνατη και η κάθε στιγμή, διότι «τα πάντα είναι μέσα στα πάντα»· έτσι, η συνειδητοποίηση της κάθε αθάνατης στιγμής ως αθάνατης, προεκτείνεται για πάντα, και συμπορεύεται με ό,τι *Είναι*.

Φυσικά, η κάθε φιλοσοφία και θρησκεία όπως και η κάθε ανακάλυψη (ή αποκάλυψη) είναι όντως μοναδική, διαφορετική και ιδιαίτερη· εδώ, δεν τοποθετούμε όλες τις φιλοσοφίες ή θρησκείες στο ίδιο καλάθι. Με αυτό τον τρόπο δεν εθελουφλούμε ενώπιον των πολλών διαφορών μεταξύ φιλοσοφιών και θρησκειών. Όμως, πέραν των πολλών διαφορών, οι ομοιότητες, περισσότερο από ό,τι άλλο, είναι αυτές που περιλούζονται στο φως του Όντος των όντων.

Οι διαφορές, κατά το πλείστον, αναδεικνύουν την πλειάδα δρόμων που δυνάμει οδηγούν στο ποικιλόμορφο και πολυδιάστατο άνοιγμα του «Όντος *Είναι*».

Επομένως, όποιος διακαώς αναζητεί επιούσιες απαντήσεις σ' αυτά τα όντως απύθμενα περί θανάτου και αθανασίας ερωτήματα, μπορούμε με βεβαιότητα να πούμε πως είναι το αθάνατο Όν των όντων (την ομοιομορφία και αρμονία που υπερβαίνει τις εκάστοτε διαφορές μεταξύ πνευματικών παραδόσεων), που καλείται με πάθος να εξερευνηθεί.

Ποιητικά μπορούμε να ειπούμε:

Όποιο μονοπάτι του Όντος ο στοχαστής
αγέρωχα καλείται να ερευνήσει,
είναι την κάθε αθάνατη στιγμή
που ελεύθερα αναζητεί να ακουμπήσει.

Δεν έχει σημασία ποια πνευματική ή θρησκευτική παράδοση ο φιλοσοφημένος στοχαστής καλείται να ερευνήσει, δηλαδή, εάν θα μελετήσει ό,τι αναδεικνύει το αέναο πυρ του Ηράκλειτου, τον «πάντα ανατέλλων ήλιο» που ως ενωτικός Λόγος υπερβαίνει τον πόλεμο των αντιθέσεων· ή εάν θα εξετάσει «την ολοστρόγγυλη αλήθεια» του «όντως *Είναι*» του Παρμενίδη, όπου «το νοεόν και το Όν είναι το ίδιο και αυτό»· ή εάν θα αναζητήσει το ενδότερο νόημα που αποκαλύπτει ο *Σφαίρος* του Εμπεδοκλή, όπου το «Νείκος» και η «Φιλότης» ευρίσκονται σε αλάνθαστη αρμονία· ή εάν θα ερευνήσει την τέλεια αρμονία του Τάο των ταισιών· ή το αγέννητο Όν των βουδιστών· ή εάν θα επιζητήσει την πρόγευση στον κόσμο τούτο της εν Χριστώ αθανασίας..., κ.ο.κ.

Για τον ειλικρινή ερευνητή η αναζήτηση είναι ατελεύτητη, και το κάθε πνευματικό μονοπάτι άγει το ανθρώπινο ον στο όντως Όν: φτάνει ο στοχαστής να έχει εισέλθει σε ενδελεχή και αέναη «μελέτη θανάτου».

Είναι γεγονός πως για τον ισορροπημένο μελετητή της παγκόσμιας παρακαταθήκης των φιλοσοφιών και θρησκειών, δεν υφίστανται τα δυο πιο κάτω ερωτήματα: (α) ποιος είναι ο πιο λαμπρός φιλόσοφος; (β) Ποια είναι η καλύτερη ή η πιο αληθινή θρησκεία; Τέτοιες ερωτήσεις τίθενται σε λάθος βάση. Όλοι οι μεγάλοι φιλόσοφοι ερεύνησαν την αλήθεια και άγγιξαν την υπερσυνείδητη ολότητα του Όντος καθ' αυτού· ενώ στον πυρήνα της κάθε θρησκείας πολλοί όντως άγιασαν. Για τους εβραίους καλύτερος είναι ο Ιουδαϊσμός, για τους χριστιανούς ο Χριστιανισμός, για τους μουσουλμάνους το Ισλάμ, για τους βουδιστές ο Βουδισμός, τους ζωροάστρες ο Ζωροαστρισμός, κ.ο.κ.

Για παράδειγμα, κάποιος δύναται να κατανοήσει την χριστιανική αλήθεια μιας ζωής που ενσαρκώνει εξέχοντα ηθικό βίο και μετά θάνατον εισέρχεται στον θαυμαστό «παράδεισο» ή λόγω ανηθικότητας στην «κόλαση». Μάλιστα, ο ερευνητής χριστιανός μπορεί με διαύγεια να κατανοήσει τι σημαίνει ηθικός βίος, καθώς και ποιες διαστάσεις του νου συμβολίζουν τον παράδεισο και ποιές την κόλαση. Εδώ, να σημειώσουμε πως λαμπρή παρακαταθήκη που απαντάει σ' αυτού του είδους τα ερωτήματα έχει αφήσει ο Alighieri Dante, στο ευφυές και μεγαλοπρεπέστατο αριστούργημά του, τη *Θεία Κωμωδία*.

Παρομοίως, κάποιος ασιάτης δύναται να αποκτήσει πνευματικές εμπειρίες που του δίνουν την ικανότητα να κατανοήσει τι εστί το ενδότερο νόημα της μετενσάρκωσης, (ενδεχομένως μάλιστα, μπορεί να κατανοήσει τους λόγους των φαινομενικών αντιφάσεων μεταξύ θρησκειών όπως του Ινδουισμού, Βουδισμού, Ιουδαϊσμού, Χριστιανισμού, Ισλάμ, κ.ο.κ.).

Φυσικά, ο σοβαρός μελετητής δεν θεωρεί αυτά τα πολύ ανθρώπινα περι μετενσάρκωσης ερωτήματα ως αιρετικά, ούτε εσφαλμένως τα αξιολογεί ως αρχέγονες παγανιστικές φαντασιώσεις, αλλά αν τ' αυτού κατανοεί πως «τα πάντα είναι μέσα εις τα πάντα». Συνεπώς, μελετά όλες τις αντιφάσεις μεταξύ μεταφυσικών θεωρήσεων και συνειδητοποιεί στοχαστικά μια ανώτερη πιο ολοκληρωμένη σύνθεση περί της αθάνατης στιγμής και του θάνατου βίου. Όμως, δεν είναι του παρόντος να επεκταθούμε περαιτέρω.

Όσον αφορά στη δοξασία της μετενσάρκωσης, ο ισορροπημένος ερευνητής κατανοεί πως δεν έχει το δικαίωμα να αναιρέσει ως ψευδαίσθηση ή παγιωμένο δόγμα αυτή την διδασκαλία. Η κάθε αναίρεση του ημιμαθούς ανθρώπου είναι απότοκο γνώμης και άποψης -όχι γνώσης. Αν, λοιπόν, ο αδαής εκ προοιμίου θεωρήσει την μετεμψύχωση ως απότοκο μιας λανθάνουσας και νοσηρής φαντασίας, μπορούμε να ειπούμε πως αναίρεσε βιαστικά και άνευ κατανόησης τη στοχαστική θεώρηση αναρίθμητων σοφών (και παραδόσεων) από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.

Στην μετενσάρκωση πιστεύουν σχεδόν όλοι οι αρχέγονοι λαοί όπως «οι μαύροι» (Aboriginals) της Αυστραλίας, οι Hopi, Sioux, Navajo, και πάμπολλες άλλες φυλές της Βόρειας Αμερικής, καθώς και οι Maya, Inkas, Aztecs της Νότιας Αμερικής, οι Εσκιμώοι της Αλάσκας, οι Σαμάνοι της Σιβηρίας και της Αφρικής, κ.ο.κ.

Επιπλέον, η μετενσάρκωση αποτελούσε τη φιλοσοφική θεώρηση των μυστηρίων του Μίθρα στην Περσία, της Ίσιδος και του Οσίριδου στην Αίγυπτο, των Ορφικών και του Διόνυσου, της Δήμητρας και του Απόλλωνα στην αρχαία Ελλάδα· αποτελούσε δε εντεταγμένη θεώρηση του Πυθαγόρα, των πυθαγόρειων και νεοπυθαγορείων, του Πλάτωνα και των νεοπλατωνιστών, και όλων των γνωστικών φιλοσόφων και γνωστικών χριστιανών, καθώς επίσης του Ινδουισμού, Τζαϊνισμού, Βουδισμού, Ταοϊσμού, Σικχισμού και άλλων μεγάλων πνευματικών παραδόσεων.

Παρομοίως, ο σοβαρός ερευνητής δεν έχει το δικαίωμα να θεωρήσει πως η χριστιανική ή άλλη παράδοση που δεν ασπάζεται την μετεμψύχωση είναι εσφαλμένη ή ελλιπής. Αν το πράξει, ενδεχομένως εκφράζει τη δική του προκατάληψη· τόσο απλά.

Ενδότερη σημασία ενέχει η συνείδηση του βιώματος της κάθε αθάνατης στιγμής.

Τώρα, η κάθε ενόραση ως απότοκο του κάθε φωτιστικού βιώματος δεν έχει το ίδιο συγκεκριμένο και συνεπώς δεν ενέχει μια τελειωτική μεταφυσική απάντηση, αλλά πολλές. Η κάθε απάντηση εξετάζεται σε συνάρτηση με τα πνευματικά συγκεκριμένα ανθρώπων, εποχών και παραδόσεων. Σημασία έχει πως οι περί αθανασίας ενδείξεις είναι πολλές· και απερίφραστα κατοχυρώνουν την εγκυρότητα της κάθε παράδοσης μέσα στους αιώνες. Αξιοθαύμαστο είναι το βίωμα ορισμένων αγίων συνανθρώπων που άδραξαν την ενόραση του αθάνατου βιώματος της κάθε στιγμής μέχρι και την τελευταία πνοή.

Για παράδειγμα, υπάρχουν ενδείξεις πως μετά από ένα άψογο ηθικό βίο η υλική υπόσταση εκατοντάδων χριστιανών αγίων δεν υπόκειται σε σήψη, κείται ανέπταφη, αναλλοίωτη και αμετάβλητη μέσα από το πέρασμα αιώνων.³

Αυτό το μέγα και εκπληκτικό μυστήριο (*mysterium tremendum et fascinans*), για το οποίο η επιστήμη όπως την γνωρίζουμε σηκώνει τα χέρια ψηλά, οδηγεί τον ερευνώντα στοχαστή σε έτι περαιτέρω απορία, και έτσι ευλόγως διερωτάται για το βάθος του ανοίγματος της αθάνατης στιγμής, όπου το φθαρτό ενδύεται την αφθαρσία.

Ακλόνητος λοιπόν, ο ανοικτός ερευνητής θαυμάζει το αιώνιο πέρασμα του χρόνου και στοχάζεται, όπως για παράδειγμα προτάσσει η χριστιανική παράδοση, πως ενδεχομένως ένα βαθύτερο άνοιγμα της αιώνιας παρουσίας οδήγησε στη μετάσταση του ευαγγελιστή Ιωάννου και της Παναγίας ή, ακόμη ενδότερα, οδήγησε στην ανάληψη του προφήτη Ηλία και του Ιησού Χριστού.

Προς απογοήτευση του ορθολογιστή, υπάρχουν καταγραμμένες στην παγκόσμια γραμματεία των θρησκειών ενδείξεις αναρίθμητων μεταστάσεων και πολλών αναλήψεων. Εδώ, ύψιστη σημασία αποκτά ο θρύλος που υπερβαίνει την ιστορική συνείδηση και αναιρεί την ιστορικότητα όπως την γνωρίζουμε. Δεν έχει τόση σημασία αν ζούμε μια ή πολλές ζωές: η μια ανήκει στις πολλές και οι πολλές στη μια.

³ Βλέπε: [the incorruptible saints+youtube - Αναζήτηση Google](#)

Το ύψιστο νόημα, όπως ακούραστα επαναλαμβάνουμε, έγκειται στο βίωμα του ανοίγματος της κάθε αθάνατης στιγμής ως παρουσίας μιας απουσίας, όπου στο κενό της κάθε απουσίας, κρύπτει «το αθάνατο Όν των όντων», το οποίο εξαίφνης αναδύεται στον κατάλληλο καιρό – όταν οι συνθήκες το επιτρέψουν.

Τώρα καταλαβαίνεις γιατί κάποιος δεν μπορεί να περιμένει από πολλούς να ερευνήσουν σε βάθος το περί θανάτου ερώτημα. Ενδεχομένως ο καθένας θα ασχοληθεί ολοκληρωτικά με το ερώτημα την κατάλληλη στιγμή. Γι' αυτό, λίγα μπορείς να διδάξεις για τον θάνατο (και την αθανασία), μπορείς όμως να αφύπνισης άλλους στο ερώτημα, ξυπνώντας δυνατότητες. Μόνο αυτό.

Στην αρχαιότητα έπρεπε να μνηθείς εις στο περί θανάτου ερώτημα, και η μύηση αποτελούσε δια βίου μαθητεία: γι' αυτό στα αρχαία μυστήρια έλεγαν πως αν όντως θέλεις να συνειδητοποιήσης «τον εν ζωή αθάνατο», οφείλεις να αρχίσεις να ερευνάς στην άνοιξη της ζωής σου και όχι στον χειμώνα: διότι στη δύση του βίου τα εμπόδια και οι δυσκολίες πληθαίνουν.

Έχω στον νου μου, καθώς συζητάμε, τα παιδιά, τα οποία συχνά έχουν ερωτήματα γύρω από τον θάνατο και οι ενήλικες τα σταματούμε με κάποιον τρόπο. Λέμε, για παράδειγμα, για τον νεκρό πως είναι «λες και κοιμάται». Ταυτίζεται, δηλαδή, ο θάνατος με τον ύπνο σε μια προσπάθεια να τον ορίσουμε σε σχέση με κάτι γνωστό και οικείο.

Αυτό έλεγαν στην αρχαία Ελλάδα καθώς και στην Ινδία. Λόγου χάρη, στην ελληνική μυθολογία «ο θάνατος κι ο ύπνος είναι δίδυμα αδέρφια». Όμως για να απαντήσω ολοκληρωμένα σ' αυτήν την πολύ καλή ερώτηση πάλι πρέπει να επεκταθώ, διότι πρέπει να εξετάσουμε τη διαφορά του ύπνου δίχως όνειρα, καθώς και τις διαστάσεις του ονειρικού.

Τι ακριβώς συμβαίνει στα όνειρα και στον βαθύ ύπνο δίχως όνειρα δεν είναι κάτι γνωστό ή τόσο οικείο. Λόγου χάρη, στον μη-ονειρικό ύπνο εφόσον κοιμόμαστε είναι πολύ δύσκολο να κατανοήσουμε εμπειρικά, βιωματικά, τι ακριβώς συμβαίνει στη συνειδητότητα μας. Όταν κοιμόμαστε άνευ ονείρων ευρισκόμαστε στο πλήρες βάθος του ασυνείδητου, όπου προσεγγίζουμε την άφατη εμπειρία του μηδενός, έτσι είναι σχεδόν αδύνατον να παρακολουθήσουμε το τι συμβαίνει μέσα μας. Επί της ουσίας, το είναι μας σχεδόν αγγίζει το μηδέν. Τι είναι λοιπόν ο βαθύς ύπνος στο πεδίο όπου δεν υπάρχουν όνειρα; Εδώ ομιλούμε για πεδίο του Όντος και όχι για τοποχρονική διάσταση του νου. Αυτό, επειδή στον ύπνο δίχως όνειρα ο νους ησυχάζει, άπτεται της πηγής του ασυνείδητου –την ανταμώνει ψηλαφώντας την– στο πεδίο όπου δεν υφίσταται καμία ένδειξη προσωπικής ταυτότητας. Και αυτό αναντίρρητα γιατί δεν υπάρχει ονειρική διάσταση: η κίνηση του νου μειώνεται δραστικά, κάποτε ολοκληρωτικά.

Σύμφωνα με την νευρολογία, στο πεδίο του ύπνου δίχως όνειρα τα εγκεφαλικά κύματα (*Delta brain waves*) αγγίζουν μέχρι και τα 0,3 Hz. Ενώ, κατά την διάρκεια του ονειρικού βίου (*Theta brain waves*), υπάρχει σημαντική κίνηση του νου που ακουμπά τα 3 Hz και φθάνει μέχρι και τα 8 Hz.

Τώρα, ας ερευνήσουμε σε τι συνίσταται ο ονειρικός βίος. Κατανοούμε πως ό,τι βλέπουμε, ακούμε και αγγίζουμε στις ονειρικές διαστάσεις, κατά το πλείστον αποτελεί νοερό ή νοητό δημιουργήμα: δηλαδή, ό,τι αντιλαμβανόμαστε και αισθανόμαστε κείται πέραν των πέντε αισθήσεων, αποτελεί απaráμιλλη κίνηση του νου. Έτσι, τα αισθήματα στο ονειρικό πεδίο (και όχι μόνο) αποτελούν αποκλειστικά νοερά ή νοητά δημιουργήματα. Παρομοίως, τα συναισθήματα που νιώθουμε τώρα (στην παρούσα στιγμή) είναι νοητά δημιουργήματα, διακατέχονται από λόγο και συνειδητότητα, με τη διαφορά ότι στον ξύπνιο βίο μας τα αισθήματα (καθώς και οι διαστάσεις του νου) επηρεάζονται και από τις πέντε αισθήσεις. Εδώ, είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως γενικά στον βίο μας (ονειρικό και μη), δεν υπάρχει ουσιαστική διαφορά μεταξύ νου και αισθημάτων, αφού όπου υπάρχει αίσθημα απαραίτητως υπάρχει σκέψη και νους και όπου υπάρχει νους υπάρχει αίσθημα.

Έτσι, νους και αισθήματα δεν αποτελούν διαφορετικά διαμερίσματα του εγκεφάλου ή του εαυτού μας, όπως πίστευαν παλαιότερα. Για παράδειγμα, έχει λόγο που καταβαλλόμαστε από το αίσθημα φόβου στο συναπάντημα μιας κόπρας, την φοβόμαστε και φεύγουμε από το μονοπάτι της, διότι αν μας δαγκώσει, μπορεί να πεθάνουμε. Στον ονειρικό μας βίο όμως, εφόσον όπως προείπαμε οι πέντε αισθήσεις δεν λειτουργούν, ό,τι βιώνουμε αποτελεί απaráμιλλη κίνηση του νου, έτσι, το άνοιγμα του χωροχρόνου είναι αποκλειστικά νοητό. Ως εκ τούτου, μια ενδεχόμενη ονειρική κόπρα, όντας νοητή μορφή, αποτελεί ένα πολυδιάστατο σύμβολο άλλης υφής από την επί γης κόπρα, γι' αυτό μάλλον χρήζει άλλης ερμηνείας. Η ονειρική κόπρα μπορεί να μην συμβολίζει φόβο θανάτου, αλλά ανανέωση των ενεργειών της ζωής (βλέπε, Ινδική φιλοσοφία). Φυσικά, η κάθε ερμηνεία εξαρτάται επίσης από τα συναφή ονειρικά, υποκειμενικά, πολιτισμικά, και συμπαντικά συγκείμενα.

Τώρα, η γνώση του τι στ' αλήθεια είναι ο βαθύς ύπνος δίχως όνειρα και τι η ονειρική διάσταση, αποτελεί (και πάντα αποτελούσε) προνόμιο των σοφών. Οι ποικίλες ερμηνείες του ονειρικού και των πολλών διαστάσεων του φαινομένου (π.χ. ψυχολογικές, ανθρωπολογικές, κ.ά.), συνήθως είναι ελλιπείς. Αυτό, γιατί μόνο οι σοφοί δύνανται να παραμείνουν σ' εγρήγορση και ξύπνιοι την ώρα του βαθιού ύπνου δίχως όνειρα, αλλά και την ώρα που ονειρεύονται. Έτσι, λοιπόν, οι σοφοί κατανοούν με διαύγεια τόσο το πεδίο του ύπνου δίχως όνειρα, όσο και τις ποικιλόμορφες συμβολικές διαστάσεις του ονειρικού χωροχρόνου.

Για να μπορέσει, λοιπόν, κάποιος να πραγματώσει αυτού του είδους την αφύπνιση του καθαρού νου που παρατηρεί τον βαθύ ύπνο, αλλά και τα αναδυόμενα όνειρα, (καθώς και τις πάμπολλες αναδυόμενες σκέψεις την ημέρα, στον λεγόμενο ξύπνιο μας), χρειάζεται στιβαρή θέληση, αδιάκοπη και επίμονη ενδοσκοπική άσκηση, συνεπικουρούμενη από βαθύ στοχασμό ή διαλογισμό, βαθιά προσευχή.⁴

Παρενθετικά, είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως στο πεδίο του στοχασμού ή διαλογισμού, τα εγκεφαλικά κύματα κυμαίνονται από 0.5 μέχρι 8 Hz, δηλαδή μεταξύ *Delta* και *Theta* brain waves. Ενώ την ημέρα στον λεγόμενο συνειδητό βίο της

⁴ Η δυτική φιλοσοφική διάνοηση χρησιμοποιεί τον όρο «στοχασμός»: ενώ οι χριστιανοί συνήθως αποκαλούν την στοχαστική εμπειρία προσευχή και οι ασιάτες διαλογισμό.

καθημερινότητας μας (εάν δεν είμαστε σε κατάσταση διαλογισμού), τα εγκεφαλικά κύματα κυμαίνονται από 8 μέχρι 100 Hz. Εδώ υπάρχει μεγάλη γκάμα διαφοροποίησης ανάλογα με την ψυχοσωματική κατάσταση καθώς και τις διεργασίες που ο νους επιτελεί. Έτσι, οι κυματισμοί του εγκεφάλου στον λεγόμενο ξύπνιο βίο, εναλλάσσονται αναλόγως των διεργασιών του νου και κυμαίνονται από *Alpha*, *Beta*, και *Gamma* brain waves· με τα κύματα *Gamma* να αποτελούν τις γοργότερες νοητές διεργασίες.

Οι πλείστοι μεταξύ μας κατά διάρκεια του λεγόμενου ξύπνιου βίου, σκεπτόμαστε και ερμηνεύουμε την ούτω καλούμενη πραγματικότητα διαμέσου ενός μείγματος νου και φαντασιακού (που ομοιάζει της ονειρικής διάστασης), δηλαδή, η εμπειρία μας ομοιάζει με αυτό που στα αγγλικά αποκαλούμε day-dreaming. Όπως και στα όνειρα, έτσι και στον ξύπνιο μας, αμέτρητες σκέψεις (μορφές- σύμβολα) αναδύονται ασυνείδητα με απίστευτη ταχύτητα, με τη διαφορά ότι οι πλείστες των συμβολικών μορφών στον καλούμενο συνειδητό μας βίο δεν διαπερνούν καν τον φλοιό της συνείδησης. Εδώ, είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως οι κινήσεις του νου (σκέψεις, αισθήματα και όλες οι συμβολικές μορφές του φαντασιακού), που όντως διαπερνούν τον φλοιό του ασυνείδητου και εισέρχονται στο συνειδησιακό μας καθεστώς είναι συνήθως θεμελιωμένες σε ασυνείδητα σύμβολα που τις πυροδοτούν, το νόημα των οποίων ο μελετητής, επίσης, καλείται να ερευνήσει.

Είναι γεγονός πως στον λεγόμενο συνειδητό μας βίο έχουμε περισσότερη κυριότητα επί των αναδυόμενων σκέψεων, αισθημάτων, παθών κ.ο.κ., παρά στον ονειρικό μας βίο όπου το «εγώ», αδυνατίζοντας τις αντιστάσεις του, κοιμάται. Όμως εάν καταφέρουμε τη συνειδητή παρατήρηση του ονειρικού μας βίου, τότε αποκτούμε εύκολη πρόσβαση στην περιοχή του ασυνείδητου, το οποίο όχι μόνο δυνάμεθα να παρακολουθήσουμε αλλά, αν χρειαστεί, μπορούμε και να επέμβουμε δημιουργικά στις αυθόρμητες κινήσεις του, αλλάζοντας ή αλλοιώνοντας αθέμιτες καταστάσεις. Με περεταίρω εμπειρία και πρακτική εξάσκηση μπορούμε να αποκτήσουμε κυριότητα στις ποικίλες διαστάσεις του ονειρικού, και συνεπώς μεγαλειώδη και στοχευόμενη ελευθερία στις κινήσεις του νου. Έτσι, λοιπόν, δια τιάνιας και επίμονης άσκησης στην ενδοσκόπηση, κάποιος δύναται να αποκτήσει τη συνειδητή παρατήρηση των ποικίλων μορφών ανάδυσης τόσο κατά τη διάρκεια της ημέρας όσο και της νύχτας.

Εν κατακλείδι, μόνο οι σοφοί της «ανώτερης κλίμακας» είναι αφυπνισμένοι κατά την διάρκεια όλων των εκφάνσεων της ζωής, δηλαδή, του μη ονειρικού και ονειρικού ύπνου, καθώς και του καλούμενου συνειδητού καθημερινού βίου, που ενδεχομένως αποτελεί μια άλλης υφής ονειρική διάσταση την οποία αποκαλούμε «ξύπνιο».

Στον λεγόμενο συνειδητό καθημερινό βίο, συνήθως καταπιανόμαστε με ή εστιαζόμαστε σε αναδυόμενες μορφές του νου, καθώς και σε μορφές του λεγόμενου εξωτερικού κόσμου, έτσι μας διαφεύγει η άμορφη, αθάνατη παρουσία της σιγής του νου, που είναι μέσα στα πάντα, περιβάλλει τα πάντα, και αναδύεται με τα πάντα. Η άμορφη σιγή είναι μέσα σε κάθε μορφή και η κάθε μορφή μέσα στην άμορφη σιγή. Καταλαβαίνω πως η τελευταία πρόταση είναι δύσκολο να κατανοηθεί στην ολότητα της. Η δυσκολία έγκειται στο ότι υπερβαίνει κατά πολλού τον ορθολογισμό· σε τούτο δεν διαφέρει από την

πρόταση: «τα πάντα είναι μέσα στα πάντα». Τέτοιες προτάσεις μόνο βιωματικά – εσωτερικά και μυστικά– μπορούν να κατανοηθούν εξ ολοκλήρου.

Τέλος πάντων, ο εστιασμός μας είναι ανεπαρκής ακριβώς επειδή επικεντρωνόμαστε στις αναδυόμενες μορφές· και ως εκ τούτου, μας διαφεύγει η συνάμα αναδυόμενη άμορφη παρουσία του όντος της κάθε μορφής, το *είναι* της μορφής, η πηγή της αθάνατης ενέργειας και υπόστασης της.

Η προσκόλληση σε διδαλώδεις αναδυόμενες μορφές σκέψης στον ξύπνιο βίο –όπως και στα όνειρά μας– προκαλεί εμμονές και σύγχυση, και επί της ουσίας οιαδήποτε σύγχυση αναιρεί αποκόπτει ή μειώνει τη συνείδηση του παρατηρητή, ο οποίος δεν δύναται να εστιαστεί ανεμπόδιστος στην παρακολούθηση της ασταμάτητης ροής δημιουργημάτων του ασυνείδητου. Αυτός είναι ο λόγος που οι πλείστες σκέψεις μας παραμένουν ασυνείδητες. Έτσι, συνήθως χανόμαστε στον λαβύρινθο του ασυνείδητου.

Επιλεκτικά, αποσπασματικά και ασυνείδητα, ταυτιζόμαστε με μέρος της συνεχούς ροής των σύννεφων, δηλαδή μορφών και σκέψεων, και συνεπώς μας διαφεύγει ο καταγάλανος ουρανός της σιγής του νου, ο οποίος κρύβεται πίσω από κάθε νεφέλωμα, αλλά και μέσα του.

Ένας σοφός παρατηρητής ο οποίος μετά από Ηρακλείτεια δοκιμασία και άσκηση άρχισε να βιώνει τη σιγή του νου, γνωρίζει πως οι αναδυόμενες μορφές και σκέψεις δεν αντιπροσωπεύουν την ολότητα πραγματικότητας και αλήθειας, διότι μόνο δια της ησυχαστικής βιωτής, όπου ο νους προσεγγίζει το Όν καθ' αυτό, μπορεί το ανθρώπινο ον να συμμετέχει στην ολότητα καθαρού νου και Όντος. Αρχικά η αλήθεια ως ολότητα ανακαλύπτεται στο διάστημα μεταξύ σκέψεων ή μορφών, ενώ, εν συνεχεία, η απέραντη σιγή του νου διαφαίνεται στον δίχως «μορφή καθαρό και καταγάλανο ουρανό», τον οποίο συγκαταβατικά αποκαλούμαι την πηγή του «όντως *Είναι*», που αναδύεται μέσα στην κάθε μορφή και την περιβάλλει.

Εδώ, δεν αναδύονται θολά νεφελώματα – συγκεχυμένες μορφές ζωής – αλλά οι καθαρές μορφές των όντων, μέσα στο ολόφωτο νέφος της αγνωσίας. Γι' αυτό ο σοφός που κατάκτησε τη σιγή του νου, παρατηρεί ότι, μέσα από την ανείπωτη σιγή, τα θολά σύννεφα διαλύονται και τη θέση τους λαμβάνουν οι καθαρές μορφές των πραγμάτων που κι αυτές, έρχονται και φεύγουν, γεννιούνται και πεθαίνουν, ενώ ο καταγάλανος ουρανός (η σιγή του νου) παραμένει αναλλοίωτη· είναι η απέθαντη υπόσταση της κάθε μορφής, της κάθε στιγμής, αλλά και του άμορφου –έμορφου–, που αέναα την συνοδεύει.

Επομένως, μαζί με την κάθε μορφή αναδύεται και η άμορφη, άκτιστη, αθάνατη παρουσία του Όντος των όντων, και ο σοφός παρατηρητής μέσα από την απέθαντη σιγή βιώνει την ανεκρίζωτη παρουσία των μορφών ζωής και του άμορφου Όντος. Ο σοφός είναι ο αφυπνισμένος, ο συνειδητοποιημένος άνθρωπος στον λεγόμενο ξύπνιο βίο του, καθώς και στον κόσμο των ονείρων, αλλά και ενδότερα, όταν τελικά στον ύπνο δίχως όνειρα αναγνωρίσει τη σιγή του νου ως την πηγή του «όντως *Είναι*». Γι' αυτό, όποιος κατανοήσει την ενδότερη σημασία του ύπνου, γνωρίζει ότι η σιγή του νου, όπως

και ο ύπνος δίχως όνειρα, ανανεώνουν τη ζωή, σηματοδοτούν επαναφορά στο «αδιαφοροποίητο παν» της κατ' εξοχήν άμορφης πηγής, όλων των μορφών.

Ός εκ τούτου, σοφά είναι τα λόγια του Ουίλιαμ Σαίξπηρ: «είμαστε φτιαγμένοι από το υλικό που είναι φτιαγμένα τα όνειρα, και η μικρή μας ζωή στρογγυλεμένη με έναν ύπνο» (*Τρικυμία*, Πράξη Δ, Σκηνή 1:148). Τόσο οι ινδουιστές όσο και οι βουδιστές παρομοιάζουν τον *nirvana* (τον φωτισμό του νου) σαν κάποιο που, ενώ ευρίσκεται σε βαθύ ύπνο δίχως όνειρα, είναι ξύπνιος –αφυπνισμένος– σε εγρήγορση μέσα στη σιγή. Παραδόξως, λοιπόν, στο πεδίο της συνειδητότητας του ύπνου δίχως όνειρα, οι σοφοί αναγνωρίζουν πως το βαθύ ασυνείδητο αναδύεται σαν η αιώνια επαναλαμβανόμενη υπέρ-συνειδητή σιγή: η πηγή των πάντων.

Σύμφωνα με την γενεαλογία των σοφών, αν η ανθρώπινη υπόσταση δεν γνωρίσει την αθάνατη σιγή του νου πριν την οριστική μετάβαση, τότε το βέβαιο είναι ότι μετά θάνατον η ψυχή θα πλανιέται ασυνείδητα σε ασώματες ονειρικές καταστάσεις/διαστάσεις του νου, άλλοτε καλές και άλλοτε χαώδεις και εφιαλτικές, και μάλιστα, πολλές φορές δίχως ο θανών να γνωρίζει αν πέθανε ή αν ζει. Αυτό μπορεί να ακούγεται τρομακτικό, αλλά δεν είναι καθόλου. Παρόμοιες εμπειρίες περνάμε κάθε νύχτα στον ονειρικό μας βίο, που διεξάγεται (ας θεωρήσουμε) σ' ένα πολύ πιο βαθύ παράλληλο νοητό σύμπαν, και λίγο πολύ, μια χαρά είμαστε όταν ξυπνούμε κάθε μέρα.

Γι αυτό σωστά λέμε στα παιδιά ότι ο θάνατος είναι κάτι σαν ύπνος και όνειρο, κάτι σαν κοίμηση· και καλώς εμείς οι χριστιανοί ονομάζουμε τα νεκροταφεία κοιμητήρια. Αν ερευνήσουμε ουσιαστικά και πρακτικά την έννοια του θανάτου, ο τρόπος που θα προσεγγίσουμε τα παιδιά και η βεβαιότητα με την οποία θα τους μιλήσουμε για αυτό το φαινομενικά σκοτεινό μυστήριο, καθώς και οι μεταφορές που θα χρησιμοποιήσουμε, σίγουρα θα τα βοηθήσουν να προσεγγίσουν με σθένος και δίχως φόβο τον θάνατο, το πένθος, την απώλεια.

Το πρόβλημα αντιμετώπισης του θανάτου και του συνεπικουρούμενου φόβου αποτελεί κατά κόρον πρόβλημα, όχι το παιδιών, αλλά εμάς των μεγάλων· εμάς που στερούμαστε το θάρρος και τη σοφία να ερευνήσουμε τον εαυτό μας, και συνεπώς επισταμένα απαρνούμαστε τις προοπτικές ανοιγμάτων που φωτίζουν το επερχόμενο μας, ατελεύτητο τέλος.

Μπορούμε λοιπόν να πούμε στο παιδί με σιγουριά πως «η γιαγιά κοιμήθηκε αγάπη μου, πήγε στον ουρανό πήγε στον παράδεισο», φτάνει να κατανοούμε το εσώτερο νόημα των «λεχθέντων», και φυσικά να γνωρίζουμε ότι μεταφορικά, ομιλούμε την αλήθεια· εδώ η πίστη = γνώση και σοφία.

«Και τι είναι ο παράδεισος μπαμπά;» μπορεί να ρωτήσει το παιδί.

«Υπάρχουν πολλοί τρόποι να το σκεφτείς αγάπη μου, στον Χριστιανισμό λόγου χάρη λέγουν πως είναι 'κόσμος άυλος και ασώματος – κόσμος νοητός και αισθητός'· όπως εδώ στη γη έτσι και εκεί, σκεπτόμαστε και αισθανόμαστε, ονειρευόμαστε, με τη μόνη διαφορά ότι δεν έχουμε σώμα. Όμως, παιδί μου, πρέπει να γνωρίζεις ότι αυτός ο

ασώματος κόσμος είναι καλός κ' αγαθός, κόσμος άκακος, αμέριμνος, άλυπος, άφοβος, κατασιγασμένος, ενάρετος, συνειδητοποιημένος· εκεί κυριαρχεί μόνο η ατελεύτητη χαρά, η αγάπη και μακαριότητα: ευδαιμονία που ακατάπαυστα αυξάνει. Εκεί δεν υπάρχουν επιάλτες, μόνο το καλό και η απέραντη ελευθερία του καθάρου νου».

«Και τι ρούχα φορούν στον παράδεισο μπαμπά;»

«Δεν φοράνε ρούχα αγάπη μου, μόνο τη χρυσίζουσα στολή την πρώτη, την ανέγγιχτη, με τα πάμφωτα τα δώρα· στον παράδεισο οι άνθρωποι κομίζουν πάσα αρετή».

«Και πού είναι ο παράδεισος μπαμπά;»

«Μέσα μας αγάπη μου, μέσα μας, όπως η γιαγιούλα και ο παππούλης, όλα είναι μέσα μας».

Για κάποιον που δεν πιστεύει ή καλύτερα δεν γνωρίζει το βάθος της χριστιανικής παράδοσης, αρκεί μια αυθεντική, τίμια και ειλικρινής απάντηση που διαλύει κάθε αίσθημα φόβου στον ψυχισμό του παιδιού: «δεν γνωρίζω αγάπη μου πού ακριβώς πήγε η γιαγιά, ο παππούς, η θεία, όμως σίγουρα πήγε κάπου όμορφα», κ.ο.κ. Ο καθένας θα απαντήσει σύμφωνα με τον βίο και τη γνώση του. Αρκεί οιαδήποτε απάντηση να είναι ειλικρινής και τοποθετημένη με ευαισθησία, έστω και αν αυτή ενώπιον της γνώσης των σοφών εν τέλει είναι αναληθής: «δεν πήγε πουθενά ο παππούς αγάπη μου, πέθανε, έφυγε για πάντα· έτσι είναι η ζωή».

Αδιαμφισβήτητα, στον εξέχοντα βίο του γνήσιου ερευνητή, ο φόβος φεύγει και διαλύεται διότι αυτός κατανόησε βιωματικά εκείνο που παραθέτει η γνωσιολογία του Immanuel Kant (του σπουδαίου Γερμανού φιλόσοφου του Διαφωτισμού), που ορθώς προτάσσει ότι στην τελική ανάλυση ο εαυτός μας, η προσωπική μας ταυτότητα ή το «εγώ» μας, δεν αποτελεί μόνο κατηγορία του νου και του ψυχισμού μας, ούτε αποτελεί μια αποκλειστική σύνοψη κοινωνικής ή πολιτισμικής επιρροής· πρωτίστως, απαρτίζει θεωρητικό κατασκεύασμα.

Δεν είμαστε αυτό που νομίζουμε ό,τι είμαστε!

Το «εγώ» είναι συνυφασμένο με το θείο και τη θεότητα· και όπως προείπαμε, το θείο αποκαλύπτεται δια της ενδοσκόπησης, εκείνης της αδιάλειπτης παρακολούθησης των σκέψεων και συναισθημάτων, δηλαδή, της άσκησης στο «γνώθι σ' αυτόν» που καθιερώνει η φιλοσοφική στροφή προς τα έσω. Άνευ ενδοσκόπησης, ο νους ταξιδεύει πέρα δώθε και ως εκ τούτου δεν ακούμε ούτε τον εαυτό μας, ούτε τους άλλους, αλλά ούτε και τα παιδιά μας – βλέπουμε και ακούμε αποσπασματικά· κυρίως ακούμε αυτό που προτάσσει κάθε νεφέλωμα είτε είναι φωτεινό και καλό, είτε θολό και συγκεχυμένο.

Τα καλά και τα μάταια έρχονται και φεύγουν, ενώ το μόνο σταθερό που μένει είναι η απέραντη σιγή του νου πίσω και μέσα από κάθε νεφέλωμα. Με την παρακολούθηση απορρίπτουμε κάθε αναδυόμενη μορφή σύγχυσης, φόβου, ανασφάλειας, κάθε μικρότητα εαυτού και κόσμου.

Πρωτίστως, χρειαζόμαστε άσκηση στην τέχνη του εστιασμού. Ο σωστός εστιασμός αυξάνει τη συνειδητότητα επιφέροντας στον παρατηρητή άμεση εποπτεία της κάθε εσωτερικής και εξωτερικής κίνησης εαυτού και περιβάλλοντος. Αυτή η παρακολούθηση πρέπει να πραγματώνεται δίχως παρεμβάσεις από εμάς. Σε εύθετο χρόνο, η συνεχής άσκηση στον αδιάσπαστο εστιασμό επιφέρει στοχαστικό βάθος και καλλιέργεια εαυτού, καθώς και τη σωστή ανταπόκριση στην κάθε εσωτερική και εξωτερική κίνηση. Σ' αυτό συνίσταται η τέχνη του εστιασμού, η σωστή προσέγγιση του *είναι* της ζωής μας.

Δυστυχώς όμως σήμερα με την άνοδο της τεχνολογίας η τέχνη του σωστού εστιασμού έχει σχεδόν εκλείψει (παρεμπίπτοντος στην αρχαιότητα «τέχνη» σηματοδοτούσε επιούσια γνώση). Έτσι, στην αμφιταλαντευόμενη εποχή μας η βαθιά στοχαστική σκέψη, που άλλοτε αποτελούσε την τέχνη του στοχασμού, έχει αντικατασταθεί από την τεχνική της τεχνολογίας και ως εκ τούτου, οι θεσμοί και δομές των σημερινών κοινωνιών κατά το πλείστον έχουν καταστεί τεχνητές και επιφανειακές. Αυτός είναι ο λόγος που ο μοντέρνος άνθρωπος δεν ερευνά τις πηγαίες οντολογικές ερωτήσεις: Τι είμαι; Ποιος είμαι; Τι είναι το *είναι*; Από πού έρχομαι, και πού πάω;

Είναι θλιβερό γεγονός που σήμερα ο κοινός άνθρωπος του μοντερνισμού καθίσταται απερίσκεπτος· δεν απορεί όταν εμφανίζεται το υπαρξιακό κενό και η άρνηση· έχει αποτυχώς μάθει να χάνεται μέσα στα μύρια πράγματα, και αυτό η μοντέρνα οντολογία το επιτρέπει και ενθαρρύνει.

Με την πρώτη εμφάνιση του κενού, λοιπόν, ο σύγχρονος άνθρωπος συνήθως καταφεύγει σε μια σοκολάτα: σερφάρει στο διαδίκτυο, πάει βόλτα με το αυτοκίνητο, τρέχει στο γυμναστήριο, παίρνει τηλέφωνο τον φίλο ή τη φίλη, πάει στο *café*, μετά στο εστιατόριο, και πάλι στο κουτί. Τοιουτοτρόπως, ο άνθρωπος της αμφιταλαντευόμενης εποχής μας κάπου τρέχει κάπου πάει – δηλαδή τρέπεται σε φυγή, και μάλιστα είναι θορυβώδης· πως να του μείνει χρόνος για στοχασμό, πότερο δε μάλλον για στοχασμό ουσιαστών περί θανάτου ερωτημάτων τα οποία εκ προοιμίου, τρέμει και φοβάται. Επί της ουσίας, φοβάται να μείνει μόνος του, να κοιτάξει μέσα του.

Ως εκ τούτου, το μεγαλειώδες ερώτημα που αφορά στην αλήθεια της ολότητας σαν από μαγεία αφανίζεται και αυτό που μένει είναι μια διακεκομμένη (στατική) και αστίλβωτη πραγματικότητα –ένα μονοδιάστατο και αδιαπέραστο κενό– μια τρομακτική απομόνωση και αποξένωση, εν ολίγοις, ένας αδιέξοδος λαβύρινθος ή κάποιος εφιάλτης. Έτσι, λοιπόν, ο άνθρωπος του λεγόμενου μοντερνισμού και της παγκοσμιοποίησης είναι σε απόγνωση, διακατέχεται από τρανταχτό φόβο, τραγική ανασφάλεια, απομονωτικό και αδιαπέραστο άγχος. Παραδόξως, ο άνθρωπος που φοβάται να μείνει μόνος του τελικά καταντά αποξενωμένος, κρύβεται στο κουκούλι του, καταπίνοντας το σαράκι της μοναξιάς και της ανυπαρξίας.

Στην ακανθώδη εποχή που διανύουμε η ποιότητα της ζωής μας έχει μειωθεί δραστικά, ακριβώς διότι το ερώτημα περί της ολότητας εαυτού και κόσμου έχει σχεδόν αφανιστεί. Χαθήκαμε σε ένα τύπο ξεθωριασμένου πραγματισμού ο οποίος σαν λάιλαπα καίει την αλήθεια και αυτό που μένει και επικρατεί είναι ο ανεμοστρόβιλος της όλο και

αυξανόμενης κοινωνικής σύγχυσης, που σβήνει ό,τι προκαλεί γνήσια σκέψη και προβληματισμό.

Η τέχνη που σήμερα έχει αντικατασταθεί με την τεχνική, ή με αλγόριθμους μιας τελειοποιημένης τεχνητής νοημοσύνης, φτιάχνει κάθε λογής κατασκευάσματα, ένα προηγμένο ηλεκτρονικό υπολογιστή, ένα οπλικό σύστημα, ή ένα διαστημόπλοιο· όπου το κάθε εξάρτημα βρίσκοντας την επακριβή του θέση ταιριάζει τέλεια, σαν ελβετικό ρολόι (ενώ στην ουσία αποτελεί μια κατασκευασμένη εικονική, ή καλύτερα πραγματιστική τελειότητα – a definitive virtual and pragmatic perfection).

Εν καιρώ, ενδεχομένως θα κατασκευάζουμε και τον τελειοποιημένο άνθρωπο. Ε, μα η ζωή δεν είναι έτσι, δεν αποτελεί μια εικονική πραγματικότητα όσο και αν αυτή προσεγγίζει την τελειότητα.

Η ζωή εμπεριέχει εγκεφαλικά, καρκίνους, κορονοϊούς όπως τον Έμπολα, κάθε λογής ασθένειες και ψυχικές νοσηρότητες, καθώς και άλλα θλιβερά όπως φτώχεια, ασιτία, λοιμούς, τρομοκρατικές ενέργειες, πόλεμους, βιασμούς, μεταναστεύσεις, προσφυγίες, και ακραία φυσικά φαινόμενα, όπως σεισμούς, ηφαίστεια, θεομηνίες, τυφώνες, πλημύρες. Και δυστυχώς καθημερινά παρακολουθούμε στα ΜΜΕ με απάθεια ή με αποστασιοποιημένη συμπάθεια, αυτές τις τερατολογίες που εσχάτως προκαλούν πολλούς αδικοχαμένους θανάτους. Ενώ, ο κάθε θάνατος που μπορεί να αποφευχθεί κρύβει ανείπωτη τραγωδία, η οποία για τους απομένοντες, χρήζει άμεσης αντιμετώπισης και αβέβαιης προσαρμογής σε έωλες και αξιοθρήνητες προοπτικές. Στην πραγματικότητα, προκύπτει το εξής δυσοίωνα και ακατάληπτο ερώτημα: γιατί συνήθως προβληματιζόμαστε μόνο όταν κάτι πάει στραβά στον δικό μας βίο;

Δυστυχώς σήμερα πολλά δεν πάνε καλά, αλλά εμείς πεισματωδώς, επιμένουμε να σερφάρουμε την επιφάνεια εφόσον το οντολογικό κέντρο του εαυτού –το πρόσωπο– όλο και υποκαθίσταται από μια τεχνητή εικονική τελειότητα, η οποία, δια των ΜΜΕ και παντός εικονικού μέσου κοινωνικής δικτύωσης, εγκαθίσταται υπό την εποπτεία μεγάλων κρατών παγκόσμιας πολιτικοοικονομικής ισχύος και επιρροής, καθώς και ισχυρών πολυεθνικών εταιρικών συμφερόντων συντηρουμένων και εποπτευομένων από τα μεγάλα κράτη.

Επομένως, στην αμφιλεγόμενη και ευμετάβλητη εποχή μας, οι πλείστοι άνθρωποι ασπάζονται και αγκαλιάζουν ένα είδος τετριμμένου πραγματισμού, ο οποίος έχει επιφέρει ατροφία στο αθάνατο ρεύμα της ζωής, καταστέλλοντας το ακαταμάχητο πάθος εξερεύνησης της αρχέγονης ένωσης της ανθρωπότητας με τον Όν των όντων. Σήμερα, η καλούμενη μοντέρνα κουλτούρα έχει, με αξιοθρήνητη συνέπεια, θάψει το ηλιοβασίλεμα των αρχαίων πολιτισμικών παραδόσεων που θεμελίωσαν και θεσμοθέτησαν σε οντολογική βάση, την παντοτινά ανατέλλουσα απαρχή των μεγάλων φιλοσοφικών και πνευματικών ανοιγμάτων, που πάντα κρατούσαν (και εν μέρει ακόμη κρατούν) το ανθρώπινο πνεύμα ζωντανό και τον πολιτισμό σε τροχιά.

Πολύ φοβούμαι όμως, πως η έλλειψη οραματισμού και γνήσιας στοχαστικής σκέψης, που ήδη ενέπλεξε τον πολιτισμό σε ανεξέλικτη ρήξη με τις οντολογικές απαρχές του,

έχει αποκόψει τον άνθρωπο της νεωτερικότητας από τη φύση του, και συνεπώς από τη φύση εν γένει, οδηγώντας τον σε χλιαρές τοποθετήσεις που αποκωδικοποιούν την σοφία των αρχαίων πολιτισμών σαν πεπαλαιωμένη ή πρωτόγονη. Γι' αυτό, η ανθρωπότητα σήμερα διαβάλλεται από μια ιδιόρρυθμη και άκρως παραπλανητική ατομιστική παραζάλη, ένα πρωτόγνωρο ιδιότυπο μπλέξιμο, που στην τελική ευθεία, οδηγεί στην ανιστόρητη εγωιστική εμμονή και στον μηδενισμό. Εν τοις πράγμασι, το μέγεθος της προσβολής έχει καταντήσει τον άνθρωπο του μοντερνισμού να μην γνωρίζει πλέον σε τι να πιστέψει: ποια είναι η αλήθεια, ποιό το καλό και τι το ψέμα. Στην ανερμάτιστη εποχή μας, λοιπόν, ο άνθρωπος ζώντας όχι μέσα, αλλά δίπλα στον εαυτό του, αυτό-εξοστρακίστηκε· αιωρείται πάνω από ένα ανιστόρητο και ασταθές παρόν, ενώ πορεύεται δίχως στόχο προς ένα αναξιόπιστο και αβέβαιο μέλλον.

Όντως, είναι κρίμα που η ιστορική γεγονότητα δεικνύει πως έχουμε ήδη εισέλθει σε μια μακρόχρονη εποχή νυκτός, ενός κατάφωρου μοντέρνου μεσαιωνισμού, που μάλλον θα κρατήσει μερικούς αιώνες· κι αυτό διότι τα έθνη-κράτη που πάντα συντηρούσαν και προστάτευαν τις αρχέγονες παραδόσεις και αξίες του ανθρώπινου πνεύματος, έχουν αφειδώς παραχωρήσει την εθνική τους κυριαρχία σε μεγαλόσχημες εταιρίες και στην νέα οικονομική τάξη πραγμάτων· όπου, λοιπόν, η συσσώρευση του 99% του πλούτου καταλήγει στο 1% του παγκόσμιου πληθυσμού που τον κατέχει και διαχειρίζεται, σχεδόν πάντα βάση ιδίων συμφερόντων και σκοπιμοτήτων. Λόγω της βίαιης επέμβασης ποικίλων χρηματοοικονομικών πολιτικών, η κοινωνική δομή ενός παγκόσμιου συστήματος παραγωγής και κατανάλωσης, οδηγεί με μαθηματική ακρίβεια το ανθρώπινο πνεύμα σε βίαιη και καταναγκαστική νέκρωση, σε ύπνο βαθύ και ασυνείδητο.

Τοιουτοτρόπως, η παγκόσμια κοινωνία των εθνών, ανελλιπώς, κατευθύνει το πλέον ευάλωτο και πειθήνιο ανθρώπινο ον σε νοσηρές αναζητήσεις και λανθασμένες ατραπούς εστιασμού. Κάπως έτσι καταβαραθρώθηκαν οι αξίες που αντιπροσώπευαν τον άνθρωπο σαν άνθρωπο και που πάντα εξυπηρετούσαν το κοινό καλό.

Είναι «ηλίου φαεινότερο» πως ο κατάφωρος δρόμος που έχει κατά το πλείστον ακολουθήσει η επιφανειακή κοινωνική συνείδηση σήμερα, απαιτεί την κατά το δυνατόν συγκάλυψη του περί θανάτου ερωτήματος.

Φυσικά, ο ακαταμάχητος έρωσ, το αθάνατο πνεύμα της παγκόσμιας τάξης και πορείας των πραγμάτων, ποτέ δεν καταπιέζεται, ούτε και αποσιωπείται, πολλώ δε μάλλον δεν απελπίζεται έμπροσθεν δυσοίωνων πέπλων σκότους· καθώς, πάντοτε σε κατάλληλο καιρό αναδύεται και μόνιμα στον πόλεμο τελεσφορεί· όπως σοφά διαφώτισε ο Σοφοκλής στη *Αντιγόνη* του: «έρως ανίκατε μάχαν».

Γι' αυτό είναι ζωτικής σημασίας να αντιμετωπίσουμε τον θάνατο, τον πόνο και την απώλεια δίχως φόβο και σύγχυση. Σε μας εναπόκειται να αλλάξουμε το κοινωνικό υπόβαθρο, ώστε πλέον να καθοδηγεί το παιδί και τον νέο στην συνειδητοποίηση πως κάθε αλλαγή και κάθε απώλεια αποτελεί ένα μικρό ή μεγάλο θάνατο, και πως κάθε θάνατος σηματοδοτεί ένα πρωτοπόρο άνοιγμα – μια καινούργια προοπτική ζωής. Αναντίρρητα, τα παιδιά μας, αλλά και τα παιδιά των επερχόμενων γενεών, χρειάζονται

ένα εκπαιδευτικό σύστημα το οποίο δεν θα απαρνιέται αλλά θα ερευνά, ενδελεχώς, το ερώτημα απώλειας και θανάτου, το κατ' εξοχήν ερώτημα του έρωτα, της παιδείας, και της ενάρετης ζωής.

Επί της ουσίας, το περί θανάτου ερώτημα οφείλει να μας ζωντανέψει, να μας μεταμορφώσει σε αφυπνισμένα όντα. Αν δεν μας εμψυχώσει σημαίνει πως δεν ερευνήσαμε πραγματικά, αληθινά.

Στην εμπειρία μου, οι περισσότεροι άνθρωποι που κρατούν ενεργό το ερώτημα του θανάτου θέτουν σωστές προτεραιότητες και διατηρούν σωστό εστιασμό μέχρι και την τελευταία στιγμή. Μάλιστα όταν έτυχε να είμαι παρόν σ' εκείνες τις τελευταίες στιγμές ορισμένων σοφών φίλων, αυτοί έπλεαν μέσα σ' ένα μυστήριο φως που διαφαινόταν ακόμη και με γυμνό οφθαλμό· ήσαν ολοζώντανοι. Εκείνες τις ύστατες στιγμές, στο πεδίο όπου η νύχτα και η μέρα, η ζωή και ο θάνατος, συναντώνται και τέμνονται, ο χρόνος άγγιζε την αιωνιότητα, και με απερίγραπτη διαύγεια συνειδητοποιούσα πως τα τόσο αγαπητά μου αυτά πρόσωπα κατανοούσαν, αδιανόητα για εμάς πράγματα και θαύματα. Και τούτο διότι αυτοί ήταν όντως ΕΔΩ, στο αιώνιο παρόν, στο πεδίο όπου η παρουσία του θανάτου συναντά την παρουσία της ζωής, ενώ εμείς συνήθως χανόμαστε εδώ και εκεί, κοιμόμαστε τον ασυνείδητο ύπνο του δικαίου.

Σκέφτομαι ότι, επειδή ξεχνούμε ακριβώς αυτό που περιγράφεται, το εδώ μας, συχνά εστιάζουμε στο μετά θάνατον;

Να όμως που ο ανθρώπινος νους είναι εκ φύσεως υπερβατικός και πάντοτε αναζητεί την υπέρβαση. Τέλος πάντων, θα απαντήσω σ' αυτό το ερώτημα μέσα από έρευνα τεσσάρων δεκαετιών στις παγκόσμιες φιλοσοφίες και θρησκείες. Εν μέρει έχεις δίκαιο, ο Επίκουρος με πολλή πραγματισμό, είπε: «Ένα τίποτα είναι για μας ο θάνατος· όταν υπάρχουμε εμείς, ο θάνατος είναι απών, και όταν ο θάνατος είναι παρών, δεν υπάρχουμε εμείς». Ναι, μπορεί να είναι έτσι, μπορεί και όχι. Αυτή ήταν η απάντηση σε πολλά ερωτήματα που έθετα στο πιο φωτισμένο άνθρωπο που γνώρισα στη ζωή μου (που παρεμπιπτόντως ήταν και φιλόσοφος)· τώρα έχει κοιμηθεί. Μπορεί λοιπόν να είναι έτσι, μπορεί και όχι.

Ο λόγος για τον οποίο μπορεί να μην είναι όπως τα είπε ο Επίκουρος, είναι διότι οι πιο μεγάλοι στοχαστές περί της μεταθανάτιας ζωής, δεν κατέθεσαν απλά μεταφυσικές θεωρίες, αλλά κατέθεσαν τις πνευματικές θεάσεις που βίωσαν «Εδώ», στο αιώνιο «Τώρα», μέσα από την απερίγραπτη παρουσία του ανοίγματος του «όντως *Είναι*». Δηλαδή, είχαν βιώματα του θανάτου και της μεταθανάτιας ύπαρξης πριν πεθάνουν.

Φυσικά, ενέχει δυσκολίες η εξήγηση μιας τέτοιας προοπτικής και βιωτής, διότι ακόμη και η πολύ πλούσια ανθρώπινη γλώσσα είναι περιορισμένη, αδυνατεί να περιγράψει το απερίγραπτο, το μη λεγόμενο. Ο λόγος που αναρίθμητοι φιλόσοφοι και άγιοι εστίαστηκαν στο μετά θάνατον παραθέτοντας μάλιστα μεταθανάτιες εμπειρίες που αποκόμισαν, είναι μάλλον για να εμπνεύσουν, αλλά και να βοηθήσουν μελλοντικούς ερευνητές να προχωρήσουν στο ούτω αποκαλούμενο μονοπάτι της αλήθειας.

Όμως, σ' αυτό το σημείο είναι σημαντικό να ξανατονίσουμε ότι όποιος φιλόσοφος ή άγιος οιασδήποτε παράδοσης, έχει αποκτήσει εμπειρική γνώση της μεταθανάτιας ζωής, δεν την απέκτησε μόνο διότι η παράδοση του λέγει ότι αυτή υπάρχει. Την απέκτησε ΕΔΩ στη γη μέσα στο «αιώνιο παρόν» δια πνευματικών βιωμάτων. Δηλαδή, κατανόησε βιωματικά πως το «όντως *Είναι*» ποτέ δεν γεννιέται και ποτέ δεν πεθαίνει· δεν αυξάνεται ούτε μειώνεται, *είναι* απλά ο δρόμος του Όντος, η σοφία και η δύναμή του. Με άλλα λόγια, περπατώντας την «ευθεία οδό» ο φιλόσοφος ή άγιος έλαβε *εδώ και τώρα* την πληροφορία ότι το *είναι* των πάντων, το οποίο αποτελεί και το ίδιο το *είναι* της ύπαρξής του, *είναι* αθάνατο· οι άπειρες μορφές των πραγμάτων γεννιούνται και πεθαίνουν αλλά, όπως προείπαμε, το Όν καθ' αυτό δεν γεννιέται, ούτε αυξομειώνεται, ούτε πεθαίνει.

Έτσι ο Πλάτωνας στον *Φαίδωνα* με πεποίθηση προτάσσει πως «όταν επέρχεται ο θάνατος στον άνθρωπο, το μεν θνητό μέρος αυτού, καθώς φαίνεται πεθαίνει, το δε αθάνατο, η ψυχή, σηκώνεται και φεύγει σώο και άφθαρτο». Ο δε Αριστοτέλης, παρ' ότι θεώρησε πως το σώμα και η ψυχή είναι αδιαχώριστα, μετά βεβαιότητας δηλώνει πως μετά θάνατον ο νους μένει απέθαντος, αποτελεί τη συνείδηση της θεότητας που στοχάζεται τον εαυτό της. Φυσικά, είναι δια του «νοητού σώματος» του που ο Αριστοτέλης ανακάλυψε πως η θεότητα *είναι* το όντως αθάνατο. Θα εξηγήσουμε πιο κάτω τι εστί το «νοητό σώμα». Βλέπεις όμως, Πλάτωνας και Αριστοτέλης μιλούν για αθανασία, αλλά με διαφορετικούς όρους, γι' αυτό είναι δύσκολο να κατανοήσουμε τι ακριβώς εννοούσαν αυτοί οι μεγάλοι φιλόσοφοι, διότι έκαστος εξ αυτών είχε διαφορετικές πνευματικές εμπειρίες.

Ενδεχομένως όμως να έλεγαν και το ίδιο πράγμα. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, η ανώτερη ενόραση της αλήθειας σηματοδοτεί πνευματικά βιώματα της λεγόμενης εξωσωμάτωσης. Εδώ, ο αναζητητής της αλήθειας βγαίνει συνειδητά έξω από το σώμα του και ενοράται δια των νοητών οφθαλμών της ψυχής την υλική του υπόσταση να κείται στο κρεβάτι (ή οπουδήποτε αλλού είναι), και τότε εξαίφνης, κατανοεί άμεσα και αμετάκλητα πως η ανθρώπινη ψυχονοητική υπόσταση υπερβαίνει το υλικό δοχείο· δηλαδή, κατανοεί οριστικά και τελεσίδικα πως το ανθρώπινο ον είναι αβρό και αθάνατο.⁵

Κατά τον Πλάτωνα, η περαιτέρω εμβάθυνση αυτής της πνευματικής βιωτής δεικνύει στον φιλόσοφο ερευνητή ότι επιπλέον, το ανθρώπινο ον είναι «κάτι άλλο» πέραν της ψυχικής υπόστασης: είναι η «ψυχή των πάντων». Σύμφωνα με τον μέγα φιλόσοφο, η πνευματική βιωτή δεν σταματάει εδώ. Με περαιτέρω εμβάθυνση, ο ερευνητής της αληθείας δύναται να αποκτήσει ακόμη πιο ουσιαστικά βιώματα, διότι μυστηριωδώς δια του καθαρού νου βγαίνει έξω από το «ψυχικό σώμα», κατανοώντας άμεσα και αμετάκλητα πως είναι αθάνατος νους, κάτι βαθύτερο από το υλικό και το ψυχικό σώμα. Μάλιστα δια του νου, δύναται να ταξιδεύει (στην ταχύτητα του φωτός, της σκέψης) και να ενώνεται νοερός με ό,τι θελήσει, αποκτώντας ανείπωτη γνώση και σοφία για οτιδήποτε *είναι*.

⁵ Σ' αυτό το σημείο, ο αναζητητής της αλήθειας ποτέ πια δεν δύναται να φοβηθεί τον θάνατο διότι πλέον αποκτά βιωματική γνώση ότι δεν υπάρχει θάνατος· ήδη γνωρίζει ότι είναι αβρός και αθάνατος. Εξ ου και ο Πλάτων στον *Φαίδωνα* μετά βεβαιότητας προτάσσει: «όταν επέρχεται ο θάνατος στον άνθρωπο, το μεν θνητό μέρος αυτού, καθώς φαίνεται πεθαίνει, το δε αθάνατο, η ψυχή, σηκώνεται και φεύγει σώο και άφθαρτο».

Στην Πλατωνική «κοσμοθεωρία» λοιπόν, η ψυχική υπόσταση βρίσκεται μέσα στο σώμα και το περιβάλλει, ενώ ο νους βρίσκεται μέσα στην ψυχή και την περιβάλλει. Γι' αυτό στις εμπειρίες εξωσωμάτωσης, αρχικά η ψυχή βγαίνει έξω από το σώμα και στη συνέχεια δια της εμπάθυνσης, ο νους βγαίνει έξω από την ψυχή συμμετέχοντας στη σιγή του «όντως *Είναι*», όπου κατανοούνται οι αρχετυπικές ιδέες· και αυτά τα βιώματα πραγματώνονται μέσα μας, στο *είναι* μας.

Επομένως, στον Πλάτωνα ο καθαρός και ελεύθερος νους κατανοεί τις αιώνιες ιδέες των πραγμάτων σαν απαρχές κάθε υλικού ψυχικού και πνευματικού φαινομένου· και πιο ουσιαστικά, συμμετέχει στην πέραν του Όντος, απερίγραπτη, άμορφη και μακάρια ιδέα του Καλού, την άκτιστη ιδέα που ενώνει όλες τις μορφές, δηλαδή· ατενίζοντας το πάγκαλο και την κατ' εξοχήν αθάνατη ομορφιά, συμμετέχει στην ιδέα του απερινόητου κάλλους. Στο *Συμπόσιο*, λοιπόν, ο θεός Πλάτων παραθέτει ότι ο φιλόσοφος: «στο τέλος της ερωτικής μυσταγωγίας», εξαίφνης και απρόσμενα αντικρίζει το αθάνατο καθ' αυτό: «ένα κάλλος αξιοθαύμαστο – εκείνο ακριβώς το κάλλος για χάριν του οποίου καταβλήθηκαν όλες οι προηγούμενες προσπάθειες», δηλαδή αντικρίζει το πάγκαλο που «δεν υφίσταται καμία αλλαγή».

Παρομοίως, ο Απόστολος Παύλος γράφει πως ο άγιο-πνευματικός άνθρωπος συνειδητοποιεί πως έχει τρία σώματα: (α) το υλικό ή σαρκικό, (β) το ψυχικό, και (γ) το νοητό ή πνευματικό. Παραθέτοντας το δικό του πνευματικό βίωμα, ο Απόστολος Παύλος γράφει πως έφθασε μέχρι τον τρίτο ουρανό. Δηλαδή, γνώρισε τη δύναμη και απόλυτη ελευθερία του νου. Όταν δε ρώτησαν τον μέγα άγιο Γρηγόριο Νύσσης να περιγράψει το βίωμα του θεόμενου ανθρώπου αυτός απάντησε μονολεκτικά: «επέκταση», εννοώντας την απέραντη επέκταση της ένωσης νου και Όντος.

Στα δε ερμητικά κείμενα της Αιγύπτου, ο Ερμής ονομάζεται τρισμέγιστος, διότι βίωνε συνειδητά το μεγαλείο των τριών αυτών σωμάτων. Αυτά τα αρχαία Αιγυπτιακά κείμενα ερμηνεύουν τις απόκρυφες εμπειρίες του καθαρού νου με βατό, φερέγγυο, και ατράνταχτο τρόπο, βιώματα στα οποία αναφέρθηκαν οι Πυθαγόρας, Παρμενίδης, Εμπεδοκλής· και που περιγράφουν οι ύστεροι νεοπυθαγόρειοι Ιάμβλιχος, ο νεοπλατωνικός Πλωτίνος, και πάρα πολλοί άλλοι γνωστικοί φιλόσοφοι και άγιοι Πατέρες. Επί της ουσίας, όλες οι λεγόμενες μεγάλες θρησκείες, εξηγούν και αναλύουν τα πνευματικά βιώματα των ψυχονοητικών σωμάτων, π.χ. υπάρχουν στον Ιουδαϊσμό στο Ισλάμ, στον Ινδουισμό, Βουδισμό, Ταοϊσμό, κ.ο.κ.

Μάλιστα η μαθητεία στη διδασκαλία των τριών σωμάτων αποτελούσε τις πνευματικές εμπειρίες στις οποίες έπρεπε να μνηθούν οι μαθητές στις σχολές των αρχαίων μυστηρίων. Είναι άξιο αναφοράς πως η ανοδική πορεία από το ένα σώμα στο άλλο (δηλαδή από το σαρκικό στο ψυχικό και μετά στο νοητό) θεωρείται σαν ένας μικρός ή μεγάλος θάνατος του πρότερου εαυτού.

Σ' αυτό το σημείο, κάποιος ευλόγως μπορεί να διερωτηθεί σε ποιόν τόπο και χώρο και σε ποιόν χρόνο πραγματώνονται οι εμπειρίες αυτών των τριών σωμάτων: όλα είναι «εδώ και τώρα»: μέσα μας, στο *είναι* της ζωής μας. Η ολότητα, όλες οι διαστάσεις του

νου *είναι* και πραγματώνονται «εδώ και τώρα», στο αθάνατο άνοιγμα της παρουσίας του «Όντος *Είναι*».

Επιπλέον, ένας άγιος που φθάνει στα ανώτερα στάδια της θέωσης ή θεοπτίας μπορεί να είναι παρόν την ίδια ώρα σε πολλά σημεία της γης νοερώς, ψυχικώς αλλά και υλικώς, πραγματοποιώντας σημεία και τέρατα, υλοποιώντας και αφυλοποιώντας σώματα, κ.ο.κ. Για παράδειγμα, στην *Καινή Διαθήκη* («Πράξεις των Αποστόλων»), αναφέρεται πως ο Άγιος Φίλιππος, φίλος του Σίμωνα του Μάγου, καθώς και του Αποστόλου Παύλου, ακολουθώντας μήνυμα Άγγελου Κυρίου βρέθηκε στον δρόμο, μεταξύ Γάζας και Ιερουσαλήμ, όπου δίδαξε και βάπτισε τον ευνούχο αμαξηλάτη της βασίλισσας της Αιθιοπίας. Εν συνεχεία, αφού τον συνεπήρε το Άγιο Πνεύμα βρέθηκε εξαίφνης στην πόλη Άζωτ (Ασντόντ) του Ισραήλ, όπου δίδαξε και στη συνέχεια, μεταφερόταν δια του πνεύματος και κήρυττε σε όλες τις άλλες πόλεις μέχρι και την Καισάρεια.

Είναι σημαντικό να σημειώσουμε πως η ιστορία της φιλοσοφίας και των θρησκειών παρέχει αναρίθμητα παραδείγματα τέτοιων πνευματικών εμπειριών, αλλά και μύριων άλλων. Αυτονόητα, κάποιος μπορεί να ισχυριστεί ότι τα πιο πάνω βιώματα αποτελούν μυθοπλασίες μιας νοσηρής φαντασίας. Μπορεί να είναι έτσι, μπορεί και όχι. Στον καθένα μας προσφέρεται η ελευθερία να ερευνήσει και να αποφασίσει.

Ο σοβαρός και ισορροπημένος φιλόσοφος ή ο μαθητής των πνευματικών παραδόσεων της ανθρωπότητας, δεν αποφασίζει εκ των προτέρων το τι εστί η αλήθεια ως ολότητα. Αντ' αυτού κρατά πάντα το ερώτημα ανοικτό· έτσι καθίσταται πραγματικός ερευνητής της αλήθειας: ποιος γνωρίζει στην πορεία εξέλιξης του ποιές απαντήσεις μπορεί να του δοθούν. Τα λόγια του Ιησού στο κατά Ματθαίον ευαγγέλιο ηχώντας μέσα από την αιωνιότητα, ψιθυρίζουν σε ευήκοα ώτα το εξάισιο: «Ζητάτε και θα σας δοθεί, ψάχνετε και θα βρείτε, χτυπάτε την πόρτα και θα σας ανοιχτεί. Γιατί όποιος ζητάει λαμβάνει και όποιος ψάχνει βρίσκει κι όποιος χτυπά του ανοίγεται». Όποιος, λοιπόν, έχει αυτιά ας ακούσει: «Ο έχων ώτα ακούειν ακουέτω».

Τώρα, μετά τον Παρμενίδη και τον Πλάτωνα, ο Αριστοτέλης...

Κάνει και αναφορά στο ον.

Ναι, ακριβώς η οντολογία του Αριστοτέλη αποτελεί μια εκτενέστερη αναφορά στην ηθική που απορρέει από την εμπειρία του Όντος. Φυσικά, ο πρώτος που έθεσε το περί του όντος ερώτημα στην ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας είναι ο Παρμενίδης.

Ακολουθώντας, ο Πλάτων απορεί: «τι εστί το ον;», ένα ακανθώδες ερώτημα που μέχρι σήμερα δεν έχει απαντηθεί, κυρίως διότι κάθε περιγραφή στην ανθρώπινη γλώσσα καθίσταται ελλιπής. Πέραν τούτου όμως, ουδείς άνθρωπος μπορεί να κατανοήσει το Ον κάθε αυτό, εξ ολοκλήρου· πρωτίστως, διότι όπως διατράνωσε ο Ηράκλειτος, «Η φύσις κρύπτεσθαι φιλείν», δηλαδή: η φύση (ως ολότητα) αρέσκειται να κρύπτεται. Ο ύστερος Γερμανός φιλόσοφος του 20^{ου} αιώνα, Μάρτιν Χάιντεγκερ, σωστά επεξεργάστηκε και ερμήνευσε το εσώτερο νόημα που κρύβει αυτό το απόσπασμα του σκοτεινού Εφέσιου φιλόσοφου, σε συνάρτηση με την περί του Όντος φιλοσοφία του Παρμενίδη,

διακηρύττοντας, πως είναι στη φύση της ολότητας να κρύβεται τη στιγμή που φανερώνεται. Τι *είναι*, λοιπόν, το *είναι*;

Παρεμπίπτοντος, η περίπτωση του Παρμενίδη, είναι άκρως ενδιαφέρουσα. Ο προσωκρατικός φιλόσοφος στο μόνο διασωθέν έργο του, το *Περί φύσεως*, που αποτελεί προϊόν θείας αποκάλυψης, φέρνει στο φως τη βιωτή του Όντος ως ολότητα. Το αξιέπαινο αυτό σύγγραμμα εξιστορεί σε ποιητικό λόγο την οραματική εμπειρία του φιλόσοφου, ό οποίος αναφέρει ότι ταξίδευσε με ένα χρυσό άρμα –το άρμα της ψυχής και του νου– το οποίο συνοδευόταν από τις κόρες του ήλιου. Με αυτό το άρμα, λοιπόν, επισκέφτηκε μια άγνωστη θεά, η οποία τον δίδαξε περί της στρογγυλεμένης αλήθειας του Όντος. Σύμφωνα με τον φιλόσοφο, το Ον υπερβαίνει την πλειάδα κόσμων και μορφών, καθώς και την πολυμορφία κίνησης: είναι η αιώνια και αμετάβλητη ενότητα νου και όντος, η αδιαίρετη και ολοστρογγυλη αλήθεια των πάντων.

Όπως προαναφέραμε, η παρμενίδεια φιλοσοφία επηρέασε καταλυτικά τον Πλάτωνα και την ύστερη φιλοσοφική διάνοηση. Στους κλασσικούς φιλόσοφους, Σωκράτη, Πλάτωνα και Αριστοτέλη, η οντολογία –ο περί του όντος λόγος και απορία– εμπλουτίζεται με το στοιχείο της ηθικής. Εν ολίγοις, όποιος προσεγγίζει την αλήθεια του Όντος, επί της ουσίας αρχίζει να προσεγγίζει τον καλό κ' αγαθό βίο. Με άλλα λόγια, κατ' ανάγκη γίνεται καλός άνθρωπος.⁶ Αυτό, γιατί το καλό απορρέει από τη φύση της ολότητας.

Όπως καταλαβαίνεις, χρειάζεται ουσιαστική σπουδή, σιδηρά βούληση και πολύς κόπος για να εισέλθει κάποιος στην σφαίρα του ενδότερου νοήματος του Όντος των όντων, δηλαδή, της αλήθειας και του ήθους που απορρέει από τον φιλοσοφικό βίο.

Φυσικά, δεν είναι ανάγκη κάποιος να είναι καλός φιλόσοφος, ή καλός ψυχολόγος, ανθρωπολόγος, θανατολόγος, τέλος πάντων μορφωμένος άνθρωπος, για να εισέλθει αμετάκλητα στην σφαίρα εκλεπτυσμένης υφής και επιρροής που συγκαταβατικά αποκαλούμε το «Όντος *Είναι*». Την αυτογνωσία δύναται να πραγματώσει και ο πιο απλός άνθρωπος, φτάνει να έχει τη βούληση, το σθένος και τη δύναμη να ακολουθήσει την οδό της στρογγυλεμένης αλήθειας.

Κατ' ανάγκη, όποιος είναι τίμιος, ήδη ενσαρκώνει το αγαθό, το καλό, το όμορφο, το δίκαιο και αληθές. Ο τίμιος και άξιος της αλήθειας άνθρωπος είναι πολύ καλός άνθρωπος επειδή έχει ήδη κατά πολύ καθαρθεί: δεν έχει καμία σημασία αν ακόμη δεν απόκτησε τις μυστικές ψυχονοητικές εμπειρίες ανώτερης υφής. Αυτό διαφαίνεται ότι καταγράφει η ιστορία και το ήθος του Όντος — τρόπον τινά, η ηθική υπόσταση του πεφωτισμένου ανθρώπινου όντος που απορρέει από το Ον καθ' αυτό.

Αντιθέτως, όταν η δύναμη της γνώσης δεν εναρμονιστεί με την απορρέουσα ηθική του Όντος (την αγάπη), τότε ο άνθρωπος καθίσταται διαβολικός και η γνώση του σατανική και μάρτυς στέκει η ιστορία, που παρέχει πληθώρα τέτοιων παραδειγμάτων όπως του Χίτλερ, Στάλιν, Ρασπούτιν, Σαντάμ Χουσεΐν, Καντάφι, Ερντογάν, και δυστυχώς, αμέτρητων άλλων.

⁶ Εδώ, απλά θα ήθελα να αναφέρω πως θεωρώ ότι ο Μάρτιν Χάιντεγκερ δεν κατανόησε σωστά, την άρρηκτη σχέση που υφίσταται μεταξύ της ηθικής και της περί του Όντος φιλοσοφίας.

Τώρα, στην πυρίμαχη εποχή μας, παρά τα πολλά άλματα της επιστήμης και τεχνικής προόδου, η συλλογική συνείδηση της ανθρωπότητας παραμένει αρκετά χαμηλή. Συνεπώς, η ολότητα που αφορά στο ανθρώπινο ήθος έχει αντικατασταθεί από μια άνευ οντολογικής θεμελίωσης επιφανειακή κωδικοποίηση της ηθικής. Ως εκ τούτου, το μεγαλοπρεπές κεφάλαιο της ηθικής έχει αντικατασταθεί από την ηθικολογία και τον καθωσπρεπισμό· δηλαδή, από μια ανεδαφική ηθική κατώτερης μορφής και επιρροής η οποία, εξυπηρετώντας εξωγενή και αλλότρια συμφέροντα, επί της ουσίας αναιρεί τον άνθρωπο και τον ανθρωπισμό.

Τώρα, ευλόγως κάποιος μπορεί να διερωτηθεί: «υπάρχει κάτι πέραν του καλού και του κακού;» Φυσικά υπάρχει κάτι πέραν του κακού· αλλά όχι πέραν του καλού. Αυτό διότι το Όν πέραν της νόησης είναι το καλό καθ' αυτό, τουλάχιστον, αυτό επισημαίνουν οι παραδόσεις των όντως σοφών.

Αδιαμφισβήτητα, ο σοφός κατανοεί πως δια του απερινοήτου Όντος απορρέει νους καθαρός, νους πανομοιότυπος με την αγάπη δίχως όρια, που ήδη προϋπάρχει μέσα μας. Πάντα, η αγάπη είναι εναρμονισμένη με τη αυτογνωσία και το ήθος του σοφού ανθρώπου, δηλαδή, του θεόμενου ανθρώπινου όντος. Έτσι, λοιπόν, ο καθαρός νους, η υπόσταση του θεόμενου ανθρώπου ταυτολογείται με την αγάπη του «Όντος των όντων» προς όλα τα όντα· γι' αυτό, ο συνειδητοποιημένος και εχέφρων άνθρωπος σέβεται και αγαπάει όλα τα όντα εκτός του κακού· το οποίο υπάρχει μεν, αλλά, ενέχει περιορισμένη δύναμη καθώς, επί της ουσίας, είναι ανυπόστατο – εμφανίζεται στον κόσμο της ύπαρξης, αλλά δεν δύναται να συμμετέχει ενεργά στην περί του Όντος γνώση και σοφία. Με αυτή την προοπτική, το αποκαλούμενο καλό είναι το απερινοήτο Όν καθ' αυτό, και το ήθος του σοφού ανθρώπινου όντος –η όντως συντριπτική αγάπη– που απορρέει εξ «αυτού».

Σοφία δίχως το ήθος της αγάπης δεν είναι σοφία· και αγάπη δίχως σοφία δεν είναι αγάπη. Τόσο απλά.

Το περί θανάτου ερώτημα δύναται οριστικά και αμετάκλητα να οδηγήσει τον ειλικρινή ερευνητή της αληθείας στην αγάπη δίχως όρια.

Σε ό,τι αφορά τις θρησκείες, θεωρείτε εύκολες τις τελεσίδικες απαντήσεις του τύπου «υπάρχει ή δεν υπάρχει μετά θάνατον ζωή, θα γίνει κρίση...»; Μπορούν οι απαντήσεις αυτές να περιορίζουν τη διερώτηση του ανθρώπου για τον θάνατο; Πόσο εύστοχα είναι τα ερωτήματα σου. «Μπορεί ναι, μπορεί και όχι»· όλα εξαρτώνται από την προσέγγιση και το βάθος της έρευνας του απορώντα ανθρώπου. Τώρα, σύμφωνα με τους σοφούς των θρησκευτικών παραδόσεων, η απάντηση είναι τελεσίδικη: ναι, υπάρχει «κρίση» και υπάρχει «μεταθανάτια ζωή». Κατηγορηματικά, οι γενεαλογία των σοφών θεωρεί ότι η ειλικρινής εξερεύνηση αυτών των θεμάτων διόλου δεν περιορίζει τη διερώτηση του ανθρώπου για τον θάνατο, αντιθέτως εμβαθύνει την έρευνα ανοίγοντας καινοτόμες προοπτικές που αφορούν στην άρρηκτη σχέση θανάτου και αθανασίας. Φυσικά, ο τρόπος που κάποιος ερμηνεύει τις έννοιες της «κρίσης» και του «μεταθανάτιου βίου» εξαρτάται από τα πνευματικά βιώματα του και το στάδιο

συνειδητότητας στο οποίο ευρίσκεται. Παρενθετικά, όλοι οι άνθρωποι έχουν πνευματικά βιώματα έστω και αν συνειδητά δεν το γνωρίζουν. Αυτό, γιατί ο άνθρωπος είναι κατ'εξοχήν όν πνευματικό.

Τώρα, είναι δύσκολο να απαντήσω σ' αυτή την ερώτηση αν πρώτα δεν εξηγήσω το μεγάλο παράδοξο που αντιμετωπίζουν όλες οι φιλοσοφικές και θρησκευτικές παραδόσεις που ερευνούν τη σχέση θανάτου και αθανασίας. Για μια ολοκληρωμένη απάντηση, λοιπόν, χρειάζεται μια αρκετά καλή εισαγωγή, πριν φθάσουμε στην εξήγηση αυτού του παράδοξου. Προχωράμε, λοιπόν: «Μπρός ολοταχώς!», όπως λένουν οι καπεταναίοι.

Από την αρχή της ιστορίας που χάνεται μέσα στην ομίχλη των αιώνων, αναρίθμητοι φιλόσοφοι και άγιοι όλων των εποχών και πνευματικών παραδόσεων ανακάλυψαν ότι υπάρχει μεταθανάτιος βίος. Φυσικά, αυτοί οι πάμπολλοι σοφοί και άγιοι είναι πολύ λίγοι αν τους συγκρίνουμε με την πλειονότητα των ανθρώπων. Οι πλείστοι απ' αυτούς τους σοφούς, θεώρησαν χρέος τους να θέσουν ενώπιον της ανθρωπότητας την αλήθεια των ευρημάτων τους. Νομίζω πως αυτό είναι σωστό διότι έτσι καθοδηγούν τον ερευνώντα άνθρωπο και τις μέλλουσες γενεές ως προς τον υπέρτατο στόχο του ενάρτετου βίου.

Δίχως ενάρτετους ανθρώπους ο πολιτισμός (που εξ' ορισμού είναι κάτι καλό), θα διανοιγόταν σε βίαιη διάρρηξη, ενδεχομένως να είχε υποστεί τραγικό αφανισμό, κυρίως λόγω ανηθικότητας, κακών συνηθειών, και εγωιστικών τάσεων. Ο μεγάλος Αμερικανός ποιητής του 19^{ου} αιώνα Ralph Waldo Emerson, ορθώς επισήμανε αυτό που διατείνονται πολλές πνευματικές παραδόσεις, πως είναι οι λίγοι σοφοί με τις εύσημες σκέψεις τους και τα θάνατα έργα τους που κρατούν τον πολιτισμό σε τροχιά.

Ο Ζωροαστρισμός που λατρεύει τον ήλιο και την φωτιά, ενοράται τον κόσμο ως πεδίο μάχης μεταξύ καλών και κακών δυνάμεων. Γι' αυτό θεωρεί υπέρτατο στόχο την ευθυγράμμιση με το καλό, διότι μόνο δια του καλού δύναται να αναζωπυρωθεί ο ήλιος στο κέντρο του ψυχισμού μας. Έτσι, ο θρυλικός Ζωροάστρης, που ήταν πρακτικός άνθρωπος, συρρίκνωσε τον πνευματικό βίο σε ένα μονοπάτι και τρεις φράσεις· υπάρχει μόνο μια ατραπός: καλές σκέψεις· καλοί λόγοι· καλές πράξεις. Κατά τον Ζωροάστρη, αν καταφέρουμε να ακολουθήσουμε την ατραπό του καλού, θα αναζωπυρωθεί το θείο πυρ που επιφέρει κάθαρση νου και καρδιάς· και τότε, θα είναι του ηλίου φαινότερο ότι είμαστε αθάνατοι.

Τώρα, εάν δεν υπήρχαν οι λίγοι ενάρτετοι άνθρωποι που κατανοούν στα μύχια της ψυχής τους την ενδότερη έννοια του καλού, θα υπερίσχυε η θρασύτητα και ισχύς του δυνατού όπως προτάσσει ο Θρασύμαχος στο πρώτο κεφάλαιο της *Πολιτείας* του Πλάτωνα· ή κάπως ανάλογα θα υπερίσχυε «η βούληση για δύναμη» όπως προτάσσει ο Φρίντριχ Νίτσε.

Ο γερμανός φιλόσοφος, στο έργο του *Πέραν του Καλού και του Κακού*, εσφαλμένως προβάλλει ότι «η βούληση για δύναμη» υπερβαίνει το καλό και το κακό, θεωρώντας μάλιστα πως η βούληση του δυνάμενου δεν περιλαμβάνει κανένα ηθικό φραγμό καθότι εν τέλει, είναι ο δυνάμενος που καθορίζει και οριστικοποιεί την ηθική. Όμως δυο

παγκόσμιοι πόλεμοι έχουν αποδείξει πέραν πάσης αμφιβολίας ότι «η βούληση για δύναμη» των Γερμανών, Ιταλών, Ιαπώνων, έχει οδηγήσει την ανθρωπότητα σε απανωτές και ανείπωτες πανωλεθρίες.

Όπως προείπαμε, σύμφωνα με όλες τις θρησκείες μόνο το καλό, το οποίο σαφώς προϋπάρχει μέσα μας και εκδηλώνεται δια του θείου έρωτα, στη μάχη πάντα τελεσφορεί. Έτσι, το στεφάνωμα της νίκης έγκειται όχι στην «βούληση για δύναμη» αλλά στα καλά κ' αγαθά έργα αγάπης των λίγων σοφών συνανθρώπων μας που λατρεύουν την αληθινή γνώση.

Βεβαίως, οι καταστροφές πολέμων και άλλων συνταρακτικών δεινών θα συνεχίζονται μέχρι ένα αρκετά πιο μεγάλο μέρος της ανθρωπότητας όντως εννοήσει πως η λεγόμενη «βούληση για δύναμη», εκμηδενίζοντας την ανθρώπινη υπόσταση, αποτελεί μάστιγα μύριων κακών – καθίσταται οδοστρωτήρας στην ευγενή έννοια του πολιτισμού· κι' αυτό, διότι ισοπεδώνει τον έρωτα για το πρόσωπο με τρόπο βάνουσο και χυδαίο, κατεδαφίζοντας κάθε έννοια ήθους και ηθικής.

Επί της ουσίας, η «βούληση για δύναμη» ευθυγραμμίζεται με το κακό· ενώ παραδόξως, αυτός που βούλεται τη δύναμη, υπερβαίνοντας την ηθική τάξη και πορεία των πραγμάτων, εσφαλμένως και ψευδώς θεωρεί ότι στέκει πέραν του καλού και του κακού. Τώρα, στο μέτρο της σχετικής δύναμης του κακού, η διαστρεβλωμένη βούληση του ούτω καλούμενου δυνατού συνεχώς βούλεται δύναμη για χάρη της δύναμης. Είναι όντως ευτύχημα που η «βούληση για δύναμη», όπως και το κακό, έχει περιορισμένη δύναμη. Εν αντιθέσει, η «βούληση για σοφία και αγάπη» των όντως εραστών της γνώσης και της σοφίας, ενέχει την αθάνατη και απεριόριστη δύναμη της ολότητας του Όντος. Έτσι, η λεγόμενη «βούληση για δύναμη» μάταια εναντιώνεται στην ολότητα του καλού και προσπαθεί να εξοντώσει τη δύναμη της καλοσύνης. Δυστυχώς όμως, έστω και η περιορισμένη δύναμη του κακού αφαιρεί προοπτικές και ζωές, αναιρώντας και καταβαρυνώντας τον ενδόμυχο πόθο της πλειονότητας των ανθρώπων, οι οποίοι εκ βάθρων καρδίας, επιθυμούν «επί γης ειρήνη και εν ανθρώποις ευδοκία».

Εδώ, είναι σημαντικό να αναφέρομε, πως το ήθος και η ηθική τάξη του σοφού, δεν αποτελεί εξωτερική επιβολή του καλού για να επικρατήσει η συνοχή της εκάστοτε κοινότητας, και σίγουρα δεν αποτελεί εξωτερική επιβολή των συμφερόντων του δυνατού προς τον αδύνατο, αλλά απορρέει από τα μύχια του ανθρώπινου ψυχισμού σε ενδότερη συνάφεια με το Όν καθ' αυτό. Ως εκ τούτου, το ήθος του σοφού αποτελεί έκκληση για σύνεση και γνώση, προσκαλώντας τον φρόνιμο και συνετό άνθρωπο για εναρμόνιση στην συμπαντική ηθική τάξη, που απορρέει από το «όντως *Είναι*», το καλό καθ' αυτό.

Ο εχέφρων άνθρωπος που διακαώς αναζητεί την εξέλιξη της συνείδησης του, διαπιστώνει ότι εχθρός του καλού είναι πάντα το καλύτερο. Έτσι, λοιπόν, βήμα-βήμα, συνετός και φρόνιμος όντας, μεταμορφώνει την ασυνείδητη ορμή της «βούλησης για δύναμη» σε βούληση της καλύτερευσης του βίου του και της «επιστητού» ζωής. Έτσι, αποκτώντας ισχύ δια της σωφροσύνης, εναρμονίζει τα «πρέπει» με τα «θέλω» του· και πλέον, ως σώφρων αγωνιστής της αλήθειας, κατανοεί την οντολογική δύναμη του «δέοντος» και της δεοντολογίας. Ως εκ τούτου, με διαύγεια μάχεται ακαταπαύστως κατά

των σκοτεινών ορμών και δυνάμεων, με μόνο γνώμονα την ποιοτική καλύτερευση του ιδιωτικού και συλλογικού βίου.

Η ισχυρή βούληση του σοφού και όντως δυνατού ανθρώπου ποτέ δεν ενεργοποιείται ενάντια στον άνθρωπο, υπερβαίνοντας καθετί καλό στην ιστορία του πολιτισμού. Απεναντίας, ο σοφός, σεβόμενος την ιερότητα της ζωής, ενδόμυχα αναγνωρίζει πώς όλα έχουν ισότιμο δικαίωμα στη ζωή· γι' αυτό εκδηλώνει απεριόριστη αγάπη και ολοσχερή σεβασμό για τον βίο του κάθε ανθρώπου, και όλων των μορφών ζωής· πρωτίστως, εργάζεται αδιαλείπτως για την καλύτερευση του βίου των μελλουσών γενεών.

Αυτά, λοιπόν, δεικνύει περί βουλήσεως και δυνάμεως η γενεαλογία των σοφών και η του Όντος σοφία.

Μια μέρα, η συνολική συνείδηση της ανθρωπότητας θα αναγνωρίσει πως η γνώση του «Όντως *Είναι*» που φέρει το όνομα «αιώνια αγάπη», είναι η μόνη ευφρόσυνη δύναμη που όντως δύναται να πραγματώσει το καλό και αθάνατο πνεύμα της ζωής στον άνθρωπο, αναζωπυρώνοντας την προαιώνια δύναμη των πολιτισμών του.

Η ιστορία του πολιτισμού των σοφών, έχει ήδη περίτρανα αποδείξει πως η συνειδητοποιημένη συμμετοχή της ανθρωπίνης υπόστασης στο Όν καθ' αυτό, ακατάπαυστα γεννάει την αγάπη δίχως όρια. Γι' αυτό μέσα στους αιώνες πολλοί σοφοί πρόταξαν, ότι αν σε κάθε γενιά λίγοι καλοί άνθρωποι ενσαρκώνουν την πληρότητα της αγάπης δίχως όρια, είναι ζήτημα χρόνου η ανθρωπότητα εν γένει να αφυπνιστεί, πραγματώνοντας την μακάρια πληρότητα του βίου. Πότε; Κανείς δεν μπορεί να ειπεί. Ενδεχομένως, σε 1,000,000 χρόνια, μύριους αιώνες ή ακόμη και νωρίτερα.

Το πέρασμα του χρόνου δεν είναι η αιώνια (ή ατέρμονη) επανάληψη του ίδιου, καθώς η σπειροειδή ομοιομορφία της ιστορίας, παρ' όλες τις παλινδρομήσεις της, εν τέλει είναι υπερβατική και προοδευτική· και σε ανύποπτο χρόνο δύναται να μετουσιώσει εξελικτικά άλματα ανείπωτης ποιοτικής υψής και επιρροής. Κι αυτό, διότι το Όν καθ' αυτό αέναα συμμετέχει στο ρου της ιστορίας και την μεταμορφώνει. Απτά παραδείγματα μεγάλης απήχησης στον δυτικό κόσμο, αποτελούν η επιρροή του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, καθώς και του πολιτισμού της αναγέννησης, κουλτούρες που έχουν ποιοτικά αναβαθμίσει τη ροή της ιστορίας του ανθρώπου.

Τώρα, ας εξετάσουμε βήμα-βήμα σε πιο παράδοξο οδηγήθηκε η ανθρωπότητα και γιατί μεγάλοι σοφοί και άγιοι αποκάλυψαν με «τελεσίδικο» τρόπο τόσο την αλήθεια περί αθανασίας της ψυχής, όσο και ενδότερες αλήθειες που αφορούν στον μεταθανάτιο βίο. Εδώ, «τελεσίδικο» σημαίνει ότι και να θέλει κάποιος να πεθάνει για πάντα, δεν μπορεί. Η ανθρωπίνη υπόσταση είναι αθάνατη!

Αρχικά ορισμένοι περίτρανοι άρχοντες του θάνατου πνεύματος με τη σοφία τους δημιούργησαν μεγάλες φιλοσοφικές, θρησκευτικές ή άλλες πνευματικές παραδόσεις. Και όπως το ρου της ιστορίας έχει αποδείξει πάντα θα δημιουργούνται καινούργιες πνευματικές παραδόσεις ή θα ανανεώνονται και αναδημιουργούνται οι υφιστάμενες.

Αυτοί λοιπόν οι μεγάλοι πνευματικοί ηγέτες, ευπρεπώς θεώρησαν καθήκον τους να μεταφέρουν τη σοφία τους στις ύστερες γενεές. Ως εκ τούτου, αναγνώρισαν άξιους μαθητές, τους οποίους δίδαξαν και εκπαιδύευσαν εις την περί θανάτου και ζωής σοφία. Όπως είναι ευρέως γνωστό, τρανά φιλοσοφικά παραδείγματα αποτελούν οι μαθητές της σχολής του Πυθαγόρα, ο εσώτερος κύκλος των μαθητών του Σωκράτη, οι μαθητές της Ακαδημίας του Πλάτωνα, του Λυκείου του Αριστοτέλη, και πολλών άλλων αρχαίων και νεότερων σχολών. Ενώ στις θρησκευτικές παραδόσεις, διέπρεψαν οι μαθητές των Ζωροάστρη, Μαχαβίρα, Βούδα, Μωυσή, Ιησού Χριστού, Ναγκαρτζούνα, Μωάμεθ, Γκουρού Νάνακ Ντέβ, Μιλαρέπα, Μαχάτμα Γκάντι και πάρα πολλών άλλων. Κάπως έτσι, δημιουργήθηκαν οι πλειάδες πνευματικών ρευμάτων και παραδόσεων που, με τον ένα ή άλλο τρόπο, τόνισαν την αθανασία της ανθρώπινης υπόστασης, αποκαλύπτοντας πτυχές του μεταθανάτιου βίου.

Στόχος των διδασκάλων αυτών δεν ήταν ο εστιασμός στην ύπαρξη της μεταθανάτιας ζωής αλλά στον τρόπο καθαρμού της ψυχής, ώστε αυτή να αποκτήσει βιώματα της αθανασίας πριν μεταβεί από τη ζωή στον μεταθανάτιο βίο. Έτσι, όταν, τελικά, η μετάβαση πραγματωθεί η ψυχή να φύγει ενσυνείδητη και ελεύθερη.

Όπως προείπαμε, σύμφωνα με τη γενεαλογία των σοφών, η ελευθερία της ανθρώπινης υπόστασης είναι αγαθό δυσκολόβρετο και για να κατακτηθεί απαιτείται όπως η ψυχή πριν την μετάβαση της στον μεταθανάτιο βίο, αποκτήσει κυριότητα επί των ονειρικών και άλλων διαστάσεων του νου. Τοιουτοτρόπως, ο μνημένος μαθητής της σοφίας, συμμετέχει στην αθάνατη πηγή του ασυνείδητου που ανήκει στη σφαίρα επιρροής του «όντως *Είναι*», της υπερσυνείδησης, διαμέσου της οποίας ανοίγεται το ενσυνείδητο πέρασμα της κάθε αθάνατης στιγμής, μέχρι και την τελευταία.

Εν συντομία, τούτα αποκαλύπτει η αληθινή και «αιώνια Φιλοσοφία» (*Philosophia perrenis*), όλων των μεταφυσικών ρευμάτων πνευματικού στοχασμού, με μικρές διαφοροποιήσεις μεταξύ φιλοσοφικών και θρησκευτικών παραδόσεων. Στόχος των ενίοτε μεγάλων διδασκάλων της ανθρωπότητας δεν ήταν να δώσουν τελεσίδικες απαντήσεις για το μετά θάνατον ή να εκφοβίσουν τους μαθητές τους με ιστορίες τρόμου ή με υποσχέσεις· αντιθέτως, στόχευαν να τους ωθήσουν στην βιωματική επιβεβαίωση της αρχέγονης διδασκαλίας περί του ηθικού βίου που αφορά στη ζωή, στον θάνατο και στην αθανασία.

Αυτονόητα, αν κάποιος δεν έχει γνώση ότι υπάρχει δυνατότητα να αποκτήσει βιώματα του μεταθανάτιου βίου πριν πεθάνει, δεν πρόκειται ποτέ να αναζητήσει αυτή την υπέρτατη πτυχή της αλήθειας. Στο ταξίδι προς την Ιθάκη, ο δόκιμος μαθητής στα μυστήρια της ζωής και του θανάτου, χρειάζεται κάποιο χάρτη ή ένα GPS, δηλαδή, χρειάζεται να γνωρίζει την κατεύθυνση που θα ακολουθήσει, καθώς και τον προορισμό του. Εάν δεν μπορεί –πάντα ενθυμούμενος τον προορισμό του– να κατευθύνει ενσυνείδητα την πορεία του, αναγνωρίζοντας στον χάρτη της συνείδησης τις δυσκολίες που θα αντιμετωπίσει και τα παραπλανητικά στοιχεία που καλείται να υπερβεί, καθώς και τα ανυπέρβλητα εμπόδια που πρέπει να αποφύγει, μάλλον θα χαθεί στην δαιδαλώδη, αχανή και άγνωστη χώρα του ασυνείδητου.

Το μέγιστο εμπόδιο που καλείται να υπερβεί είναι η ούτω καλούμενη «βούληση για δύναμη»· αλλά σ' αυτό θα επιστρέψουμε σε λίγο.

Τώρα, κύριος στόχος των σπουδαίων διδασκάλων ήταν και πάντα είναι, η διδασκαλία που αφορά στην αθανασία της ψυχής ποτέ να μην περιπέσει σε αφανισμό. Γι' αυτό, άλλωστε, πολλοί εξ αυτών έγραψαν αθάνατα έργα μνημειώδους σημασίας για τον πολιτισμό. Όμως, σπουδαιότερος στόχος τους ήταν και πάντα θα είναι, κατά το δυνατόν, να βεβαιωθούν ότι θα αφήσουν επί γης άξιους και φωτισμένους μαθητές – ζωντανά παραδείγματα της αληθινής διδασκαλίας– ούτως ώστε, αέναα να ωθείται σε τροχιά το αθάνατο πνεύμα της εξέλιξης της ιστορίας και του πολιτισμού.

Όπως τονίσαμε πολλές φορές, όλες ανεξαιρέτως οι μεγάλες πνευματικές παραδόσεις προτάσσουν την ενδοσκόπηση ως τον μόνο τρόπο καθαρμού της ψυχής από τυφλές ορμές και μάταιες αιτιάσεις. Κι αυτό διότι οι σοφοί και άγιοι των παραδόσεων συνειδητοποίησαν πως αργά ή γρήγορα ο ειλικρινής και φρόνιμος ερευνητής που παρατηρεί τις λειτουργίες και φαινόμενα του ψυχισμού του, θα συνειδητοποιήσει πως ενώπιον του περί θανάτου ερωτήματος, η αλήθεια πάντα μετριέται υπαρξιακά υπό την εξής σκοπιά: κανείς δεν μπορεί να εγγυηθεί ότι ο θάνατος δεν θα συμβεί την επόμενη στιγμή· αφού τα πάντα ανατρέπονται ανά πάσα στιγμή. Έτσι, λοιπόν, ο φρόνιμος ερευνητής κατανοεί ότι ενώπιον του ενδεχόμενου θανάτου του δεν υπάρχει κανένας λόγος να μαλώσει, λογομαχήσει ή με οιοδήποτε τρόπο διαβάλει τον συνάνθρωπο του.

Γι' αυτό διαχρονικά όλοι οι σοφοί δίδαξαν ότι ο εχέφρων αναζητητής της αλήθειας οφείλει να αποκτήσει αδιάλειπτη επίγνωση πως όντως, τούτη η στιγμή, μπορεί να είναι η τελευταία. Δηλαδή, οφείλει να ζει την κάθε στιγμή σαν να είναι η τελευταία! Τέτοιου είδους επίγνωση, ξεδιπλώνοντας την ταυτόχρονη παρουσία ζωής και θανάτου, επιταχύνει αφάνταστα τον χρόνο, αφού καθιστά το κέλευσμα έκαστης στιγμής καθαρότερο, εντονότερο, ζωηρότερο, και πρωτίστως, ενδίδει στο κάθε πέρασμα του χρόνου ύψιστη ηθική σημασία.

Τοιουτοτρόπως, διανοίγει η πύλη της παρουσίας του Όντος, το πεδίο όπου η ζωή και ο θάνατος ταυτολογούνται και το κάθε πέρασμα ιδιάζουσας στιγμής, ενέχει το ηθικό πρόσταγμα της ανεπανάληπτης ευκαιρίας αποκρυστάλλωσης του ηθικού βίου.

Αδιαμφισβήτητα, η αδιάκοπη συνειδητοποίηση του θανάτου αποκρυσταλλώνει την πληρότητα του θανάτου κελύσματος της ολότητας του ήθους και της ηθικής, διότι κανείς καθαρός τίμιος και σώφρων άνθρωπος δεν θα ήθελε την τελευταία του στιγμή να προσβάλει, βρίσει, φθονήσει, αναιρέσει, εκμηδενίσει, χτυπήσει, δαμάσει, κλέψει, ερημώσει, καταστρέψει ή εξοντώσει τον συνάνθρωπο του· και αυτό, επειδή ο συνειδητοποιημένος ερευνητής επουσιωδώς αναγνωρίζει και κατανοεί ότι θα ήταν μέγιστο σφάλμα με ολέθριες επιπτώσεις, αν έπραττε κακό ή αδικία σε οιαδήποτε ιδιάζουσα στιγμή μέσα στο ανεπανάληπτο πέρασμα του χρόνου· που ενδέχεται μάλιστα να είναι και η τελευταία στιγμή της μετάβασης του στον μεταθανάτιο βίο.

Γι' αυτό, άλλωστε, ο Σωκράτης ανεπιφύλακτα ορίζει την υπέρτατη σημασία της ηθικής συνειδητοποίησής δια του κατηγορηματικού προστάγματος: ότι προτιμά να αδικηθεί παρά να αδικήσει. Στον δε *Γοργία* ο Πλάτωνας αμετρίαστα επιτάσσει και προειδοποιεί: «Τον θάνατο κανένας δεν πρέπει να φοβάται, εκτός αν είναι εντελώς ανόητος και δειλός. Την αδικία όμως πρέπει να φοβάται. Γιατί, αν η ψυχή φθάσει στον Άδη με το βάρος των χειροτέρων αδικημάτων, θα είναι γι' αυτήν η μεγαλύτερη απ' όλες τις συμφορές». Με εξίσου έκδηλη διαφάνεια ο σπουδαίους Μαχάτμα Γκάντι, ευφυέστατα θεώρησε πως η αλήθεια ως ολότητα ενσαρκώνεται δια της ελλείψεως πάσας μορφής βίας (*ahimsa*).

Ο σώφρων μελετητής του θανάτου, λοιπόν, γνωρίζοντας την ηθική βαρύτητα της κάθε στιγμής, διαφυλάπτει το πέρασμα του χρόνου ως κόρη οφθαλμού. Και αυτό, διότι κατανοεί πως μόνο δια της ηθικής συνειδητοποίησής διανοίγεται κάθε «εδώ και τώρα», το μυστήριο πέρασμα της κάθε στιγμής ως επίγνωση της παρουσίας του Όντος των όντων. Τοιουτοτρόπως, το συνειδητοποιημένο βίωμα του κάθε ρηξικέλευθου περάσματος της κάθε στιγμής, ανοίγει τον νου «εδώ και τώρα» στην αθάνατη παρουσία του «όντως *Είναι*», διανοίγοντας όλες τις διαστάσεις του χωροχρόνου – παρελθόν, παρόν και μέλλον.

Έτσι, μέσα από το καινοτόμο άνοιγμα της αθάνατης παρουσίας του κάθε ηθικού περάσματος, το «εδώ», ενσωματώνοντας την ολότητα, δυνάμει βρίσκεται παντού· ενώ το «τώρα», διανοίγοντας στο αιώνιο παρόν, δυνάμει εισέρχεται εις το επέκεινα: αφενός συγκομίζει διαστάσεις του παρελθόντος, αφετέρου κατανοεί περί αθανασίας βεβαιότητες, προμηνύοντας πιθανότητες του μέλλοντος. Με άλλα λόγια, διαφυλάττοντας την κάθε στιγμή ως κόρη οφθαλμού, ο εχέφρων στοχαστής εν ευθέτω χρόνω αποκτά «εδώ και τώρα», βιώματα του μεταθανάτιου βίου και της απέθαντης παρουσίας του Όντος και των όντων.

Έτσι, λοιπόν, καθίσταται αβρός και αθάνατος όποιος μαθαίνει να βιώνει το ηθικό άνοιγμα της κάθε στιγμής σαν να ήταν η τελευταία· μέχρι και την τελευταία πνοή.

Τώρα, ας εξηγήσουμε το παράδοξο. Οι σοφοί όντας σοφοί, γνώριζαν πως η εκάστοτε μειονότητα σοφών και αγίων που εμφανίζεται σε κάθε εποχή, και αποτελεί τον εσώτερο πυρήνα της εκάστοτε υφιστάμενης πνευματικής παράδοσης, θα βρίσκει απέναντι της μια πλειονότητα ημιμαθών ανθρώπων· οι οποίοι ενστερνίζονται μεν την παράδοση, δίχως, όμως, να κατανοούν την εσώτερη διδασκαλία και το μήνυμά της. Έτσι, η ελλιπής γνώση της μάζας των ημιμαθών τους καθιστά οπαδούς και όχι ενεργοποιημένους γνώστες της εσωτερικής διδασκαλίας του αθάνατου πνεύματος. Η μάζα των ανερμάτιστων ημιμαθών, λοιπόν, αποτελεί την εξωτερική και ασταθή όψη των μεγάλων φιλοσοφικών παραδόσεων και θρησκευμάτων.

Τώρα, οι σοφοί των μεγάλων πνευματικών παραδόσεων πάντα γνώριζαν πως, έστω και αν οι αδαείς πολλές φορές έχουν ειλικρινείς προθέσεις, η έλλειψη ουσιαστικής κατανόησης συνοδευόμενη με εγωιστικά και αλλότρια κίνητρα της εν γένει αδυναμίας τους, τους καθιστά επιρρεπείς στην επιρροή της «βούλησης για δύναμη». Κατά αυτόν τον τρόπο, η ολιγομάθεια, τους οδηγεί είτε σε δογματικό φανατισμό, είτε σε νωθρές ηθικολογίες που στόχο έχουν να ελέγξουν και να χειραφετήσουν τους συνανθρώπους

τους δια της προβολής πλειάδων φόβων για τα πολλά δεινά που θα αντιμετωπίσουν μεταθανάτια, κ.ο.κ. Τοιουτοτρόπως, αυτοί οι ημιμαθείς, δίχως βιωματική κατανόηση του μεταθανάτιου βίου, ωθούν τη μάζα των πιστών να υπακούσουν ή χειρότερα να υποταχθούν σε μια στεγνή, δογματική, κανονιστική και δικανική παράδοση· δηλαδή, εμμένουν σε μια παγιωμένη, μάλλον τιμωρητική θεώρηση του μεταθανάτιου βίου. Και αυτό, λοιπόν, είναι το παράδοξο, το αναγκαίο και αναπόφευκτο κακό που συνοδεύει την αναδίπλωση κάθε γνήσιας και αληθινής πνευματικής παράδοσης που στοχεύει στην τελειότητα, στην επιούσια αναγέννηση της ψυχικής και νοητής μας υπόστασης.

Κάπως έτσι, λοιπόν, δημιουργήθηκε στον ρου της ιστορίας η οργανωμένη και εξωτερική όψη της εκάστοτε φιλοσοφικής ή θρησκευτικής παράδοσης που πραγματεύεται το εσώτερο νόημα του θανάτου και της αθανασίας.

Αυτό το παράδοξο, εν τέλει, αποτελεί τη φυσική εξέλιξη, κι αυτό διότι δεν είναι εύκολο να κατανοήσουμε το μέγιστο και καινοτόμο για πολλούς δίδαγμα που προτάσσει πως όντως, επί γης, «εδώ και τώρα», δύναται να ευοδωθεί γνώση για την αθανασία της ψυχής, καθώς και κατανόηση πτυχών του μεταθανάτιου βίου. Εξίσου δύσκολο είναι να κατανοήσουμε το ηθικό πρόσταγμα να διαφυλάττουμε ως κόρη οφθαλμού το ανεξάλειπτο πέρασμα της κάθε θάνατης στιγμής. Η μέγιστη δυσκολία όμως, έγκειται στην υπέρβαση του κατ' εξοχήν άθλου, του σχεδόν ανυπέρβλητου εμποδίου της «βούλησης για δύναμη», που αναιρεί και αποκόπτει τον ερευνητή από την ολοκληρωτική αφοσίωση στην αγάπη και συμπόνια για όλα και προς όλα.

Μάλιστα, ο κριτικός σχολιασμός για τη θρησκεία που προβάλλουν από διαφορετικές οπτικές γωνίες οι Λουδοβίκος Φόιερμπαχ, Καρλ Μαρξ, Φρίντριχ Νίτσε, Μαξ Βέμπερ, Σίγκμουντ Φρόιντ, και αναρίθμητοι άλλοι στοχαστές μέσα στους αιώνες, κατά κόρον αποτελούν κριτικές αναλύσεις της εξωτερικής όψης της θρησκείας. Αυτού του είδους οι κριτικές θεωρήσεις είναι σίγουρα ωφέλιμες, στερούνται όμως το απέραντο βάθος της εσώτερης πτυχής των μεγάλων φιλοσοφικών και πνευματικών παραδόσεων της ανθρωπότητας. Επί της ουσίας, τέτοιες προσεγγίσεις αποστερούνται τη φιλοσοφική λίθο της αιώνιας διδασκαλίας περί θανάτου και αθανασίας.

Αξιοσημείωτο, ότι ο Λέο Τολστόι στις *Εξομολογήσεις* του (*Confessions*), αναφέρει ότι η αναζήτηση της αλήθειας του χριστιανισμού αρχικά τον οδήγησε στην κριτική της εξωτερικής όψης αυτής της μεγάλης θρησκείας, ενώ ο ίδιος ενδόμυχα γνώριζε πως η παράδοση υπέκρυπτε βαθύτερο νόημα, το οποίο του διέφευγε. Ως εκ τούτου, περιέπεσε σε κρίση και μαρασμό και η σφοδρότητα αυτής της συνειδησιακής σύγκρουσης απετέλεσε το εφαλτήριο βαθύτερου στοχασμού, που ενείχε τη συνέπεια αναθεώρησης των προτέρων θεωρήσεων και κριτικών του. Εν τέλει, ο σπουδαίος Ρώσος λογοτέχνης και φιλόσοφος αναδύθηκε ως μέγας διδάσκαλος της εσώτερης πτυχής του χριστιανικού μηνύματος.

Για τους σοφούς των πνευματικών παραδόσεων, η διδασκαλία περί της αθανασίας της ανθρωπίνης υπόστασης αποτελεί θεμελιώδη αρχή που πρέπει να υπόκειται σε έλεγχο και κριτική, μέχρις ότου καταστεί αυταπόδειχτη βιωματική αλήθεια. Γι' αυτό θεωρούν ότι

πάσης φύσεως κριτική είναι θεμιτή και καλοδεχούμενη, μέχρις ότου ο ειλικρινής αναζητητής της αλήθειας αποκτήσει την επιούσια γνώση εαυτού και σύμπαντος κόσμου.

Τώρα, ας εστιάσουμε στην άλλη πτυχή του ερωτήματος σου περί του νοήματος της κρίσεως. Υπάρχουν τόσοι πολλοί τρόποι να ερμηνεύσουμε τι εστί «πνευματική ή τελική κρίση». Εδώ, οφείλουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα αν η «κρίση» επιτελείται από ένα δικαστή και τιμωρό Θεό, ή εάν τελικά αποτελεί την δική μας συνείδηση που ενοράται και κρίνει την ηθική ποιότητα της ολότητας του βίου μας.

Πρωτίστως, οφείλουμε να ειπούμε πως η σοβαρή ενδοσκόπηση πάντοτε οδηγεί τον ειλικρινή ερευνητή σε κρίση και μεταστροφή. Ως εκ τούτου, η έννοια της κρίσης μπορεί να σηματοδοτεί τη δική μας συνείδηση η οποία κρίνει την ολότητα του βίου μας. Μάλιστα, όπως προτάσσουν οι πλείστες θρησκευτικές παραδόσεις τέτοιου είδους, κρίση μπορεί να ευοδώνεται ολοκληρωτικά μέσα από μια αναθεώρηση εκείνων των τελευταίων στιγμών του βίου πριν φύγουμε από τον κόσμο τούτο (ή ακριβώς μόλις πεθάνουμε), όπου μας δίνεται η ευκαιρία να δούμε το ηθικό ποιόν όλης της ζωής μας (backward και forward) από ανώτερη οπτική, μέσα σε λίγες αθάνατες στιγμές εκστατικής εμπειρίας.

Μια φορά ένας σοβαρός και πολύ λαμπρός φοιτητής, μου περιέγραψε τις μυστηριώδεις στιγμές που έζησε όταν το αυτοκίνητο του έπεφτε μέσα σε γκρεμό 100 μέτρων. «Είδα κύριε», μου είπε, «με απόλυτη διαύγεια μέσα σε λίγα δευτερόλεπτα, σαν το αυτοκίνητο μου στριφογύριζε στον αέρα, όλη τη ζωή μου backward και από χίλιες οπτικές γωνίες: είδα το όλον σε χρόνο μηδέν –ο χρόνος όντως πάγωσε, αλλά περιέργως δεν είχα φόβο· δεν μπορώ να περιγράψω ακριβώς την εμπειρία, το μόνο που μπορώ να πω είναι πως έκτοτε άλλαξε εντελώς ο τρόπος που βλέπω τον εαυτό μου, τους άλλους, τον κόσμο, τη ζωή». Τι είδες για τον βίο σου τον ρώτησα. «Είδα τα πάντα», μου απάντησε αποφασιστικά· «είδα την κάθε εμπειρία που είχα στη ζωή, εμπειρίες που είχα ξεχάσει, είδα όλες τις πράξεις της ζωής μου και είδα πως αυτές επηρέασαν όχι μόνο τον δικό μου βίο αλλά και τη ζωή των άλλων· είδα όχι μόνο πως έβλεπα εγώ τους άλλους αλλά και πως αυτοί έβλεπαν εμένα -πώς να σας το εξηγήσω, είδα τα πάντα- είδα το νόημα της ζωής μου· το περίεργο της όλης υπόθεσης όμως, είναι ότι έβλεπα τον εαυτό μου σαν τρίτο πρόσωπο, σαν να συμμετείχα σε κινηματογραφική ταινία στην οποία δεν ήμουν πρωταγωνιστής, αλλά θεατής [...]· το μόνο που μπορώ να πω είναι πως έκτοτε δεν είμαι ο ίδιος άνθρωπος, η ζωή μου, ο τρόπος που βλέπω τα πράγματα, άλλαξε ολότελα».

Η παγκόσμια γραμματεία των θρησκειών και πνευματικών παραδόσεων είναι γεμάτη από τέτοια βιώματα. Αναφέρονται στη *Αιγυπτιακή βίβλο των νεκρών*, στη *Θιβητιανή βίβλο των νεκρών*, στο *Το Μεταθανάτιο ταξίδι της ψυχής του Μπαλί* και ενυπάρχουν με τη μια ή άλλη μορφή σχεδόν σ' όλες τις θρησκείες, αλλά και σε πολλές φιλοσοφικές και θεοσοφικές παραδόσεις. Μάλιστα, η παγκόσμια γραμματεία των θρησκειών καταγράφει πως κάποιος μπορεί να αποκτήσει βιώματα στοχαστικού τύπου, όπως το πιο πάνω, σε βαθύ διαλογισμό ή βαθειά προσευχή. Τώρα, πώς να ερμηνεύσουμε την «κρίση» για παράδειγμα στον Χριστιανισμό στο Ισλάμ, κ.ο.κ.

Το σίγουρο είναι ότι η κρίση δεν επέρχεται από ένα ανεξάρτητο (απομεμακρυσμένο) Θεό, αλλά από την ίδια την ηθική συνείδηση της κάθε ανθρώπινης υπόστασης, η οποία, μυστηριωδώς, δύναται ν' διανοίξει στην άκρως άφατη υπερσυνείδητη επέκταση της συμπαντικής ολότητας εαυτού, κόσμου και Όντος, που συγκαταβατικά αποκαλούμε «Θεό». Ομιλούμε συγκαταβατικά για τον Θεό, διότι ουδείς άνθρωπος μπορεί να γνωρίσει την ολότητα, εξ ολοκλήρου· μόνο το περίγραμμα του κατ' εξοχήν άγνωστου όλου, δύναται το ανθρώπινο ον να ψηλαφήσει.

Ο Θεός όντας το καθ' αυτό Όν δεν είναι ούτε υποκείμενο, ούτε αντικείμενο· ούτε είναι ένα πιο δυνάμενο ον ανάμεσα στα άλλα όντα: *είναι* το Όν των όντων. Σύμφωνα με τον Ιωάννη Δαμασκηνό «ο Θεός *είναι* το παντελές άκτιστό». Ως εκ τούτου, ο Θεός το άκτιστο, άμορφο, άναρχο και άπειρο υπερχειλίζον Όν όλων των μορφών, νοητών δυνάμεων και ενεργειών, κτισμάτων και πραγμάτων, *είναι* το ακατανόητο μυστήριο του *Είναι*. Και πως λοιπόν, το ούτω αποκαλούμενο Όν των όντων, που δεν είναι υποκείμενο ή αντικείμενο, αλλά απλά «όντως *Είναι*», δύναται ποτέ να καταστεί κριτής, δικαστής ή τιμωρός;

Ο Θεός, λοιπόν, *είναι* η ολότητα του *είναι*· η άκτιστη πηγή, το προκαταρτικό θεμέλιο και υπόβαθρο κάθε κρίσης, πρότασης, καθώς και κριτικής θεώρησης, αλλά και των πάντων. Τότε, πως μπορεί η άκτιστη πηγή της κάθε μορφής και κρίσης, αλλά και των πάντων, που είναι μέσα στην κάθε μορφή και κρίση και μέσα στα πάντα, να κρίνει ό,τι *είναι*, διαμέσου του *είναι*;

Για τον Αριστοτέλη, ο Θεός είναι το Όν δια του Όντος (Being *qua* Being), το «ακίνητο κινούν», εκείνη η καθαρή δύναμη –ένέργεια– που ακίνητη όντας κινεί τα πάντα (*deus est actus purus*). Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ο Θεός, ως «αικίνητος», δια του Όντος κινεί μεν τη συνείδηση των όντων· αλλά παραδόξως, ως «αεί ακίνητος», υπερβαίνει την κατανόηση των όντων.

Συγκαταβατικά λοιπόν, μπορούμε να πούμε πως ο Θεός, παραδόξως, είναι η απόλυτη (ακίνητη) σιγή του Όντος δια του Όντος, που είναι μέσα στα πάντα και κινεί τα πάντα.

Ο Θεός, πάντα συγκαταβατικά ομιλούντες, ενδεχομένως *είναι* εκείνη η άκρως μυστήρια υπερσυνείδητη ενέργεια μέσα μας, που κατά πολλού μας υπερβαίνει, σε άεναο διάλογο με το *είναι* της συνείδησης μας· και ο θεόμενος άνθρωπος, λαμβάνοντας αυτή την ούτω καλούμενη αγιοπνευματική ενέργεια, την απολαμβάνει ως μακάρια και άκτιστη υπερσυνείδητη αγάπη – και σαφώς ολότελα παραδίδει το είναι του σ' αυτήν· δεν μπορεί να κάνει και τίποτα άλλο. Η ολοκληρωτική παράδοση του θεόμενου ανθρώπου έγκειται στο ότι κατανοεί πως η ενέργεια του Θεού, τον καλεί προς την αδιάσπαστη ελευθερία της ψυχικής του υπόστασης.

Τοιουτοτρόπως, και εμείς θα παραδώσουμε το είναι μας στην τελευταία πνοή, δεν μπορούμε να κάνουμε και τίποτα άλλο· έτσι, τι είναι αυτό που τελικά φοβόμαστε: το είναι που είμαστε ή το τίποτα που, εν μέρει, πάλι είμαστε;

Για να κατανοήσουμε γιατί εν μέρει είμαστε και το τίποτα, ας εξετάσουμε την έννοια του «Θεού» στον Χριστιανισμό. Η χριστιανική θεολογική παράδοση χρησιμοποίησε (δανείστηκε) τη φιλοσοφική γλώσσα της οντολογίας για να θεωρήσει την ούτω καλούμενη έννοια του «Θεού». Στη χριστιανική θεολογία συγκαταβατικά θεωρούμε τον ένα Θεό ως Αγία Τριάδα. Γιατί συγκαταβατικά; Αυτό θα το απαντήσουμε σε λίγο.

Πρώτα, ας αναλύσουμε το θεολογικό νόημα της Αγίας Τριάδας. Η παράδοση θεωρεί πως ο ένας Θεός είναι μια κοινή ενέργεια τριών προσώπων ή τριών υποστατικών ιδιωμάτων. Ο Πατήρ, το πρώτο πρόσωπο, είναι το μη Ον ή το μηδέν, το παντελές άκτιστο μυστήριο των μυστηρίων· ο Υιός, το δεύτερο πρόσωπο, είναι ο Χριστός Λόγος, ή το Ον, δηλαδή, ο νους και το *Είναι* των πάντων· ή αλλιώς, η υπερσυνειδητη ολότητα του «όντως *Είναι*», 'η οποία' επίσης καθίσταται άκτιστο μυστήριο διότι κανείς δεν μπορεί να νοήσει (ή να πει) τι είναι το *Είναι* της υπερσυνειδησης των πάντων ή τι είναι «τα πάντα». Φυσικά, το τρίτο πρόσωπο είναι το Άγιο Πνεύμα, το οποίο είναι «ο τρόπος» που ο Θεός ενεργεί· ή αλλιώς, είναι η υπερσυνειδητη ενέργεια που εκπορεύει ο Πατήρ δια του Χριστού Λόγου, η άκτιστη ενέργεια-νους που κτίζει τα πάντα και ενεργεί μέσα εις τα πάντα, και που τελειώνει, χαριτώνει, δικαιώνει και λυτρώνει τη ψυχή του ανθρώπου.

Έτσι, ο Μέγα Αθανάσιος γράφει για το «Άκτιστο του Πατρός» το «Άκτιστο του Λόγου» και το «Άκτιστο του Αγίου Πνεύματος». Για τον Αθανάσιο, ο Πατήρ ή το Μηδέν, είναι η προκαταρκτική αιτία της δημιουργίας· ο Υιός ή Χριστός Λόγος, το Ον, είναι το *Είναι* του Μηδενός, η ποιητική ή δημιουργική αιτία της δημιουργίας· και το Άγιο Πνεύμα είναι η ενέργεια-νους που εκπορεύει ο Πατήρ (το μηδέν), πάντα σε συνάφεια με τον Χριστό Λόγο – η άκτιστη ενέργεια-νους που είναι μέσα εις τα πάντα και κτίζει τα πάντα, και ενώ άκτιστη ούσα, «εν τω κτίζειν εστί»: αδιάκοπα δημιουργεί και αναδημιουργεί τον άνθρωπο, καθώς και τα σύμπαντα. Ως εκ τούτου, το Άγιο Πνεύμα είναι η τελειωτική αιτία της δημιουργίας δια μέσου της οποίας ο άνθρωπος δύναται να φθάσει στην τελείωση ή θέωση· όταν και εφόσον η ψυχή του έρθει σε μέθεξη με την αγιοπνευματική ενέργεια του Θεού. Κοινωνώντας με την αγιοπνευματική ενέργεια του ενός Θεού –την ενέργεια των πάντων– ο θεόμενος άνθρωπος βαθμηδόν αποκτά το τέλειο και άφθαρτο, νοητό και φανερό σώμα της εν Χριστώ αλήθειας – που δικαιώνει και λυτρώνει την ψυχή, εν Θεώ.

Έτσι κατά τον Μέγα Αθανάσιο, μέγα ομολογητή του Χριστιανισμού, η θεμελιώδης πρόταση της χριστιανικής παράδοσης που αφορά στο ομοούσιο του ενός Θεού είναι: «Ο Πατήρ δια του Λόγου εν τω Πνεύματι κτίζει τα πάντα». Με απλά λόγια, ο Θεός είναι το άφατο μυστήριο της υπερσυνειδήτου ενεργείας που αέναα κτίζει τα πάντα. Φυσικά, σύμφωνα με την χριστιανική θεολογία, δεν δυνάμεθα να κατανοήσουμε τον Θεό ως ουσία, μπορούμε μόνο να συμμετέχουμε στις ενέργειες του ενός Θεού δια της λήψης του Αγίου Πνεύματος. Πώς, λοιπόν μπορεί να μας κρίνει το άκτιστο Ον των όντων, αυτό που απλά *είναι* το τίποτα (το μηδέν) και ταυτοχρόνως ενεργεί μέσα στα πάντα;

Εν ολίγοις, πάντα, συγκαταβατικά ομιλούντες, ο Θεός *είναι* το *είναι* της κάθε συνειδήσης (ή μορφής), συνάμα όμως ως υπερουσία *κείται* πέραν της νόησης διότι ως το Ον καθ' αυτό, *είναι* το απερινόητο μηδέν. Πώς μπορεί λοιπόν το μηδέν, η απερινόητη ουσία του Θεού ή, καλύτερα, το *είναι* του μηδενός να μας κρίνει;

Επίσης, είναι υψίστης σημασίας να στοχαστούμε την εξής βαρυσήμαντη χριστιανική αλήθεια: εφόσον ο Θεός είναι το *είναι* του μηδενός και των πάντων, η ανθρώπινη υπόσταση δεν μπορεί ποτέ να κατανοήσει τον Θεό ως ολότητα, αλλά μόνο να προσεγγίσει την ολότητα εσωτερικά, όταν και εφόσον δια του Όντος ανοίξει στο βίωμα που προσεγγίζει το μηδέν (το μη Ον· ή το τίποτα). Με άλλα λόγια, ο θεόμενος άνθρωπος δεν μπορεί να κατανοήσει τον Θεό που εξ ορισμού είναι «παντοδύναμος»· γι' αυτό δεν υπάρχει τίποτα έξω από τον Θεό που είναι η ολότητα· συνεπώς, ο ένας Θεός «δημιούργησε τα πάντα εκ του μηδενός» (*ex nihilo*)· και έτσι, ο θεόμενος άνθρωπος μπορεί μόνο να προσεγγίζει τον Θεό «εν σιγή», εάν και εφόσον εκκενωθεί από ό,τι αποσπά την προσοχή του και επεμβαίνει στη σιγή του καθαρού νου. Τότε, ο θεόμενος άνθρωπος κατανοεί στα μύχια της ψυχής του ότι δεν έχει τίποτα να φοβηθεί, διότι ούτε το «όντως *Είναι*», αλλά ούτε και το Μηδέν μπορεί ποτέ να τον κρίνει. Προσεγγίζοντας το μηδέν και το «όντως *Είναι*», το μόνο που νοιώθει είναι απέραντο δέος και θαυμασμό ενώπιον του άφατου μυστηρίου της θεότητας και της δημιουργίας.

Ο Ιερός Χρυσόστομος στην Κυριακάτικη λειτουργία, είναι όντως το απόγειο του άφατου και άκτιστου μυστηρίου του Θεού που εκφράζει με λατρευτικό δέος, όταν προσευχόμενος προς τον Θεό –απορώντας και θαυμάζοντας– λέγει: «Πώς εκ του μη Όντος [του μηδενός] εις το *Είναι* ημάς παρήγαγες;»⁷

Ο δε Διονύσιος ο Ψευδό-Αεροπαγίτης, ο νεοπλατωνιστής χριστιανός θεολόγος που ενέπνευσε την ραχοκοκαλιά της χριστιανικής θεολογικής παράδοσης, στα έργα του *Περί θείων ονομάτων* και *Περί μυστικής θεολογίας*, τονίζει το παντελές άυλο και άμορφο του Θεού, όταν παραθέτει πως ο Θεός –η άναρχη και άκτιστη αρχή των πάντων– *είναι* μονάδα και δεν *είναι* μονάδα, *είναι* τριάδα και δεν *είναι* τριάδα. Γι' αυτό είναι συγκαταβατικά που ομιλούμε για τον ένα Τριαδικό Θεό· έτσι, ώστε, να μπορέσουμε να κατανοήσουμε μερικώς το κατ' εξοχήν ακατανόητο, το άκτιστο και απερινόητο, το προαιώνιο Ον που πάντα και παντού είναι το *Είναι*, η δύναμη και η ζωή που ενεργεί μέσα εις τα πάντα. Με άλλα λόγια, ο ένας Θεός ως Αγία Τριάδα είναι ανθρώπινο κτίσμα που στόχο έχει να μας υποβοηθήσει να κατανοήσουμε το παντοτινά, ακατανόητο μυστήριο του παντελώς άκτιστου μυστηρίου της ζωής.

Κατά την αποφαιτική θεολογία του Διονύσιου, μπορούμε να έρθουμε σε μέθεξη με τις αγιοπνευματικές ενέργειες του Θεού, αλλά ποτέ δεν δυνάμεθα να κοινωνήσουμε με τον Θεό ως υπέρ-ουσία ή ως ολότητα, καθώς ο Θεός ως το απερινόητο μυστήριο του μηδενός, υπερβαίνει κάθε ουσία και κάθε συνειδητότητα: είναι το μυστήριο των πάντων, το μυστήριο των μυστηρίων. Όμως προσεγγίζοντας το «*Είναι*» μέσα μας, την αγιοπνευματική ενέργεια, μπορούμε να συμμετέχουμε σ' αυτό το παντοτινά άλυτο μυστήριο του Θεού, όταν και εφόσον αφήσουμε το μυστήριο ως μυστήριο να μας μεταμορφώσει (μετουσιώνοντας, εξαυλώνοντας, ακόμη και την υλική μας υπόσταση). Γι' αυτό ο Διονύσιος, ομολογώντας αποφαιτικά το περί Θεού μέγιστο δίδαγμα, καταλήγει: ό,τι θεωρούμε πως ο Θεός είναι, αυτό ο Θεός δεν είναι. Ως εκ τούτου, στον Χριστιανισμό, ο θεόμενος άνθρωπος καθίσταται όμοιος με τον Θεό (καθ' ομοίωση Θεού)· αλλά ποτέ ομοούσιος της θεότητας (της Αγίας Τριάδας). Δηλαδή, ο θεόμενος

⁷ Οι αγκύλες είναι δικές μου.

άνθρωπος αναδεικνύεται βιωματικά θεός μέσα στο απερινόητο μυστήριο του κατ' εξοχήν Θεού, το οποίο δεν κατανοεί διότι κατά πολλού τον υπερβαίνει.

Στην τελική ανασκόπηση, το Όν καθ' αυτό μόνο να μας μεταμορφώσει μπορεί καθώς ο Θεός, το Όν ως ολότητα, υπερβαίνοντας καθετί νοητό, δεν μπορεί να μας κρίνει. Όμως, προσεγγίζοντας το μηδέν –την «άβυσσο του Θεού»⁸– οι ενέργειες του Όντος είναι τόσο δυνάμενες και καταλυτικές, που ενδεχομένως ενεργοποιούν την ηθική συνείδηση μας σε εξεταστική αναθεώρηση της ολότητας του βίου μας· και αυτό συμβαίνει όχι στον φυσικό χρόνο, αλλά στον αιώνιο χρόνο του «όντως *Είναι*». Μόνο έτσι μπορώ συγκαταβατικά να προσεγγίσω την αβυσσαλέα εμπειρία του φοιτητή μου, ο οποίος βρέθηκε στο μεσοδιάστημα μεταξύ ζωής και θανάτου, ακουμπώντας το μηδέν, όταν το αυτοκίνητο του περιστρεφόταν μέσα στην άβυσσο ενός άγνωστου γκρεμού. Κανείς δεν μπορεί να εξηγήσει το μέγα μυστήριο της ολότητας της ηθικής μας συνείδησης, όπως κανείς δεν μπορεί να εξηγήσει την ολότητα του κατ' εξοχήν άκτιστου μυστηρίου που αποκαλούμε Θεό.

Στα περιβόητα επιχειρήματα για την απόδειξη της ύπαρξης του Θεού στην ιστορία της φιλοσοφίας, όλοι οι στοχαστές κατέληξαν ότι δεν μπορεί κάποιος να αποδείξει την ύπαρξη του ζώντος Θεού βάσει ορθολογικών ή αναλογικών επιχειρημάτων. Όμως, ο Άγιος Άνσελμ του Καντέρμπερι (11^{ος} αι. ΜΧ.) αποφάσισε ότι σίγουρα πρέπει να υπάρχει τρόπος να αποδείξει κάποιος την ύπαρξη του Θεού, και έτσι εισήλθε σε άοκνη και αδιάκοπη άσκηση με στόχο να επαληθεύσει πως ο Θεός υπάρχει· μέχρι που εν τέλει, απροσδόκητα, η ψυχή του υπερχείλισε με άπλετο εν Θεώ φως. Την ώρα του φωτισμού του συνέλαβε την ιδέα ότι, ο Θεός είναι το πιο μεγάλο Όν που υπάρχει: είναι πιο μεγάλος από το πιο μεγάλο Όν που μπορεί να στοχαστεί ή φανταστεί ο ανθρώπινος νους. Ο Άνσελμ, λοιπόν, θεώρησε πως αυτή η ιδέα που αποτέλεσε την αιτία του φωτισμού του, αποτελεί αδιάσειστη απόδειξη της ύπαρξης του Θεού. Τώρα, στον μνημένο αυτή η τρανή σκέψη του Άνσελμ ενδεχομένως να προκαλέσει κεραυνό φωτός, διαλύοντας πάσης φύσεως «τρικυμία εν κρανίω». Όντως, αποτελεί μια άβατη φωτισμένη σκέψη, ένα αναλογικό επιχείρημα· το οποίο όμως, διόλου δεν αποδεικνύει την ύπαρξη του Θεού. Αυτό που κατόρθωσε τελικά ο Άγιος δια του φωτιστικού και θεοποιού βιώματος του, είναι να αποδείξει στον εαυτό του, και μόνο στον εαυτό του, ότι ο Θεός υπάρχει· ότι *είναι* το αφάνταστο μεγαλείο του «όντως *Είναι*».

Παρομοίως, ο Άγιος Θωμάς ο Ακινάτης, ο πατέρας της Καθολικής θεολογίας, (ο οποίος έγραψε τόμους μνημειώδους θεολογίας –βλέπε, *Summa Theologiae*– αναλύοντας σχολαστικά το νόημα του Θεού μέσω των κατηγοριών της Αριστοτελικής σκέψης), όταν προς το τέλος της ζωής του όντως φωτίστηκε, θεόμενος πλέον, αναίρεσε όλες τις πρότερες σχολαστικές και θεολογικές περί Θεού προσεγγίσεις που κατέγραψε, διότι αυτές αποτελούσαν ορθολογικές ή αναλογικές διανοήσεις, δηλαδή, νοητές αναπαραστάσεις του Θεού, που είναι ασύγκριτες με το αθάνατο βίωμα της αιώνιας παρουσίας του. Φαίνεται πως το ακράδαντο βίωμα του ζώντος Θεού, τον δίδαξε το εξαίσιο: στην τελική ανάλυση, το απερινόητο Όν αποτελεί μια κατ' εξοχήν υπαρξιακή

⁸ Έτσι αποκαλεί την θεοποιή εμπειρία ο μεγάλος χριστιανός θεολόγος του 20^{ου} αιώνα, Paul Tillich. Η «άβυσσος του Θεού», σηματοδοτεί το *είναι* του μηδενός – το ανεδαφικό-έδαφος της θεότητας.

εμπειρία (Συμβάν) του Όντος, που δεν δύναται να κατανοηθεί ή αφομοιωθεί ολοκληρωτικά – που ούτε περιγράφεται ούτε αποδεικνύεται.

Αδιαμφισβήτητα, όπως προείπαμε, «ο Θεός», πάντοτε συγκαταβατικά ομιλούντες, «το *Είναι* του Μηδενός», δεν μπορεί να μας κρίνει.

Γι' αυτό, λοιπόν, η λεγόμενη «κρίση» στην ιστορία των θρησκειών προκαλείται από την υπερσυνείδηση μέσα μας (τη «δική μας» ηθική συνείδηση), η οποία, δια του Όντος, σε ανύποπτο χρόνο και δυσνόητους για εμάς λόγους, αναδύεται στην συνειδητότητα μας από το βαθύ ασυνείδητο απλά για να μας κάνει πιο συνειδητούς – να μας προειδοποιήσει, μεταμορφώσει, ευλογήσει, κ.ο.κ.

Τώρα, το συμπαγές και αδιάσειστο γεγονός είναι ότι όλοι εμείς οι άνθρωποι έχουμε ηθική συνείδηση και κάποτε νιώθουμε ενοχές για τις πράξεις μας.

Όμως, τι στ' αλήθεια είναι η «ηθική συνείδηση», κανείς δεν μπορεί να ειπεί εξ ολοκλήρου. Για τον Σωκράτη ήταν το «του θεού σημείο» που τον σταματούσε πριν προβεί σε οιαδήποτε αδικία ή ηθικό σφάλμα. Αναμφίβολα, η ηθική συνείδηση, όπως και η συνείδηση καθ' αυτή, είναι ένα μεγάλο και άλυτο μυστήριο που (δια του «όντως *Είναι*») δύναται, να επιφέρει ολοκληρωτική μεταμόρφωση εαυτού και σύμπαντος κόσμου.

Κανένας λοιπόν δεν μπορεί να πει τι ακριβώς είναι η «ηθική συνείδηση» ή η λεγόμενη «κρίση» στις θρησκείες. Παρομοίως, κανείς δεν μπορεί να γνωρίζει, εκ των προτέρων, τι αποφάσεις θα πάρει την κάθε δεδομένη στιγμή ή πώς θα αντιμετωπίσει το μέγα γεγονός της ζωής. Τοιουτοτρόπως, κανένας δεν μπορεί να πει απόλυτα και εξ ολοκλήρου, πώς και πότε θα πεθάνει, τι είναι ο θάνατος, τι ο Θεός και τι η μεταθανάτια ζωή. Ο καθείς ό,τι καταλάβει.

Συνεπώς, πώς μπορεί ο λαμπρός φοιτητής μου να εξηγήσει σε μένα ή σ' οποιονδήποτε, τι ακριβώς κατάλαβε, και πώς το κατάλαβε, μέσα σ' εκείνα τα δευτερόλεπτα εκστατικής εμπειρίας (Συμβάντος), όταν το αυτοκίνητο του αιωρούταν πάνω από τον γκρεμό; Ή καλύτερα, πώς μπορεί οιοσδήποτε άνθρωπος να κατανοήσει, τον άκρως μυστήριο τρόπο με τον οποίο ένα βίωμα αναδρομής δευτερολέπτων της ηθικής συνειδήσεως, ενέχει τη δυνατότητα να μεταμορφώσει ολότελα την πορεία της σκέψης και του βίου; Και όμως, παρά ταύτα, και για καλό λόγο, στη διάρκεια της ζωής μας καλούμαστε στην αδιάκοπη έρευνα του νοήματος μύριων ηθικών διλημμάτων, κρίσεων και προσταγών της συνείδησης μας· και συνάμα καλούμαστε να κατανοήσουμε, εννοήσουμε, και αφομοιώσουμε: τι εστί «ηθική συνείδηση» και τι ηθική «κρίση»;

Αλλά και να καταλάβει κάποιος κάτι, δεν μπορεί να το εξηγήσει κάποιου άλλου· ενδεχομένως, μπορεί να το περιγράψει μέχρι ενός σημείου – μόνο αυτό, τίποτα άλλο.

Μπορεί να μην τον αφορά τον άλλο.

Εάν κάποιος θεωρεί ότι δεν τον αφορά το θέμα της ηθικής συνείδησης τότε τον αφήνεις ήσυχο. Πάντως ο ενσυνείδητος άνθρωπος μελετά αδιάκοπα το μυστήριο της ηθικής του

συνείδησης. Εν πάση περιπτώσει, το θέμα των μεταθανάτιων εμπειριών καθώς και αυτό της ηθικής συνείδησης ή της συνειδησιακής κρίσης, είναι άκρως εμπειρικό και συνειδησιακό. Αν οιοσδήποτε άλλος έχει παρόμοια βιώματα τότε οι δυο μπορεί να εισέλθουν σε διάλογο, και δίχως πολλά λόγια ο ένας μπορεί να καταλάβει τον άλλο. Απολογούμαι, μπορεί να σου έχω προκαλέσει κούραση και σύγχυση...

Προσπαθώ να είμαι στη συνέντευξη αλλά φεύγει ο νους μου σε προσωπικά ερωτήματα.

Δεν πειράζει. Άφησε τον να φεύγει.

Υπάρχει, ωστόσο, κάτι που οι θρησκείες έχουν κοινό στον τρόπο που προσεγγίζουν τον θάνατο;

Όλες οι θρησκείες θεωρούν ότι ο θάνατος αποτελεί μια πεισματάρικη ψευδαίσθηση· παρά ταύτα, προσεγγίζουν το μυστήριο του θανάτου με ανείπωτη ευαισθησία διότι θεωρούν πως πρόκειται για το πιο μεγάλο γεγονός του ένσρκου βίου. Η καθολική προσέγγιση τους έγκειται στο ότι θεωρούν πως ο θάνατος αποτελεί το πέρασμα στην σφαίρα της αθανασίας. Έτσι, για όλες τις θρησκείες ο θάνατος αποτελεί το κίνητρο, την βουκέντρα του «όντως *Είναι*» που αέναα φωτίζει τη ζωή, ακριβώς επειδή μας ωθεί προς την εξέλιξη της συνείδησης. Και αντίθετα, θεωρούν πως η συνειδητοποιημένη και ενάρετη ζωή, αέναα φωτίζει το μυστήριο πέρασμα του θανάτου. Ως εκ τούτου, προτάσσουν τον ηθικό και ενάρετο βίο ως την καλύτερη προετοιμασία για να προσεγγίσει κάποιος το μέγα αυτό γεγονός του βίου.

Ενδεχομένως, οι πλείστοι άνθρωποι θεωρούμε πως η ανώτερη μας υποχρέωση έναντι του θανάτου είναι να απαλύνουμε τον πόνο της απώλειας που το γεγονός επιφέρει στους οικείους του θανόντα (της θανούσας). Όντως, όλες οι θρησκευτικές παραδόσεις θεωρούν πως αυτή είναι πολύ σωστή και αξιέπαινη στάση αγάπης και συμπόνιας. Εν τούτοις, θεωρούν ότι αυτή η στάση από μόνη της δεν είναι επαρκής διότι, στην τελική ανάλυση, μόνο η αυταπόδεικτη υποκειμενική περί αθανασίας επαλήθευση μπορεί να απαλύνει και στην συνέχεια εξαλείψει τον συνταρακτικό πόνο της τραγικής περατότητας εαυτού που αισθανόμαστε, στα πρώτα συναπτανήματα μας με το οριστικό επισφράγισμα απώλειας ζωής πολυαγαπημένων μας προσώπων.

Μάλιστα, η θρησκευτική συνείδηση προτάσσει πως τα θεαματικά κλάματα και οι οδυρμοί σε κηδείες δεν αφορούν μόνο αυτούς που χάσαμε. Κυρίως, κλαίμε για τον δικό μας επερχόμενο θάνατο, αλλά και για το γεγονός ότι θεωρούμε αδικία πως η ζωή επισφραγίζεται με ένα αποστομωτικό και ακατανόητο, οριστικό τέλος. Ως αντίδοτο, στην περατότητα αυτών των εσφαλμένων αντιλήψεων που μόνο στην εν γένει ματαιότητα της ζωής δύναται να οδηγήσουν, προτάσσουν τη «μελέτη θανάτου» ως βασική σπουδή για κατάκτηση της αθανασίας. Για τη θρησκευτική συνείδηση, η «μνήμη θανάτου» καθίσταται υπαρξιακή σπουδή καταπέλτης για την υπέρβαση των παθών, προσδίδει τη μάθηση που βαθμηδόν φωτίζει τον δρόμο προς την αυτογνωσία και αυτοπραγμάτωση. Ως εκ τούτου, καθίσταται ο απέθαντος δρόμος που δύναται να εξαλείψει τις επακόλουθες διαταραχές ψυχισμού, που επιφέρουν οι πρώτες επαφές μας με το φαινόμενο του θανάτου. Συνεπώς, όλες οι θρησκείες προτάσσουν την υπέρβαση των ποικίλων παθών και την ενσάρκωση των αρετών, ως τη μόνη οδό που δύναται να

επιφέρει την επιδιωκόμενη κάθαρση, οδηγώντας σταθερά στην επιβεβαίωση της αθανασίας και του αθάνατου πνεύματος.

Έτσι, λοιπόν, για όλες τις θρησκείες η κατάκτηση της αθανασίας αποτελεί το κεντρικό θέμα· είναι η μήτρα των θρησκειών! Και όλες θεωρούν πως η «μελέτη θανάτου» αποτελεί την πύλη εισόδου στη σφαίρα του αθάνατου, και τον επισφαλέστερο τρόπο υπαρξιακής επιβεβαίωσης της αθανασίας της ανθρώπινης υπόστασης. Στην τελική ανάλυση, όλες οι θρησκείες ασχολούνται με την εξέλιξη του ανθρώπινου ψυχισμού και πνεύματος, διότι μόνο δια της εξέλιξης της συνειδητότητας δύναται το ανθρώπινο όν να συμμετάσχει στην αθάνατη σφαίρα επιρροής του Όντος καθ' αυτού. Διαφέρουν δε ως προς την πορεία προσέγγισης του Όντος των όντων, κυρίως δια ετερόκλητων (και ενίοτε συμπίπτουσών) διδασκαλιών, μεθόδων και πρακτικών, οι οποίες κατά το πλείστον οφείλονται σε ανόμοιες ιστορικές και πολιτισμικές αφετηρίες και διαδρομές.

Πέραν των όποιων διαφορών, όμως, όλες οι λεγόμενες μεγάλες θρησκευτικές παραδόσεις διαφωτίζουν πως το Όν των όντων, η ολότητα του θείου, το άγιο και ιερό, φανερώνεται με τη σοφία έμπρακτης και ολοσχερούς αγάπης και συμπόνιας για τον συνάνθρωπο – και για όλα τα όντα. Γι' αυτό, μπορούμε να πούμε πως όλες οι θρησκείες αποτελούν τις κατ' εξοχήν πνευματικές παρακαταθήκες της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς της ανθρωπότητας – και φυσικά, με ποικίλους τρόπους, ενίοτε συμμετέχουν σ' αυτή την κληρονομιά: η φιλοσοφία, η λογοτεχνία, η ποίηση, η τέχνη, οι επιστήμες, εν ολίγοις, το μεγαλείο που αποκαλούμε: «εξέλιξη του πολιτισμού». Μάλιστα, οι πλείστες θρησκείες θεωρούν πως ακόμη και η λεγόμενη «ορθόδοξη επιστήμη» στο βαθύ μέλλον θα αποδείξει πως η ανθρώπινη υπόσταση είναι όντως αθάνατη.

Εδώ, αξίζει να αναφερθεί πως πέραν κάθε άλλης γνωσιολογικής παράδοσης, είναι γεγονός πως οι θρησκευτικές παραδόσεις ερευνούν ενδελεχώς τη «θεοποίηση» του ανθρώπινου πνεύματος ή την υπερσυνείδητη δυνατότητα εξέλιξης του ανθρώπου. Ως εκ τούτου, η παρακαταθήκη τους καταγράφει μύρια ιστορικά ντοκουμέντα βιωμάτων υπέρβασης του χρόνου και του χώρου όπως τον γνωρίζουμε. Και αυτό, αφενός για να εμπνεύσουν και ενθαρρύνουν τον ερευνώντα άνθρωπο, αφετέρου για να τον κατευθύνουν προς καινούργια ανοίγματα και προοπτικές.

Συνάμα, όλες οι θρησκείες στοχεύουν στην αποδόμηση όλων των τοποθετήσεων που προσεγγίζουν το φαινόμενο του θανάτου ως το οριστικό τέλος της ανθρώπινης υπόστασης. Λόγου χάρη –σήμερα– εναντιώνονται στην αδιάφορη εποχή του δήθεν μοντερνισμού, όπου νεοσύστατες λεγόμενες επιστημονικές και φιλοσοφικές προσεγγίσεις, εκ προοιμίου αναιρούν παράγοντες όπως την αισθητική, την τέχνη και το θρησκευτικό συναίσθημα, πολλώ δε μάλλον την περί αθανασίας της ανθρώπινης υπόστασης επίγνωση και εμπειρία. Θεωρούν πως τέτοιες αφελείς τοποθετήσεις, βασιζόμενες σε κάποια περί ανθρώπου και κόσμου ιδεολογία, συχνά πυκνά περιπίπτουν στο σφάλμα να κηρύττουν πως ο θάνατος, πέραν πάσης αμφιβολίας αποτελεί το συμπαγές μη αναστρέψιμο τέρμα της κάθε αναζήτησης· και καλό θα ήταν για τις θρησκείες να πάψουν να πουλούν «όπιο» στους λαούς, συγχύζοντας κυρίως τις αμόρφωτες μάζες των οπαδών τους, με έωλες μη αποδείξιμες περί αθανασίας δοξασίες. Συνεπώς, τέτοιες μονοδιάστατες προσεγγίσεις δεν επιτρέπουν ανοίγματα στο

βαθύ υποκείμενο και στην πολυδιάστατη γνώση, την ενδελεχή μελέτη, σπουδή και μόρφωση που δύναται να επιφέρει η έρευνα και εποπτεία του ανοικτού παρατηρητή.

Μάλιστα, η θρησκευτική συνείδηση θεωρεί γελοία την απόλυτη βεβαιότητα που κάποτε εκφράζει η λεγόμενη ορθόδοξη επιστήμη, όταν προτάσσει πως ο θάνατος αποτελεί το οριστικό και ολοκληρωτικό τέλος της ανθρώπινης υπόστασης. Τέτοιες άδολες και αφελείς δήθεν αντικειμενικές θεωρήσεις, που κατά κόρον αναιρούν την υποκειμενική γνώση, δεν αφήνουν κανένα περιθώριο για άλλα ανοίγματα έρευνας της αλήθειας ή για διαφορετικές προοπτικές προσέγγισης του ερωτήματος.

Τώρα, σίγουρα δεν υπάρχει θρησκεία δίχως φιλοσοφία και φιλοσοφικό υπόβαθρο· ενώ το αντίθετο δεν ισχύει πάντα. Κυρίως στη σύγχρονη εποχή, όπως προείπαμε, υπάρχουν πολλά ρεύματα φιλοσοφικής διάνοησης που αναιρούν ή απορρίπτουν την θρησκευτική ενόραση. Για τη θρησκευτική συνείδηση, αυτού του είδους οι φιλοσοφικές προσεγγίσεις απόρριψης, βασίζονται κατά το πλείστον σε στεγνές νοερές, ορθολογικές, μη οντολογικά θεμελιωμένες εξερευνήσεις – γι' αυτό επί της ουσίας, καθίστανται ανεδαφικές και ελλιπείς. Η νοερή δραστηριότητα τέτοιων φιλοσοφικών ρευμάτων δεν δύναται να εισέλθει στην περί του Όντος και νου σοφία, γι' αυτό υποβιβάζει και αναιρεί ό,τι δεν κατανοεί. Με άλλα λόγια, τέτοιες προσεγγίσεις δεν μπορούν να κατανοήσουν πως ο καθαρός νους (αλλά και όλες οι διαστάσεις του νου), απορρέουν από την πηγή του Όντος καθ' αυτού. Συνεπώς, καθίστανται τοποθετήσεις που αδυνατούν να ερευνήσουν τον τρόπο με τον οποίο, το Ον και «το νοεόν», όπως ορθώς επισημαίνει ο Παρμενίδης, είναι το ίδιο και το αυτό. Ως εκ τούτου, προτάσσουν θολές-νοερές προσεγγίσεις, ευφάνταστα και απατηλά μονοπάτια ατροφικής σκέψης που περιθωριοποιούν ή απορρίπτουν –και σίγουρα δεν εξερευνούν– τη σχέση του νου με την ολότητα: το Ον καθ' αυτό.

Όλες οι θρησκείες, λοιπόν, θεωρούν πως τέτοιες νεοσύστατες φιλοσοφικές τοποθετήσεις στερούνται σοβαρής οντολογικής θεμελίωσης. Ως εκ τούτου, εν γένει αποτελούν κοσμοθεωρίες οικοδομημένες πάνω σε νοερά κατασκευάσματα που πλήττουν κάθε μεταφυσική εγκυρότητα, καθώς σβήνουν την αρχέγονη ένωση του «όντως *Είναι*» με την ολότητα του συνειδησιακού καθεστώτος του ανθρώπινου όντος, και συνεπώς αναιρούν την υπαρξιακή υπόσταση του ανθρώπου. Στην τελική, δεν διαφέρουν και πολύ από την πραγματιστική οπτική περί γνώσης και αλήθειας που εκφράζεται από την ορθόδοξη επιστημονική μέθοδο, η οποία κυρίως στηρίζεται στον εμπειρισμό, σε αντικειμενικά κριτήρια, καθώς και στην νομοτέλεια.

Σύμφωνα με τις θρησκείες, οι θιασώτες των πιο πάνω τοποθετήσεων, με τον ένα ή άλλο τρόπο, διαβλέπουν μονοδιάστατα την αρχαία έννοια της «επιστήμης» (ως ιερή γνώση), και αφελώς δεν ερευνούν την εξίσου πανάρχαια έννοια του «υποκειμένου», το οποίο, δια της ενδοσκοπικής επίγνωσης, δύναται να διατηρεί αδιάρρηκτη σχέση με τα προκείμενα, επικείμενα, συγκείμενα, και υπερκείμενα· και αυτό, γιατί διαφυλάττει καθαρή την αρχέγονη ένωση του ανθρώπινου όντος με την ολότητα, που συγκαταβατικά αποκαλούμε, Ον των όντων. Σωστή είναι, λοιπόν, η ομολογία όλων των πνευματικών παραδόσεων πως μόνο δια της ενδοσκοπικής επίγνωσης, δύναται να

γεννηθεί το εσαεί υπερβατικό υποκείμενο, δηλαδή, ο πνευματικός άνθρωπος που άοκνα και αδιάκοπα ερευνά την αδιάρρηκτη σχέση μεταξύ νόησης και Όντος.

Έτσι, λοιπόν, με τον ένα ή άλλο τρόπο, το ιστορικό μεγαλείο των θρησκευτικών παραδόσεων προτάσσει πως η ανθρώπινη υπόσταση δεν είναι πεπερασμένη: ο θάνατος αποτελεί όχι το τέλος, αλλά ένα πέρασμα σε καινούργια ζωή. Γι' αυτό, όλες οι θρησκευτικές παραδόσεις προτάσσουν πως η επί γης, υπαρξιακή γνώση της αθανασίας αλλάζει άρδην τη φύση της ανθρώπινης υπόστασης και ελευθερίας, καθώς επαυξάνει τη δύναμη του απορρέοντα φωτισμού και περιρρέουσας αγάπης. Τοιούτοτρόπως, οι θρησκείες ανοίγουν καινούργιες προοπτικές εξέλιξης, προσανατολίζοντας τις γενεές σε νέες κατευθύνσεις υπέρβασης εμποδίων και δυσχερειών.

Ως εκ τούτου, ο πρωτεύων στόχος των πνευματικών παραδόσεων είναι να ενθαρρύνουν τον πονεμένο άνθρωπο στον σκληρό αγώνα για κατάκτηση εαυτού και ελευθερίας. Το εγχείρημα είναι όντως δύσκολο, έτσι για να πετύχουν χρησιμοποιούν το πιο δυνατόν όπλο στη φαρέτρα τους. Ζητούν από τον ειλικρινή μαθητή την εν ζωή επαλήθευση της αθανασίας, και ορθώς προτάσσουν πως οιοσδήποτε κατανοήσει σε βάθος την ποιότητα και εκλεπτυσμένη υφή της γνώσης και ευδαιμονίας που επιφέρει «το άγγιγμα» του αθάνατου πνεύματος, σε εύθετο χρόνο, θα βιώσει την αιώνια και απόλυτη ελευθερία.

Το άγγιγμα του αθάνατου πνεύματος, λοιπόν, όπως παραθέτει η διαχρονική σοφία όλων των πνευματικών παραδόσεων, άγει σ' εύλογο χρόνο τον ειλικρινή ερευνητή στην υπερβατική κατανόηση ότι η ανθρώπινη υπόσταση είναι αθάνατη. Γι' αυτό κάθε αξιοσέβαστη παράδοση έχει τις δικές της διδασκαλίες, ιερές μεθόδους και πνευματικές τέχνες, λειτουργίες, τελετουργίες, κ.ο.κ., ώστε να οδηγήσει τον απορώντα ερευνητή, στο βίωμα του «αγγίγματος αθανασίας». Μετά το ιερό συμβάν του αθάνατου αγγίγματος, το άγιο άγγιγμα καθ' αυτό ελκύει τον εχέφρονα άνθρωπο να βρει τον αθάνατο δρόμο του. Τώρα, οφείλουμε να δώσουμε έστω μια συγκαταβατική εξήγηση τι είναι, επί της ουσίας, το λεγόμενο «άγγιγμα του αθάνατου πνεύματος».

Στον Χριστιανισμό, το λεγόμενο αθάνατο πνεύμα είναι η ενέργεια του Αγίου Πνεύματος.

Στις Βέδες του Ινδουισμού (Βέδα σημαίνει ιερή γνώση), το *Σανατάνα Ντάρμα* δεικνύει την «αιώνια συμπαντική τάξη», την αρχή και ενέργεια της «αιώνιας πορείας των πραγμάτων». Το *Σανατάνα Ντάρμα*, δεν επιδέχεται δογματικό πρόσημο, έστω και εάν διέπει και καθορίζει τόσο τον λεγόμενο γήινο βίο της καθημερινότητας, όσο και τον πνευματικό τρόπο ζωής. Αλλιώς, το *Σανατάνα Ντάρμα* αποκαλείται και «αιώνια θρησκεία», διότι το αθάνατο άγγιγμα αυτής της προαιώνιας αρχής και ενέργειας, αποκαλύπτει «την αιώνια πορεία των πραγμάτων»: την «αιώνια θρησκεία».

Σαφώς, δεν γνωρίζουμε εκ των προτέρων τα όρια της ανθρώπινης υπόστασης ή τα όρια υπέρβασης του λεγόμενου υποκειμένου. Οι επίμονες ανησυχίες, οι επαναλαμβανόμενες απορίες της ανθρωπότητας για το «τι εστί θάνατος» και «αν υπάρχει μεταθανάτιος συνέχεια» δεικνύουν τις ύστατες υπαρξιακές ανάγκες και αγωνίες του ανθρώπου· και συνάμα, για τον ειλικρινή ερευνητή, καταδεικνύουν τους ποικίλους

πνευματικούς δρόμους αναζήτησης «της αιώνιας πορείας των πραγμάτων», της μόνης στρογγυλεμένης αλήθειας που επιτρέπει συμφιλίωση με το άπιαστο αυτό, φαινόμενο θανάτου.

Όπως προείπαμε, όλες οι θρησκείες (που συνολικά εκπροσωπούν το 80% του παγκόσμιου πληθυσμού), συμφωνούν πως το ανθρώπινο ον είναι αθάνατο. Υπάρχει όμως μια σοβαρή διαφορά μεταξύ τους. Οι δυτικές θρησκείες, Ιουδαϊσμός, Χριστιανισμός και Ισλάμ, θεωρούν πως η ανθρώπινη ψυχή έρχεται στη ζωή μόνο μια φορά, ενώ οι θρησκείες της ανατολής, Ινδουισμός, Τζαϊνισμός, Βουδισμός, Ταοϊσμός, Σικχισμός, κ.ά., θεωρούν ότι η ψυχή μετενσαρκώνεται αναρίθμητες φορές πριν την ολοκληρωτική λύτρωση της από τον κύκλο των επαναγεννήσεων· δηλαδή, πριν την κατάκτηση της σοφίας που άγει τον άνθρωπο στην απόλυτη ελευθερία από τη φαινομενική αντίθεση ζωής και θανάτου.

Οι ασιατικές θρησκείες θεωρούν πως μια ζωή δεν αρκεί για την απόκτηση ύψιστης σοφίας· χρειάζονται μύριες ζωές. Προς υπεράσπιση της ενόρασής τους για την αλήθεια πολλαπλών μετενσαρκώσεων, παραθέτουν ποικίλες εμπειρίες αγίων που αφορούν διάφορα περάσματα (στάδια) του πνευματικού βίου, καθώς και συσσωρευμένα επιστημονικά στοιχεία διάφορων (Ινδικών, Αμερικανικών και Καναδικών) ερευνών που αφορούν πλειάδες παιδιών που ενθυμούνται λεπτομέρειες των πρότερων ζωών τους, π.χ. χωριό ή πόλη και τόπο διαμονής, τόπο και τρόπο πρότερου θανάτου, ονόματα πρότερων γονέων, φίλων και συγγενών· και μάλιστα παρουσιάζουν ντοκουμέντα που δεικνύουν πως οι μαρτυρίες τους χαίρουν αναγνώρισης και επιβεβαίωσης τόσο από τους πρότερους όσο και τους τωρινούς γονείς, καθώς και από συγγενικά ή άλλα πρόσωπα. Φυσικά, πολλοί, ορθώς διατείνονται ότι μνήμες παιδιών δεν αποτελούν αδιάσειστα επιστημονικά στοιχεία.

Είναι πλέον γενικά αποδεκτό πως δεν υπάρχει αντικειμενική απόδειξη για το βάθος ή εύρος της γνώσης του υπερβατικού υποκειμένου, γι' αυτό τέτοιες διερευνήσεις πρότερων ζωών παραμένουν άδηλες και αναπόδεικτες. Έτσι, ο τρόπος επαλήθευσης της αλήθειας («εάν ζούμε μια ή πολλές ζωές») είναι μονομερής, ανήκει στην ενδότερη/υπερβατική σφαίρα αυταπόδεικτης υποκειμενικής και μόνο επιβεβαίωσης.

Φυσικά, σύμφωνα με τον Ινδουισμό Ταοϊσμό και Βουδισμό, υπάρχουν και αδιαμφισβήτητες περιπτώσεις αντικειμενικής επιβεβαίωσης της ύπαρξης πρότερων ζωών.

Λόγου χάρη, είναι ευρέως γνωστό πως ο πνευματικός ηγέτης ενός εκ των τεσσάρων βουδιστικών παραδόσεων του Θιβέτ, ο Καρμαπα, που σήμερα αναγνωρίζεται ως η 17^η επί γης μετενσάρκωση του, κάθε φορά γράφει μια επιστολή πριν την μετάβαση του στον μεταθανάτιο βίο την οποία σφραγίζει σ' ένα δοχείο με ειδικό τρόπο ώστε να διαφανεί εάν κάποιος το έχει ανοίξει. Εφόσον περάσουν τρία ή κάποτε περισσότερα χρόνια μετά τη μετάβαση του, οι τέσσερις πιο έμπιστοι μαθητές του πρέπει να ανοίξουν το κουτί ενώπιον διακεκριμένων μαρτύρων. Στην επιστολή αυτή, λοιπόν, γράφει τον τόπο, την ημέρα και ώρα, της επανενσάρκωσης του, αναφέροντας επίσης τα ονόματα των μελλόντων γονέων του. Και επιβεβαιωμένα, κάθε φορά στον τόπο και χρόνο, την ημέρα

και ώρα, και στο σπίτι με τα ίδια ονόματα των γονέων που προέβλεψε χρόνια πριν την μετάβαση του, γεννιέται ένα παιδί, ο καινούργιος Karmara· που ακόμη παιδί όντας, έχει το ίδιο βλέμμα και τις ίδιες εκφράσεις και κινήσεις του πρότερου Karmara, και σαν μεγαλώνει δεικνύει την σοφία και μεταφυσικές ικανότητες των πρότερων ταυτοτήτων του. Τώρα, στην Ινδία και στο Θιβέτ υπάρχουν πολλά επιβεβαιωμένα παραδείγματα μεγάλων διδασκάλων που προβάλλουν παρόμοιου τύπου αντικειμενικές αποδείξεις πρότερων εαυτών τους. Μάλιστα, στον Βουδισμό θεωρούν πως ένας μεγάλος διδάσκαλος μπορεί ταυτοχρόνως να ενσαρκωθεί επί γης σε τρεις ή περισσότερους ανθρώπους, και καταδεικνύουν τέτοια παραδείγματα πολλαπλών ενσαρκώσεων στην αρχαιότητα, αλλά και σήμερα. Αναφέρω τέτοιες περιπτώσεις απλά για να έχουμε υπόψη μας την ολότητα των ενδείξεων της αλήθειας για μελλοντική έρευνα αυτών των πολύ σοβαρών, άλυτων θεμάτων.

Αυτή η μεταφυσική διαφορά μεταξύ θρησκειών («εάν ζούμε μια ή πολλές ζωές»), είναι σημαντική και είμαι σίγουρος πως το μακρινό μέλλον, επιφυλάσσει τη λύση της· εφόσον, πάντα, εν τέλει, η ολότητα της αλήθειας επικρατεί. Εμένα δεν με απασχολεί τόσο αυτή η διαφορά στη θεώρηση της αθανασίας, μια διαφορά που στην παρούσα συγκυρία μπορεί μόνο να εντείνει περαιτέρω ανώφελες και αδιέξοδες αντιπαραθέσεις μεταξύ των μεγάλων πνευματικών παραδόσεων του πλανήτη. Απερίφραστα, μια διαμάχη βασιζόμενη σε μια και μόνο διαφορά περί της φύσεως του μεταθανάτιου βίου, είναι άκρως αντιπαραγωγική· και ενέχει τη δυνατότητα να θίξει ευαισθησίες άλλων μεγάλων και έγκυρων πνευματικών παραδόσεων, θέτοντας μάλιστα και θέμα εγκυρότητας τους. Τέτοιες ανώφελες διαμάχες ενίοτε ξυπνούν και από τις δυο πλευρές της διαφοράς περί της αλήθειας του «εάν ζούμε μια ή πολλές ζωές».

Η περαιτέρω εξονυχιστική εξερεύνηση του περί θανάτου και ζωής άφατου μυστηρίου στο μέλλον, έγκειται στο ότι όλες οι μεγάλες θρησκευτικές παραδόσεις (και όχι μόνο), συμφωνούν στην αθανασία του ανθρώπινου όντος.

Στηριζόμενος στην οντολογική ανθρωπολογία, ο κλάδος της θρησκευσιολογίας σωστά προτάσσει πως ό,τι ενώνει διαφορετικές πνευματικές παραδόσεις, είναι πολύ πιο θεμελιώδες και σημαντικό απ' ό,τι τις διαφοροποιεί. Και αυτό που ενώνει όλες τις πνευματικές παραδόσεις πέραν των όποιων διαφορών τους, είναι η αθάνατη διδασκαλία της αφιλοκερδούς αγάπης για τον συνάνθρωπο. Η άφατη αγάπη, λοιπόν, απορρέει από την ηθική συνειδητοποίηση του μεγέθους της αρχέγονης και ποιητικής συμμετοχής του ανθρώπινου όντος, στο «όντως *Είναι*», στην ολότητα.

Η ιδέα της μετενσάρκωσης δεν κρύβει και λίγο εγωισμό με την έννοια ότι «εγώ θα ξαναπεράσω, δεν είμαι μόνο αυτό!»; Το πεπερασμένο της ζωής του ανθρώπου αρνούμαι να το δεχτώ επειδή θα ξανάρθω...

Πιο πεπερασμένο; Ναι, ναι, νομίζω πως κατανοώ τι εννοείς, υπάρχει και αυτό το πρόβλημα. Ας εξετάσουμε ένα σενάριο όπου κάποιος ινδουιστής μπορεί να θεωρήσει ότι μορφώθηκε σε καλά πανεπιστήμια, απέκτησε καλή δουλειά με πολύ καλή ανταμοιβή, τα παιδιά μου μεγαλώνουν σωστά, κ.ο.κ. Γενικά ομιλούντες, ένας τέτοιος άνθρωπος μπορεί να θεωρήσει: «τελικά πέτυχα στη ζωή [...]. Σίγουρα δύναμαι να προσεγγίσω περισσότερο τη σφαίρα των επιστημών και της αλήθειας, και μπορώ να

καλλιεργήσω καλύτερα τον εαυτό μου· όμως, στην τελική, εδώ που έχω φτάσει απολαμβάνω και ευχαριστιέμαι τη ζωή: μια χαρά ευτυχισμένος είμαι». Συνεχίζοντας, μετά από μια μικρή παύση –προϊόν της ηθικής συνειδήσεως– δικαιολογείται: «Εντάξει, κάποτε νιώθω σαν να κάτι πηγαίνει στραβά όμως πάντα κοιτάζω μπροστά· βλέπω τα πράγματα θετικά. Κάνω ό,τι καλύτερο μπορώ. Στο κάτω-κάτω θα καλλιεργήσω τον εαυτό μου έτι περισσότερο στην επόμενη ζωή».

Τέτοιου είδους συνειρμοί σκέψης αποτελούν ένα από τα εμπόδια που καλείται να υπερβεί ο κάθε στοχαστής στην Ασιατική φιλοσοφία. Αυτό, διότι η ποιότητα του βίου και κάθε απόφαση που συντελείται την κάθε αθάνατη στιγμή, μέσα στο αδιάκοπο πέρασμα του χρόνου, ενέχει άπειρες προεκτάσεις στις μελλοντικές παρακαταθήκες εαυτού και σύμπαντος κόσμου.

Σίγουρα η θεωρία της μετενσάρκωσης κρύβει εγωισμό. Όπως εγωισμό κρύβει και η αντιφατική επιθυμία «εγώ θέλω να υπερβώ τον εγωισμό μου». Ακόμη και η αναζήτηση της φώτισης (π.χ. «θέλω να φθάσω στη θέωση»), κρύβει εγωισμό· δηλαδή, όλα έχουν αφετηρία τον εγωισμό.

Όλα κρύβουν εγωισμό μέχρι το «εγώ», το «εσύ» και «το εσείς» να διαλυθούν μέσα στη χρονικά πρότερη ολότητα του «Εμείς» — μέσα μας — στο *Είναι* της ζωής. Μέχρι τότε, θα πρέπει να περιμένουμε. Φυσικά, η καλύτερη απόδειξη μάλλον βρίσκεται μέσα σ' εκείνη την άκρως προσωπική στιγμή θανάτου – το ιδιαίτερο πέρασμα που ο καθένας μας αργά ή γρήγορα καλείται να διαβεί, από το οποίο, ενδεχομένως, να έχει περάσει άπειρες φορές.

Τα ερωτήματα όντως είναι τόσα πολλά και σαφώς δεν μπορούμε να τα καλύψουμε εδώ. Μόνο μια γενική εικόνα μπορούμε να ζωγραφίσουμε. Τώρα, από πού να αρχίσω... Θα ρρώ πως πάλι θα μακρηγορήσω... το θέμα αυτό είναι δύσκολο για δυτικούς, χρειάζεται διασαφήνιση... έστω και αν τελικά ...ένα μόνο σκίτσο καταφέρουμε να εικονογραφήσουμε.

Σίγουρα χρειαζόμαστε μια εισαγωγή.

Αρχίζοντας, καλύτερα να αναφέρουμε πως εγωισμό ενέχει και η αναίρεση ολόκληρων πνευματικών παραδόσεων που δημιουργήθηκαν από αναρίθμητες γενεές ανθρώπων. Γι' αυτό, ο φιλόσοφος που εράται τη σοφία, οφείλει να ερευνήσει ενδελεχώς, όλες τις μεγάλες πνευματικές παραδόσεις που θεωρούν ότι ενώπιον του θανάτου, το ανθρώπινο ον δεν είναι «πεπερασμένο», αλλά αθάνατο. Μόνο έτσι σμικρύνονται, κατά το δυνατόν, όλες οι ενδεχόμενες προκαταλήψεις του ερευνώντα στοχαστή περί πεπερασμένου, και μη πεπερασμένου βίου.

Χρειάζεται προσοχή, διότι τα ερωτήματα που αφορούν στην πολιτεία του μεταθανάτιου βίου δεν δύναται να στηριχτούν μόνο σε προσωπικές εμπειρίες, απόψεις ή εκτιμήσεις, καθώς απαιτούν, επίσης, ενδελεχή μελέτη μεγάλων θρησκευτικών ή άλλων παραδόσεων που τα προβάλλουν. Ως εκ τούτου, το μέγα δικαίωμα της ελευθερίας του ανθρώπινου όντος, ενεργοποιείται και αποκτά υπόσταση στον ειλικρινά ερευνώντα και

φιλοσοφημένο άνθρωπο που καλλιεργεί το προνόμιο να σκέπτεται και να στοχάζεται το μεγαλείο του πνεύματος διαμέσου του πολιτισμικού θησαυρού των γενεών.

Φυσικά, «ο θάνατος» ως αεί αντίπαλος παραμένει αόρατος και αινιγματικός· γι' αυτό, η συμφιλίωση δεν είναι εύκολη υπόθεση, και ο αγώνας απαιτητικός, τραχύς και δύσκολος. Επί της ουσίας, η αληθινή συμφιλίωση προκύπτει μόνο όταν κάποιος επιβεβαιώσει υπαρξιακά ότι είναι αθάνατος. Εδώ προκύπτει το εξής ερώτημα: αρκεί η διάρκεια μιας ζωής για μια τέτοιου είδους βιωματική επιβεβαίωση;

Σύμφωνα με τις θρησκείες που θεωρούν ότι ζούμε πολλές φορές, ο δρόμος έχει φράξει για ένα χρονικό διάστημα (που μπορεί να διαρκέσει και αιώνες), σε όποιον ήδη αποφάσισε ότι το ερώτημα «αν υπάρχει ή δεν υπάρχει μεταθανάτια ζωή» θα παραμείνει αεί αναπάντητο. Το ίδιο ισχύει για όσους διατείνονται ότι ο θάνατος είναι το μόνο σίγουρο επισφράγισμα της ανθρώπινης περατότητας, και το πεπερασμένο της ζωής. Δηλαδή, για όσους έχουν ήδη αποφασίσει ότι ενώπιον του θανάτου το ανθρώπινο ον αποτελεί ένα πειθήνιο πλάσμα, το οποίο οφείλει να δεχτεί παθητικά το πεπρωμένο του. Συχνά πυκνά, μάλιστα, τέτοιες τοποθετήσεις καταλήγουν στο κυνικό συμπέρασμα ότι το συμπαγές γεγονός του θανάτου αποτελεί την τραγική παρωδία μιας μάταιης ζωής. Φυσικά, όλες οι τοποθετήσεις είναι σεβαστές.

Ευτυχώς όμως που υπάρχουν πνευματικές παραδόσεις που ανοίγουν άλλες προοπτικές.

Όντως, διαλεκτικά πάντα φθάνουμε στο πιο επιούσιο ερώτημα: τι σηματοδοτεί «ο θάνατος» για τον καθένα μας; Στόχος πάντα παραμένει το άνοιγμα της προοπτικής του ερωτήματος: το άνοιγμα εαυτού στην ειλικρινή έρευνα. Φυσικά, όπως προείπαμε, στην προκειμένη περίπτωση που αφορά στην έρευνα μιας αλλόκοτης ή διαφορετικής πνευματικής παράδοσης, η προσωπική εκτίμηση καθίσταται επιμελώς αδιάφορη και αναιρείται. Όπως προτάσσει ο μεγάλος φιλόσοφος του κλάδου της φαινομενολογίας, Έντμουντ Χούσερλ (20^{ος} αιώνας), για να μελετήσουμε «αντικειμενικά» οιοδήποτε φαινόμενο, οφείλουμε να περιθωριοποιήσουμε όλα τα πιστεύω μας. Ως εκ τούτου, το υποκείμενο κατά το δυνατόν, ξανακαλείται σε εγρήγορση υπέρβασης εαυτού, διότι εγκαλείται να κατανοήσει τον τρόπο που μια άγνωστη πνευματική παράδοση ερμηνεύει θέματα ζωής και θανάτου.

Συνεπώς, για να επιτύχουμε στην σπουδή μας οφείλουμε να ερευνήσουμε ενδελεχώς πώς οι σοφοί και άγιοι άκρως διαφορετικών παραδόσεων ερμήνευσαν τα πνευματικά τους βιώματα. Εδώ χρειάζεται προσοχή να μην ερμηνεύσουμε το διαφορετικό διάμεσου μιας δικής μας παράδοσης, προοπτικής, πεποίθησης, κρίσης, ή γνώσης. Έτσι, στην έρευνα μας οφείλουμε να μην περιπέσουμε στο σφάλμα να θεωρήσουμε την περί μετεμψύχωσης διδασκαλία, ως ένα άλλο αφήγημα περί μεταθανάτιας ζωής. Δεν πρόκειται περί αφηγήματος αλλά περί τρόπου του βίου.

Η προκατάληψη, λοιπόν, αποτελεί χαλινάρι της αλήθειας· εμπόδιο που αεί καλούμαστε να υπερβούμε. Γι' αυτό καθίσταται πολύ δύσκολο, αν όχι αδύνατο για έναν άθεο ή για κάποιο επιστήμονα-υλιστή να ερευνήσει το θέμα της μεταθανάτιας ύπαρξης. Το ίδιο

ισχύει για ένα δογματικό ή θρησκόληπτο εβραίο, χριστιανό ή μουσουλμάνο, που αποφασίζει να ερευνήσει το θέμα της μετεμψύχωσης. Παρομοίως, ένας ινδουιστής, ταιϊστής ή βουδιστής δύσκολα μπορεί να αποδεχτεί το χριστιανικό ή ισλαμικό δίδαγμα, που προτάσσει ότι ερχόμαστε στη γη μόνο μια φορά για να δοκιμαστεί η ηθική μας ποιότητα.

Φυσικά, η στοχαστική σιγή σε συνδυασμό με την ενδελεχή έρευνα πάντα ωθεί τον εραστή της γνώσης να ακούσει καθαρά την ερμηνεία του διαφορετικού.

Στόχος μας εδώ δεν είναι να δώσουμε τελειωτικές απαντήσεις για τη διδασκαλία της μετεμψύχωσης, αλλά ούτε να πείσουμε. Το διακύβευμα είναι πολύ πιο μεγάλο απ' ό,τι αρχικά καταλαβαίνουμε. Εδώ παίζεται το παιχνίδι της αλήθειας: εάν ποτέ η θεωρία της μετεμψύχωσης αποδειχθεί αληθινή, ότι δηλαδή ισχύει έστω και σε μια περίπτωση, τότε ισχύει για όλους. Έτσι, μετά θάνατον, είτε κάποιος πιστεύει σ' αυτή της διδασκαλία είτε όχι, θα μετενσαρκωθεί. Το ίδιο αληθεύει για τις αποκαλύψεις που προτάσσουν οι δυτικές θρησκευτικές παραδόσεις. Εάν ζούμε μόνο μια ζωή, πριν την μετάβαση μας στην αιωνιότητα, τότε καθίσταται αδύνατον για κάποιον να μετενσαρκωθεί, έστω και αν αυτός είναι ο διακαής του πόθος.

Όπως προείπαμε, η αθανασία της ψυχής αποτελεί αποκάλυψη όλων των θρησκευτικών παραδόσεων. Τώρα, είναι άξιο στοχασμού πως δεν υπάρχει περίπτωση να πειστεί κάποιος ότι όλα τελειώνουν με το θάνατο, εάν έχει εξοικειωθεί με τη συνειδητή εξωσωμάτωση και καθημερινά εννοεί το ψυχικό και νοητό του σώμα να επεκτείνεται, αποκτώντας εμπειρίες και γνώση, καθώς το υλικό του σώμα κείται έναντι του ή κοιμάται. Αυτός, όντως γνωρίζει βιωματικά πέραν πάσης αμφιβολίας ότι είναι αβρός και αθάνατος, και επίσης γνωρίζει το πως έχει επιτευχθεί αυτή η γνώση: δηλαδή, κατανοεί ότι τέτοιου είδους επίγνωση καθίσταται δυνατή όταν και εφόσον ο εραστής της γνώσης, αποκτήσει κυριότητα των ψυχονοητικών του σωμάτων.

Ούτε ο Δίας να κατεβεί από το ανάκτορο του, δεν πρόκειται να τον πείσει ότι τα βιώματα του απλά σηματοδοτούν απατηλές πυροδοτήσεις νευρώνων του εγκεφάλου. Η ακράδαντη πεποίθηση που τον διακατέχει για την αθανασία της ψυχονοητικής του υπόστασης έγκειται όχι σε μωρία, αλλά στην καθαρότητα του νου που απερίφραστα κατανοεί ότι αυτό που αποκαλώ «ο εαυτός μου», δεν είναι μόνο η υλική μου εγκεφαλική υπόσταση· είμαι κάτι πολύ πιο ελεύθερο και σπουδαίο: νους απέθαντος, πνεύμα αθάνατο.

Πλέον, ένας τέτοιος άνθρωπος διακατέχεται από έλλειψη φόβου, ενώ πληρότητα πνευματικών βιωμάτων υφαίνει τον βίο και πολιτεία του. Τώρα, ο νοητός του οφθαλμός εννοεί καινούργιες δυνατότητες και προοπτικές, ανείπωτης ελευθερίας.

Παρομοίως, δεν πείθεται κάποιος ότι είναι πεπερασμένο, ότι ο θάνατος αποτελεί το συμπαγές τέλος της ανθρώπινης βιωτής, εάν έχει όντως υποστεί το πνευματικό βίωμα της ολικής ενσωμάτωσης. Μετά από αμέτρητα βιώματα συνειδητής εξωσωμάτωσης αρχίζει αδιάκοπα και συνειδητά, να ενσωματώνει το θάνατο πνεύμα και να εποπτεύει την ούτως καλούμενη «καλή αλλοίωση» της υλικής του υπόστασης. Πλέον, ένας τέτοιος

στοχαστής της αλήθειας κατανοεί την επιούσια μεταμόρφωση ακόμη και του υλικού του σώματος. Έτσι, ησυχάζει, μπορεί να κοιμάται ήσυχος, κατανοώντας, σε συναίσθηση και σοφία, πως το θείο πνεύμα –το είναι των πάντων– ενσωματώνεται μέσα στην καρδιά του. Επιπλέον, πέραν πάσης αμφιβολίας, γνωρίζει πως εάν ποτέ οι άνθρωποι αναγνώριζαν ότι είναι αθάνατοι, τότε «εκ βάθρων και θεμελίων» θα αναθεωρούσαν το νόημα και τον στόχο της ζωής τους.

Τώρα, οι παραδόσεις που ερευνούν τη μετενσάρκωση προτάσσουν πως τα πνευματικά βιώματα της εξωσωμάτωσης και επανενσάρκωσης, διαδέχονται μύρια βιώματα καθαρότητας του νου άλλης ποιότητας, όπου η διαποίκιση του χρόνου ανοίγει στα αόρατα παγκόσμια πεδία στροβιλικής μνήμης οραματικής υφής, που εκτείνονται πέραν του φαντασιακού των ονειρικών διαστάσεων, προκαλώντας εικονικά και παραστατικά την αναβίωση ποικιλόχρωμων παρελθουσών ζωών· βιωμάτων που αναβλύζουν από την αέναη κίνηση των αιώνων και ξεχύνονται από την απαρχή της προϊστορίας, και χάνονται στο άπειρον βάθος του χρόνου που επεκτείνεται μέχρι και σήμερα – και ακόμη παραπάνω.

Έτσι, η θεωρία της μετενσάρκωσης⁹ δεν προκύπτει από δοξαστική αμάθεια, αλλά ανακύπτει από τα πνευματικά βιώματα αναρίθμητων σοφών που έχουν φωτίσει τον δρόμο των παραδόσεων τους. Για να κατανοήσουμε, λοιπόν, καίρια ερωτήματα δισεκατομμυρίων συνανθρώπων μας που ασπάζονται την μετενσάρκωση, οφείλουμε να στρωθούμε στη μελέτη άλλων ανοιγμάτων και προοπτικών. Το όλο εγχείρημα είναι δύσκολο, πολύπλοκο, και φυσικά απαιτεί αφοσίωση χρόνου, καθώς και την δέουσα προσοχή.

Στόχος του ερευνητή των πνευματικών παραδόσεων που εγκολπώνονται και διαφυλάττουν τις διδασκαλίες της μετεμψύχωσης, είναι ο εστιασμός στη βιωτή που πρώτα έδωσε ώθηση και ενέπνευσε την θεωρία πολλών ζωών, μια ενόραση που αγκαλιάζει το σπειροειδές διάγραμμα του χρόνου, αποκρυπτογραφώντας και καταγράφοντας αλγόριθμους αιώνων και αιωνιοτήτων, άπειρες παρελθούσες ζωές, γεννήσεις θανάτους και επαναγεννήσεις, το άθροισμα σκέψεων λόγων και πράξεων· τα έργα του ανθρώπου, που σύμφωνα με την Ινδική μυθολογία υφαίνουν το δίκτυ (*karma*) του μεγαλοπρεπέστατου θεού του πολέμου Ίντρα. Αυτά είναι τα έργα αιώνων που ενορχηστρώνουν πολέμους και διαπλάθουν πολιτισμούς, υφαίνοντας μέρα νύχτα ανθρώπινες ψυχές, που κινούνται βάση του δίκαιου νόμου του αίτιου και αιτιατού (*karma*), μέσα από άπειρους εαυτούς και κόσμους μέχρι και την εκδήλωση της ελευθερίας του σώφρονος πνεύματός τους. Η σοφία έγκειται στη βούληση για οριστική αποκοπή από το δίκτυ των θανάτων και επαναγεννήσεων, το δίκτυ του κάρμα, (το οποίο, παρενθετικά, δεν διαφέρει πολύ από την Ελληνική έννοια της μοίρας, ή την αλυσίδα της ειμαρμένης).

Μελετώντας τις πνευματικές παραδόσεις που ερευνούν τη μετεμψύχωση, κάποιος ευλόγως απορεί για τα πιθανά όρια των σφαιρών του φαντασιακού, και όντως αδυνατεί να ψηλαφήσει το περίγραμμά τους. Τα άγραφα-έγγραφα αρχεία που υφαίνουν την

⁹ Υπάρχει σαφής διαφορά μεταξύ «μετενσάρκωσης» και «μετεμψύχωσης», αλλά δεν είναι του παρόντος να την διασαφηνίσουμε. Εδώ, οι δυο όροι χρησιμοποιούνται ως ανταλλάξιμοι.

συμπαντική μνήμη, και, το αφάνταστο περιγράμματα, του άναρχου «όντως *Είναι*», ρίχνουν τον ερευνώντα άνθρωπο στην άβυσσο του φαντασιακού, αφαιρώντας του το δικαίωμα να οριοθετήσει τα σύνορα του νου και του ανθρώπου. Μάλιστα, το περί του Όντος ερώτημα είναι ταυτόσημο με το συναφές ερώτημα: ποιος, και τι είναι ο άνθρωπος; Εδώ, δεν εννοούμε μια περιγραφή της φύσης του ανθρώπου ως ζώο, ον πολιτικό και έλλογο... Το ερώτημα αφορά στην εξελικτική δυνατότητα του καθαρού ανθρώπινου νου που δίνει τόπο στις σφαίρες των αιώνιων περιστροφών του φαντασιακού, και της αλληλεπίδρασης του με το Ον καθ' αυτό. Μέσα από την αιώνια περιστροφή των αιώνων διαφαίνεται πως ο άνθρωπος δεν δύναται να βρει όριο ανυπερέβλητο στο σκιαγράφημα του δήθεν πραγματικού. Ο ανθρώπινος νους, το καθαρό πνεύμα του φαντασιακού, δυνάμει υπερβαίνει τα πάντα για χάρη του όντως αληθινού: ίδε ο άνθρωπος (*Esse homo*)· ίδε και το ον του εξερευνώντα ανθρώπινου πνεύματος.

Σύμφωνα με τις παραδόσεις που εγκολπώνονται την μετεμψύχωση, επιβάλλεται στον άνθρωπο να επαναγεννηθεί μύριες φορές μέσα στον κόσμο του πόνου, της απώλειας και της φθοράς, μέχρι να κατακτήσει την αυταπόδεικτη αλήθεια της αθάνατης υπόστασής του· και μετά, επιβάλλονται αμέτρητες άλλες φορές επαναγέννησης, μέχρι να υπερβεί τον επαναλαμβανόμενο κύκλο των μετενσαρκώσεων· εδώ, διακυβεύεται η έσχατη και απόλυτη ελευθερία από τη γένεση και τον θάνατο. Σ' αυτές τις παραδόσεις, το θέατρο της ζωής φαντάζει και είναι, πολύ πιο μεγάλο και θεαματικό από το όποιο μεγαλείο, μπορεί ο ανθρώπινος νους στα άκρα του ευφάνταστου, να αγγίξει.

Τοιουτοτρόπως, η αντίληψη περί της ανθρώπινης περατότητας και του πεπερασμένου της ζωής αλλάζει φάσμα, φάση, και πίστα! Η αυτογνωσία σηματοδοτεί την ταυτόχρονη υπερσυνείδητη ολοκλήρωση πάντων των εαυτών που προβάλλονται σε άπειρους χωροχρόνους.

Οι ινδουιστικές, ταοϊστικές, βουδιστικές, και λοιπές περί μετεμψύχωσης/μετενσάρκωσης διδασκαλίες, αναφέρονται σε πνευματικά βιώματα όπου ο λεγόμενος εαυτός μας, η προσωπική μας ταυτότητα, (το «εγώ» ή το «είναι» μας), μόνο σχηματικά αποτελεί «ενότητα» ή «πολλαπλότητα». Εδώ, η «ενότητα» ή η «μονάς», όπως και η «πολλαπλότητα», αποτελούν κατηγορίες της σκέψης ή του νου. Ως εκ τούτου, είναι πιθανόν εμείς να είμαστε ένας εαυτός και συνάμα πολλαπλότητα εαυτών ή μπορεί να είμαστε συνάμα ένας «ελάχιστα ή αρκετά» διαφορετικός εαυτός σε άπειρα παράλληλα σύμπαντα, σε άπειρα πλανητικά συστήματα, σε άπειρους γαλαξίες· οι αστρονόμοι κάθε μέρα ανακαλύπτουν δυνάμει γαίες (με γη, ύδωρ και ουρανό) που δύνανται να φιλοξενούν ζωή· ας μην μιλήσουμε για τους ενδεχόμενους εαυτούς μας σε άπειρα άυλα διανοητικά σύμπαντα, κ.ο.κ.

Μάλιστα, σήμερα η κβαντική επιστήμη έχει αποδείξει τη θεωρία παράλληλων συμπάντων με μαθηματικές εξισώσεις και πολύπλοκους τύπους (αλλά και πρακτικά σε εργαστήρια, όπως το CERN της Ελβετίας)· άλλωστε, οι καινούριοι κβαντικοί υπολογιστές απίστευτης ταχύτητας και δυνατότητας –(που στην παρούσα φάση ομοιάζουν με μεγάλα μαύρα ψυγεία, τα οποία δουλεύουν σε πολύ χαμηλές θερμοκρασίες)–, εργάζονται βάση της θεωρίας αναρίθμητων παράλληλων συμπάντων.

Επιπλέον, σύμφωνα με την κβαντική περί του μηδενός θεώρηση (*point zero*), ο χωροχρόνος ως πεδίο απειροελάχιστων σωματιδίων φωτός (φωτονίων, κβάντων και νετρονίων), διαφοροποιείται και μεταβάλλεται σύμφωνα με τη συνειδητότητα του παρατηρητή. Ο παρατηρητής (“the observer”), η συνειδησή του, μεταβάλλει και αναδιαμορφώνει το πεδίο φωτός ανάλογα με τη σχετικότητα του χωροχρόνου, και της ολότητας πολλαπλών αλληλοεπιδρώντων εαυτών, εκλάμψεων και κόσμων.

Ο Αϊνστάιν, με αφορμή τον θάνατο του καλού του φίλου Μπέσο, έγραψε: «Ο Μπέσο έφυγε απ’ αυτόν τον παράξενο κόσμο, λίγο πριν από μένα. Αλλά αυτό δεν σημαίνει τίποτα. Άνθρωποι σαν κι εμάς, γνωρίζουμε ότι ο διαχωρισμός ανάμεσα στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον, είναι απλά και μόνο μια πεισματάρικη ψευδαίσθηση».

Τώρα, ας ρίξουμε μια ματιά στον Βουδισμό.

Ο αφύπνισμένος -ο Βούδας-, κατανόησε ότι υπάρχει Βούδας σ’ όλα τα σύμπαντα, σ’ όλες τις διαστάσεις του χωροχρόνου. Μάλιστα, ο Βούδας, μετά από άπειρες μετενσαρκώσεις δεν πέθανε, αλλά εισήλθε στην *Parinirvana*, στην κατ’ εξοχήν ένωση με τη φύση της σοφίας και συμπόνιας του Βούδα· φύση, που υπερβαίνει τη γένεση και τον θάνατο. Στην *Parinirvana*, ο Βούδας είναι μέσα εις τα πάντα (*point zero*)¹⁰ αλλά, παραδόξως, δεν επανέρχεται στο πεδίο των επαναγεννήσεων, της γένεσης και φθοράς, της απώλειας, του πόνου και θανάτου.

Σύμφωνα με τον Βουδισμό, η εξέλιξη της ανθρώπινης συνειδητότητας μέχρι την ολοκληρωτική αφύπνιση εμπεριέχει 10 στάδια φωτισμού· και μόνο στα δυο τελευταία στάδια κάποιος/κάποια αρχίζει να κατανοεί εμπειρικά και οντολογικά τη φύση του Βούδα. Γι’ αυτό οι Βουδιστές θεωρούν πως χρειάζονται πάρα πολλοί αιώνες, μύρια χρόνια, μύριες ζωές, σε μύριους τόπους, κόσμους και εποχές, για να κατανοηθεί ολοκληρωτικά η φύση του Βούδα (*Buddhagarba*), που σημαίνει *Tathāgatagarbha*: δηλαδή η φύση του Όντος και των όντων πέραν του κύκλου των επαναγεννήσεων, ή καλύτερα, η ολοκληρωτική ένωση με το «αδιαφοροποίητο παν», το *είναι* των πάντων· με τα πάντα.

Μάλιστα, τόσο οι βουδιστές όσο και οι ινδουιστές και λοιπές παραδόσεις που ασπάζονται την μετενσάρκωση, θεωρούν πως ο τερματισμός του κύκλου των επαναγεννήσεων, η απόλυτη ελευθερία από τη γέννηση και τον θάνατο, είναι ο τελικός προορισμός όλων των ανθρώπων έστω και αν αυτοί δεν το γνωρίζουν.

Σύμφωνα με τη βουδιστική διδασκαλία, μόνο στο 8^ον στάδιο αφύπνισης αρχίζει ο μαθητής εμπειρικά και οντολογικά να διαισθάνεται, και σιγά σιγά να ενθυμάται (δηλαδή να βιώνει), άπειρες προηγούμενες ζωές. Στο 9^ον στάδιο φωτισμού κάποιος βιώνει όλες τις προηγούμενες ζωές του, αρχής γενομένης εκείνων πριν την γένεση της ύλης, καθώς και ενσαρκώσεις κάθε λογής ορυκτών, φυτών και ζώων, θεών και θεοτήτων, διάφορων άλλων μορφών ζωής, καθώς και αναρίθμητων παρελθουσών ανθρώπινων ζώων, σε αναρίθμητα πλανητικά συστήματα· άλλοτε πλούσιος, άλλοτε φτωχός, άλλοτε βασιλιάς,

¹⁰ Στον Βουδισμό το μηδέν σηματοδοτεί την κατεξοχήν αφαιρετική έννοια του φωτισμού (*nirvana*).

άλλοτε δούλος, άλλοτε έξυπνος, άλλοτε ανόητος, άλλοτε μορφωμένος, άλλοτε αμόρφωτος, άλλοτε ευτυχισμένος, άλλοτε δυστυχισμένος, άλλοτε σπουδαίος, άλλοτε ξεχασμένος.

Η ανθρώπινη συνείδηση, ανεπίδεκτη μαθήσεως ούσα, χρειάζεται αιώνες για να συνειδητοποιήσει: τι εστί ολότητα, και τι πολλαπλότητα εαυτού και όντων. Γι' αυτό αναγκάζεται να περάσει το βάσανο άπειρων διαφορετικών ζωών, θανάτων και επαναγεννήσεων, υπό διαφορετικές περιστάσεις και συνθήκες ζωής, ώστε, εν τέλει, αφυπνισμένη, να βιώσει τη φύση της σοφίας και συμπόνιας του Βούδα προς όλες τις μορφές ζωής.

Σύμφωνα με την ύστερη βουδιστική παράδοση (*Vajrayana* – το διαμαντένιο μονοπάτι), πολλοί φιλόσοφοι και άγιοι του Βουδισμού έγιναν Βούδες μέσα στους αιώνες· και πάντα γίνονται και θα γίνονται Βούδες. Ενώ οι *Mahayana*¹¹ βουδιστές οικειοθελώς παραμένουν στο 9^ο στάδιο του φωτισμού, και λαμβάνουν όρκο βάσει της αρχής της συμπόνιας του Βούδα, ότι δεν θα μεταβούν στην *Parinirvana*, αλλά θα μετενσαρκώνονται ενσυνείδητα μέσα στους αιώνες ως μεγάλοι διδάσκαλοι, για να βοηθούν αναρίθμητα ανθρώπινα και άλλα όντα, στην πορεία τους προς τον φωτισμό.

Σαφώς, η κάθε παράδοση βασίζεται στην βιωματική γνώση αναρίθμητων σοφών που την φώτισαν. Σύμφωνα με βιογραφίες βουδιστών σοφών και αγίων, ο βίος και η διδασκαλία ενός αφυπνισμένου στο 9^ο στάδιο φωτισμού, (κάποιου ή κάποιας που κατανοεί τη φύση του Βούδα, τη σοφία και συμπόνια του), καθίσταται βίος θρυλικός και απερίγραπτος, βίος που ενσαρκώνει την καλλιέργεια του παγκόσμιων δυνατοτήτων, και παν-συμπαντικής εμβέλειας.

Όπως προείπαμε, είναι αδύνατο και δεν υπάρχει λόγος να αναιρέσουμε μια παράδοση ως εγωιστική φαντασίωση πλανημένων συνειδήσεων, διότι ανεπιστρεπτή αναιρούμε τα πνευματικά βιώματα όλων των σοφών και αγίων μέσα στους αιώνες, που φώτισαν τον δρόμο των ιερών παραδόσεων που εγκολπώνονται τη διδασκαλία της μετενσάρκωσης. Υπάρχει όμως κάθε λόγος να κρατάμε τον νου ανοικτό, και να θαυμάζουμε· άλλωστε αυτό προτάσσει ο απορώντας άνθρωπος και η φιλοσοφία. Μόνο θαυμασμό, λοιπόν, μπορούμε να εκφράσουμε γι' αυτούς τους πρωτοπόρους ήρωες, που άνοιξαν και επισφράγισαν καινούργιους δρόμους και προοπτικές καλλιέργειας της πολιτείας του νου και του Όντος, με κύριο και πρωταρχικό στόχο τη δια παντός υπέρβαση του πόνου που προκαλεί η γέννηση και ο θάνατος.

Στην Ινδία, στο Νεπάλ, στο Θιβέτ, υπάρχουν σήμερα ζωντανές βουδιστικές παραδόσεις αιώνων, όπου επιβεβαιωμένοι από την παράδοση τους σοφοί διδάσκαλοι, ισχυρίζονται ότι έχουν βιώματα όχι μόνο των δικών τους προηγούμενων ζωών, αλλά δυνάμει μπορούν να αναγνωρίσουν τις παρελθούσες ζωές οιαδήποτε άλλου ανθρώπου. Συνήθως, τέτοιας υφής διδάσκαλοι εισήλθαν οικειοθελώς σε μακράς διάρκειας πνευματική άσκηση, λαμβάνοντας συνάμα διδασκαλίες και μυσείς από άλλους

¹¹ *Mahayana* σημαίνει το μεγάλο όχημα του Βουδισμού. Η παράδοση του *Mahayana* Βουδισμού είναι η πιο διαδεδομένη στον κόσμο σήμερα.

ενδεδειγμένους σοφούς, που και αυτοί δια βίου έχουν ασκηθεί σε ποικίλες πρακτικές στοχασμού και διαλογισμού.

Ένας από τους στόχους των σοφών αυτών, καθίσταται η αναγνώριση παιδιών με πολύ εξελιγμένη συνείδηση, που στο παρελθόν υπήρξαν μεγάλοι διδάσκαλοι. Με την άδεια των γονέων τους (οι οποίοι συνήθως συναινούν με καμάρι), εισαγάγουν αυτά τα παιδιά σε μοναστήρια (ακόμη και σε ηλικία τριών ετών). Εκεί, τους μεταδίδουν πολύ προηγμένη βουδιστική διδασκαλία, η οποία λέγεται ότι ενέχει τη δυνατότητα να τους οδηγήσει σε πολύ προχωρημένα στάδια φωτισμού μέσα σε μία ζωή. Τοιουτοτρόπως, η γενεαλογία των σοφών της περί μετενσάρκωσης διδασκαλίας, βεβαιώνει τη συνέχεια της μέσα στους αιώνες.

Έχουν γραφτεί τόμοι για το πώς οι ινδουιστές, βουδιστές, ταοϊστές, τζαϊνιστές, σίχ και λοιπές παραδόσεις αντιλαμβάνονται τη θεωρία της μετεμψύχωσης· η κάθε παράδοση λίγο διαφορετικά. Για να προσεγγίσουμε αυτές τις παραδόσεις, λοιπόν, οφείλουμε να ξεφύγουμε από την ορθολογική αντίληψη της προσωπικής μας ταυτότητας ως μια και μόνη ενότητα, αλλά αντ' αυτού να θεωρήσουμε τον εαυτό μας ως ενοποιημένη-άπειρη-πολλαπλότητα που έζησε ζει και θα ζει ταυτοχρόνως, σε άπειρες ζωές, άπειρους αλληλεπιδρώντες κόσμους, άπειρα αλληλοεξαρτώμενα σύμπαντα...

Πότε; ...Που; «Εδώ και τώρα». Αυτό, γιατί η ολότητα (όλες οι διαστάσεις του χωροχρόνου) ευρίσκονται μέσα μας, «εδώ και τώρα». Φυσικά το ερώτημα αεί παραμένει αναπάντητο: τι είναι το «εδώ και τώρα;» Ποιος-τι «είμαι» «εδώ και τώρα»; Τι είναι το «μέσα μου»; Εδώ, όλες οι εξηγήσεις και περιγραφές εισέρχονται στις συμβολικές παρατάξεις του ποιητικού λόγου, όπου ιστορία, μύθος, και θρύλος, συναντούν την αλήθεια του «όντως Είναι», στα άκρα του φαντασιακού – στο αφάνταστο-φανταστικό, περίγραμμά του ευφάνταστου.

Φυσικά, το «εδώ και τώρα» πάντα σχηματίζεται αναλόγως της αντιλήψεως του χωροχρόνου έκαστης συνειδητότητας. Ως εκ τούτου, ο χρόνος και ο χώρος, όπως η μονάδα και η πολλαπλότητα, αποτελούν συνειδησιακά δημιουργήματα του υποκειμένου, δηλαδή, απαρτίζουν τη δομική σύσταση και υπαρξιακή σύνθεση έκαστης συνείδησης. Όμως, εάν προσπαθήσουμε να στοχαστούμε την εμπειρία του πεφωτισμένου, του Βούδα, ο οποίος εγκολπώνεται το προαιώνιο και παντελές άκτιστο, το αδόμητο, άναρχο, αχώρητο, άτοπο, και άχρονο, σε σύμπτωση και συνάφεια με το άνοιγμα άπειρων χωροχρόνων (κόσμων και μορφών), τότε αρχίζουμε να αντιλαμβανόμαστε τη σχετικότητα της ύλης, τη σχετικότητα του εκάστοτε τόπου, της κάθε εμπειρίας, της κάθε ζωής, του κάθε θανάτου.

Ο πεφωτισμένος, αναγνωρίζει πως «εδώ και τώρα» τα πάντα είναι μέσα στο *είναι* της ζωής του, αναγνωρίζοντας συνάμα ότι οι έννοιες του «εδώ» (του χώρου) και του «τώρα» (του χρόνου), υπόκεινται σε συνεχείς συνειδησιακές αλλαγές και μεταλλάξεις, διαμορφώσεις και μεταμορφώσεις. Ο αφυπνισμένος, λοιπόν, κατανοεί ότι οι εναλλασσόμενες νοηματοδοτήσεις του χωροχρόνου είναι σχετικές: διαφοροποιούνται και διαμορφώνονται αναλόγως της εξέλιξης της κάθε ανθρώπινης συνειδητότητας. Ως εκ τούτου, ο Βούδας που βιώνει την ολότητα, κατανοεί τον κάθε άνθρωπο και όλες τις

μορφές ζωής. Για τον πεφωτισμένο, δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ μορφής και άμορφου, κτίσματος και άκτιστου ζωής. Στην επονομαζόμενη διδασκαλία (*sutra*) του Βούδα που ονομάζεται η *sutra* της καρδιάς, ο αφυπνισμένος λέγει: «Στην φωτισμένη καρδιά δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ μορφής (*rupa*) και άμορφου (*arupa*): η μορφή είναι το άμορφο και το άμορφο είναι η μορφή».

Η φύση του Βούδα ενσαρκώνει άπειρους αφυπνισμένους εαυτούς και κόσμους, σε άπειρες ζωές και περιστάσεις, και όλοι οι συνειδητοί εαυτοί και κόσμοι είναι παρόντες «εδώ» και «τώρα», και κανείς από τους άπειρους εαυτούς και κόσμους δεν είναι ανώτερος ή πιο αληθινός από οιαδήποτε άλλον. Όλοι οι εαυτοί και κόσμοι είναι εξίσου αληθινοί: αλληλεπιδρώντες, άμορφες-μορφές.

Μέσα στην προαιώνια σιγή του Βούδα, μύριες μορφές ζωής υλοποιούνται και αφυλοποιούνται, αγιοποιούνται.

Το πιο αρχέγονο μυστήριο είναι η ύπαρξη του χρόνου. Η αρχαίοι έλληνες χρησιμοποιούσαν την έννοια «αιών» ποικιλοτρόπως. Σηματοδοτούσε μια απειροελάχιστη στιγμή (όχι διάρκεια) – δηλαδή ένα νάνο-δευτερόλεπτο· ή σηματοδοτούσε το πέρασμα του χρόνου μιας ολοκληρωμένης αναπνοής (εισπνοή και εκπνοή) ή την διάρκεια μιας ανθρώπινης ζωής ή εκατό χρόνια ή χίλια ή το άπειρον του χρόνου: την αιωνιότητα. Για τον Βούδα ο χρόνος σταματάει και μηδενίζεται. Ο χρόνος που ορίζει τη διάρκεια μιας ζωής απουσιάζει. Για τη φύση του Βούδα το πέρασμα του χρόνου δεν έχει πέρας – εμπνέοντας την αιωνιότητα, δεν έχει διάρκεια, μόνο συνέχεια, μέσα στην προαιώνια σιγή. Κάθε πέρας στιγμής και πέρασμα. Και αυτή η σφαίρα της αλήθειας δεν είναι απρόσωπη, αλλά αφορά το κάθε ιδιαίτερο πρόσωπο, «το Εγώ ως Εμείς», του Βούδα.

Τώρα, ποια είναι η αλήθεια; Αναρίθμητες γενεές σοφών διδασκάλων που φώτισαν τις Εβραϊκές και Χριστιανικές παραδόσεις, καθώς και τις παραδόσεις του Ισλάμ, όντως διαφοροποιούνται στη διδασκαλία τους για τη μεταθανάτια ζωή από τον Ινδουισμό, Βουδισμό, κ.ο.κ. Αυτές οι λεγόμενες δυτικές παραδόσεις συναινούν στο ότι η ανθρώπινη ψυχή έρχεται στη γη μια φορά, για να δοκιμαστεί η ηθική της ποιότητα, και αναλόγως του βίου που θα ζήσει εξαρτάται και η ποιότητα της μεταθανάτιας της ζωής.¹²

Υπάρχουν και πολλές άλλες εξίσου σημαντικές διαφορές σ' όλο το φάσμα διαφορετικών παραδόσεων. Λόγου χάρη, σύμφωνα με τον Χριστιανισμό, ο Θεάνθρωπος Ιησούς Χριστός είναι η επί γης ενσάρκωση του Θεού. Αντίθετα, με τον Βούδα δεν υπέστη μύριες μετενσαρκώσεις. Ο Ιουδαϊσμός δεν αναγνωρίζει τον Ιησού ως Μεσσία, ενώ το Ισλάμ θεωρεί τον Ιησού ως τον έκτο προφήτη, και τον Μωάμεθ ως τον έβδομο και τελευταίο. Ποια είναι, λοιπόν, η αλήθεια;

Όλες οι πνευματικές παραδόσεις συμμετέχουν στην αλήθεια, συμπεριλαμβανομένων και των παραδόσεων που αποτελούν όλους τους κλάδους της επιστήμης. Η αλήθεια, το

¹² Εδώ, ομιλούμε γενικά, διότι σαφώς υπάρχουν πολλές διαφορές μεταξύ αυτών των παραδόσεων σε ότι αφορά τον μεταθανάτιο βίο. Παρά ταύτα, όλες οι παραδόσεις συναινούν στο ότι η ανθρώπινη ψυχή έρχεται επί γης μια φορά και μόνο.

Όν, αποτελείται από πολλαπλότητα θεωρήσεων, εαυτών και κόσμων. Το ζητούμενο είναι πάντα κάποιος να μελετήσει τον τρόπο που η κάθε παράδοση ερμηνεύει την διδασκαλία και τα βιώματά της. Εν συνεχεία, ο καθείς θα αποφασίσει τον δρόμο του.

Φιλοσοφικά ομιλούντες, τι σημαίνει μια ζωή; Και τι πολλές; Μπορεί η μία ζωή να εγκολπώνεται μέσα στις πολλές ζωές; Ή αντιθέτως, μπορούν οι πολλές ζωές να εγκολπώνονται στην μια ζωή; «Και ποιος ξέρει», γράφει ο Πλάτωνας στον *Γοργία*, παραθέτοντας τον Ευριπίδη, «αν η ζωή είναι θάνατος και ο θάνατος ζωή». Ό,τι καταλάβουμε...

Εσύ πώς το βλέπεις, πες μου;

Το ερώτημα αυτό με απασχόλησε από πολύ νωρίς. Ως παιδί, παιδικές μου σκέψεις αναφέρω, η ιδέα του να ξαναυπάρξει κάποιος που πεθαίνει μου ακουγόταν καλή! Μεγαλώνοντας θεωρώ πως, όντως συνεχίζεις να υπάρχουν ίσως μέσα από όσα αφήνεις πίσω σου στους άλλους ή σε ό,τι αφήνεις ως ενέργεια σε αυτόν τον κόσμο.

Αναφέρεσαι στο «αφήνεις πίσω σου». Δεν υπάρχει συνέχεια; Μπορεί να υπάρχει συνέχεια; Εσύ παύεις να υπάρχουν; Ή θα υπάρχουν μόνο ως μνήμη στους άλλους που θα αφήσεις πίσω και σίγουρα ως γονιδιακό αποτύπωμα μέσα στα παιδιά σου, και διαμέσου τους, στις γενεές. Αυτό στην θρησκείολογία το αποκαλούμε «ιστορική αθανασία».

Υπάρχει συνέχεια μέσα από αυτό που αφήνεις.

Ναι, ας πούμε ότι κάτι αφήνεις στους άλλους, είσαι ένας κρίκος της αλυσίδας, «αφήνεις» την συνέχεια σου μέσα στους άλλους. Ωραία! Είσαι η συνέχεια μέσα από αυτό που αφήνεις! Το *είναι* σου όμως πού το «αφήνεις»; Μπορεί να το «αφήνεις» στους άλλους, αλλά να το «παίρνεις» και μαζί σου; Δηλαδή, «εσύ», το είναι σου, μπορεί να έχει και συνέχεια; Επιπλέον, μπορεί, ενδεχομένως, το *είναι* σου, αυτό που είσαι, να αποτελείται από πολλά «κομμάτια» —όχι απομεινάρια— αλλά ενωτικές ολοζώντανες, πολλαπλές ολότητες «εαυτού»;

Εμείς μάθαμε να θεωρούμε πως το *είναι* μας αποτελείται από ένα κομμάτι, π.χ. αυτό «το σώμα», και ενδεχομένως, άλλο ένα κομμάτι «τον νου». Ενώ, επί της ουσίας, η συνειδησή μας (νους), τώρα που ομιλούμε, σε μια στιγμή μπορεί ταυτόχρονα να διεκπεραιώσει τουλάχιστον πέντε με δέκα, μπορεί και περισσότερα πράγματα, μέσα σ' ένα χωροχρόνο — όντως είναι πολυπράγμων. Μάλιστα, επιστήμονες έχουν ανακαλύψει πως κάθε δευτερόλεπτο το ανθρώπινο μάτι εστιάζεται τουλάχιστον σ' επτά διαφορετικά σημεία ή πράγματα. Επιπλέον, το σώμα μας ασυνείδητα διεκπεραιώνει κάθε δευτερόλεπτο δισεκατομμύρια διεργασίες, (π.χ. σκέψου τις πληροφορίες που μεταφέρονται από και σε κάθε κύτταρο, ακόμη και από μύρια χρωματοσώματα κάθε κυττάρου). Ενώ, σ' ένα λεπτό, επιστήμονες θεωρούν πως το ασυνείδητο μας λαμβάνει εκατομμύρια πληροφορίες που ποτέ δεν διαπερνούν τον φλοιό της συνειδησης. Σκέψου, δηλαδή, πόσο «multitasking» θα μπορούσε να διεκπεραιώσει ο νους μας, όταν, όπως λέγει ο Πυθαγόρας, συνειδητά, «η ψυχή βγει στον καθαρό αιθέρα».

Δεν αφήνεις ένα μόνο πράγμα...

Ναι, αλλά το *είναι* σου; Εσύ τι γίνεσαι; Έχεις συνέχεια; Τι είσαι, ποια όντως είσαι; Αυτό είναι το ερώτημα. Για τώρα, άσε τους άλλους. Άσε το «τι αφήνεις» στους άλλους και πώς και τι θα λάβει εκείνος, ο άλλος ή οι άλλοι, ... αυτό που άφησες ή δεν άφησες πίσω σου. Δηλαδή, «αφήνουμε» συνείδηση-ενέργεια στους άλλους και σ' αυτόν τον κόσμο, και αφού τ' «αφήνουμε» αυτά πίσω μας, εμείς αδειάζουμε; Παύουμε να είμαστε; Πλέον, το είναι και η συνείδηση μας παύουν να υπάρχουν, διότι παύει να υπάρχει το σώμα μας(;) ή διότι παύει να υπάρχει ο νους ή εαυτός μας ή/και οι εαυτοί μας, όπως εμείς τώρα τους γνωρίζουμε; Υπάρχει, ενδεχομένως, δυνατότητα ποτέ να μην αφήνουμε τους άλλους πίσω, αλλά πάντα να είμαστε μέσα τους ενώ μετά θάνατον συνεχίζουμε να είμαστε;

Ίσως επειδή το έψαχνα πάντα σε σχέση με το τι μου άφησαν οι άλλοι εμένα.

Εσύ τι είσαι; Ποιά είσαι; Εγώ τι είμαι; Ποιός είμαι; Αυτό είναι το ερώτημα.

Ποιος ξέρει; Δεν ξέρω.

Είναι και ευτύχημα που δεν ξέρουμε, διότι αλλιώς δεν θα θέλαμε να ερευνήσουμε περαιτέρω. Γι' αυτό, πέραν του ενδοσκοπικού βίου, είναι καλό να λαμβάνουμε σοβαρά υπόψη, δηλαδή πάντα να ερευνούμε, τη γνώση των σοφών που αναδείχτηκε μέσα στους αιώνες, σ' όλες τις παραδόσεις. Εδώ, μιλάμε για αναρίθμητους σοφούς, άλλοι αναδείχτηκαν μέσα από τις θρησκείες, άλλοι μέσα από τις φιλοσοφικές παραδόσεις Δύσης και Ανατολής, άλλοι μέσα από την τέχνη, τα γράμματα και τις επιστήμες, άλλοι δε κατέχτησαν τη σοφία ως απλοί άνθρωποι. Λόγου χάρη, μπορούμε να σκεφτούμε ένα απλό και ταπεινό χωρικό, ένα chief ή σαμάνο μιας φυλής ή, όπως προείπαμε, έναν καλό ανθρωπολόγο, καλό ιερέα ή καλό ψυχολόγο, ανθρώπους που φωτίστηκαν και, συνεπώς, με πηγαία εν-συναίσθηση του *είναι* της ζωής και του θανάτου, κατόρθωσαν να φθάσουν στην αθάνατη, πάντα ανατέλλουσα πηγή του –αναβλύζοντος– «όντως *Είναι*».

Έτσι, λοιπόν, αυτοί συνεχώς, κάθε δευτερόλεπτο, όντως μαθαίνουν και ποτέ δεν σταματάνε να μαθαίνουν. Αυτή είναι η πεμπτουσία της δια βίου μάθησης, δηλαδή, ο ανόθευτος αιθέρας, η πηγή και ενδότερη σημασία της μάθησης. Παρεμπιπτόντως, την έννοια «πεμπτουσία» πρώτος την όρισε ο Εμπεδοκλής, όταν πρόσθεσε τον αιθέρα, την πέμπτη ουσία, στα τέσσερα στοιχεία της φύσης: πυρ, γαία, αήρ, και ύδωρ.

Πού συνεχίζει όμως;

Δεν υπάρχει παρακάτω ερώτημα. «Εδώ και τώρα»: *είναι*. Ας πούμε ότι συνεχίζει, υφίσταται. Το «πώς;» «που;» και το «γιατί;» αφορούν ερωτήματα ουσίας – αυτά τα ερωτήματα δεν μας απασχολούν και τόσο· μας ενδιαφέρει μόνο το αέναα μεταβαλλόμενο μυστήριο της ύπαρξης, «εδώ και τώρα». Η συνέχεια δεν αφορά οιοδήποτε ερώτημα ουσίας, αλλά αφορά στο κατ' εξοχήν ερώτημα της ύπαρξης, πάντα σ' αλληλεπίδραση με το Όν καθ' αυτό· το ό,τι το Όν είναι, υπήρχε, υπάρχει και θα υπάρχει εις τους αιώνες. Μας ενδιαφέρει το ό,τι το Όν «*είναι*», (όχι το γιατί, το πού και το πώς είναι). Δηλαδή, μας ενδιαφέρει, ό,τι *είναι* «εδώ και τώρα», ό,τι είναι το άφατο μυστήριο της ύπαρξης: το θαύμα. Μας ενδιαφέρει αυτό που πάντα *είναι* η πληρότητα του βίου, καθώς και η αυτογνωσία. Εμείς, στο πιο αρχέγονο πεδίο «εαυτού» και όντος,

είμαστε πάντα συνδεδεμένοι με την ολότητα του ό,τι «όντως *Είναι*». Την αυτογνωσία που αφορά στο *είναι* μας, την ανακαλύπτουμε (ή καλύτερα μας αποκαλύπτεται) στην βιωματική εναρμόνιση με το άφατο μυστήριο του ό,τι, «όντως *Είναι*»: το θαυμάσιο, το θαύμα της ζωής, ως ολότητα. Όσο πιο καλά γνωρίσουμε το *είναι* μας, τόσο πιο βαθιά γνωρίζουμε το άφατο μυστήριο του ό,τι *είναι*. Και ό,τι είναι μέσα μας δεν πεθαίνει ποτέ· συνεχίζει μέσα στους άλλους, κυρίως, αυτούς που αγαπάμε· και εμείς συνεχίζουμε να είμαστε μέσα στο *είναι*, και πάντα μαζί και μέσα στους άλλους. Δηλαδή, μπορεί, ποτέ, να μην αφήνουμε τίποτα πίσω μας, να είμαστε η συνέχεια «εαυτού» και Όντος, και να «είμαστε», επίσης, μέσα στους άλλους.

Ομολογώ ότι χάθηκα... το μετά δεν μπορείς να το ορίσεις. Μπορεί να μην είναι καν ερώτημα χρόνου ή χώρου...

Όλα τα ερωτήματα αφορούν το μυστήριο του χρόνου και του χώρου, ή καλύτερα είναι τοποχρονικά – η έννοια του χώρου λαμβάνει αφορμισμό από κάποιο συγκεκριμένο τόπο (κάποιο «εδώ» ή κάποιο «εκεί»). Δίχως τόπο δεν υπάρχει χώρος. Και δίχως χρόνο δεν υπάρχει ούτε χώρος, ούτε τόπος· είναι ο χρόνος που ανοίγει τις έννοιες του τόπου και του χώρου. Το μυστήριο του τόπου αφορά και στο μυστήριο του χρόνου και του χώρου. Τώρα, ποιος μπορεί να ορίσει τι σημαίνουν οι έννοιες του «Εδώ» του «Τώρα», ή του «Εγώ», «Εσύ», «Εμείς», «Αυτός», «Αυτοί», του «Μετά» του «Αύριο», ή ακόμη οι έννοιες «Μέσα» ή «Έξω»· ή ποιος μπορεί να ορίσει τις έννοιες «Υποκείμενο» και «Αντικείμενο», ή την έννοια «Συμβάν», καθώς και πολλές άλλες έννοιες όπως λόγου χάρη το «Εδώ» και το «Εκεί»; Και όμως ορισμένοι άνθρωποι που είναι πολύ κοντά μας μπορεί να αναγνωρίσουν ότι είσαι «εδώ», αλλά το «εδώ» σου έχει άπειρα πεδία και διαστάσεις, παραδόξως είσαι «εδώ» παρόν «τώρα», και ταυτόχρονα στο παρόν, «τώρα», να είναι «κάπου αλλού»: «εδώ και τώρα, και εδώ και αλλού, τώρα, τώρα και αλλού, εδώ ... ταυτόχρονα, εδώ και αλλού... τώρα και αλλού, παντού, εδώ και τώρα». Δηλαδή, μπορεί το *είναι* μας «εδώ και τώρα», σ' εναρμόνιση με ό,τι «όντως *Είναι*», να είναι παρόν, τοποχρονικά, ταυτόχρονα, σε πολλούς χωροχρόνους· μπορεί να είναι ομόχρονα, και ισόχρονα, σ' άπειρους χρόνους, τόπους και χώρους.

Τι εννοείτε ότι βλέπουν το *είναι* σου κάποιοι που είναι κοντά σου;

Ας πούμε σ' ένα επιούσιο γάμο, μπορεί η γυναίκα σου ή ο άντρας σου, να το κατανοεί εν μέρει το *είναι* σου· σε κάποια φάση μπορεί και τα παιδιά σου, γενικά, οι άνθρωποι σου. Εν καιρώ, πάντα σιγά σιγά, όλοι που αγαπάς και σ' αγαπούν, μαθαίνουν καλύτερα ποιος και τι είσαι. Το νιώθουν, το κατανοούν και συναισθάνονται. Σ' αυτό συνίσταται η ενσυναίσθηση του άφατου μυστηρίου του Όντος των όντων. Αυτό που είχες πει αρχικά είναι εν μέρει σωστό. Όταν «πεθάνουμε», δεν αφήνουμε τίποτα πίσω, αλλά, ας πούμε, πως «ένα κομμάτι» του *είναι* μας μένει, ως αέναα μεταβαλλόμενη ολότητα, σ' όσους συναντήσαμε στο πέρασμα μας στον βίο τούτο· κι αυτό που μένει δεν είναι μόνο μνήμη· μένει ένα ατελείωτα ολοζώντανο «κομμάτι», ολοκλήρωμα του *είναι* μας, το οποίο αέναα μεταβάλλεται· δηλαδή, ας πούμε πως μέσα στους άλλους μένει, στην καλούμενη ιστορικότητα του βίου, η στρογγυλεμένη σφραγίδα της ολότητας του αέναα μεταβαλλόμενου εαυτού μας, σαν αχνάρι του *είναι* μας – με άλλα λόγια, της αέναα μεταβαλλόμενης ενέργειάς μας. Κυρίως, όμως, μένει ένα πιο «ουσιαστικό κομμάτι» του *είναι* μας ως ολότητα, για πάντα, μέσα στα παιδιά μας και στη σύζυγο ή τον σύζυγό μας, στους φίλους μας και, γενικά, σ' όσους αγαπούμε, αγαπήσαμε, και πάντα θα αγαπούμε.

Ακόμη, αν αγαπήσουμε τη γη ως ολότητα, αφήνουμε το *είναι* μας ως ολότητα, στην ολότητα που αποκαλούμε γη (εκείνο που οι αρχαίοι ονόμαζαν «θεά Γαία»).

Δεν είναι τυχαία που ο θεσμός του γάμου, ο ιερός γάμος δυο ψυχών, εν γένει θεωρούμε πως δεν τελειώνει με τον θάνατο· και το ίδιο ισχύει και με την αληθινή και ακατάλυτη φιλία· τέτοιοι δεσμοί ακατάλυτης αγάπης, αέναα συνεχίζονται και ποτέ δεν καταλήγουν, ούτε καταλύουν· εφόσον, όντως, είναι ακατάλυτοι. Το πίοτερο δε, είναι ότι όλα τα αχνάρια του είναι μας δεν τα αφήνουμε πίσω μας, καθώς αυτά είναι ακατάλυτα ολοκληρώματα, αέναα ολοζώντανες ολότητες «του εαυτού» (ή των «εαυτών» μας), που μένουν μέσα εις τους οικείους μας· και ετούτες οι ολότητες, παραδόξως, μέσα στο μυστήριο του χωροχρόνου ποτέ δεν ολοκληρώνονται, αλλά μεταβάλλονται, και μετουσιώνονται· ενώ συνάμα, παραδόξως, ως ολογράμματα εαυτού, παραμένουν ταυτόσημα με τον εαυτό τους, δηλαδή, με το είναι μας, αλλά και με το είναι των αγαπημένων μας.

Έτσι, συγκαταβατικά ομιλούντες, όταν αποδημήσουμε, η ολότητα του είναι μας, που είναι παντού και πάντα, αποτελούμενη από τρισεκατομμύρια ολογραφικά αποτυπώματα εαυτών και κόσμων, δηλαδή, από άπειρα συνιστώντα «ολογράμματα του *είναι* μας», συνεχίζει να γράφει το αέναο ταξίδι ολότητας εαυτού, μέσα στο σπειροειδές περίγραμμα του άφατου μυστηρίου που αποκαλούμε τον χρόνο του ό,τι «όντως *Είναι*».

Όταν, λοιπόν, με το καλό αποδημήσουμε, και πλέον γίνουμε πρόγονοι, επί της ουσίας, ποτέ δεν φεύγουμε: είμαστε «εδώ» και «τώρα»,— συνεχίζουμε να είμαστε μέσα εις τους απογόνους, και σ' όσους αληθινά αγαπήσαμε· το είναι μας τους προστατεύει, πάντα, προσεύχεται γι' αυτούς. Μέσα μας, «εδώ και τώρα», πάντα και παντού, υπάρχει μια συνοδεία των προγόνων (ολοζώντανα ολογράμματα του *είναι* τους), ακόμη και των απογόνων μας. Πόσοι πρόγονοι και απόγονοι μας συνοδεύουν παντού και πάντοτε; Όλο το γενεαλογικό δένδρο, συμπεριλαμβανομένων και των μελλουσών γενεών. Όλα και όλοι είναι μέσα μας. Στην κινέζικη φιλοσοφία, αλλά και σε όλους τους αρχέγονους λαούς, η δοξασία των προγόνων αποτελεί ουσιαστικό μέρος τόσο του πνευματικού όσο και του καθημερινού βίου. Οι αρχέγονοι λαοί συμβουλευόνταν τους προγόνους τους, προσεύχονταν σ' αυτούς· εμείς, όμως, οι καλούμενοι μοντέρνοι, ξεχάσαμε αυτές τις αλήθειες διότι, εσχάτως, έχουμε άλλες πιο σοβαρές ασχολίες· κυρίως απασχολούμαστε μ' ένα επιδερμικό και ασπόνδυλο παρόν, αθεμελίωτο στο παρελθόν, που προσβλέπει σε ένα άστοχο μέλλον, το οποίο, επιμελώς, εν τέλει, καθίσταται ανεδαφικό και δυσοίωνο. Και οι γενεές προγόνων και απογόνων μέσα μας, συνυφασμένοι στο βάθος του είναι μας, δηλαδή, στο βαθύ ασυνείδητο, δυσανασχετούν...

Οι άνθρωποι που έχασαν πολύ δικά τους πρόσωπα συχνά αναφέρουν μια κάποια επικοινωνία με αυτά... Μπορεί να συμβεί κάτι τέτοιο βάσει αυτού που περιγράφετε ως σχέση των οικείων;

Υπάρχουν και τέτοιου είδους εμπειρίες ή βιώματα. Η γραμματεία της ιστορίας των θρησκειών καταγράφει πληθώρα τέτοιων βιωμάτων. Χρειάζεται, όμως, προσοχή, διότι τις πλείστες φορές τέτοια βιώματα απλά αποτελούν υποκειμενικές εμπειρίες, νοερές κατασκευές του οικείου προσώπου ή του προγόνου, και, συνεπώς, δεν αποτελούν βιωματική επικοινωνία με το «όντως *είναι* του προγόνου», που είναι ταυτοχρόνως και

«μέσα» μας και «έξω» από εμάς. Τα όντως αληθινά βιώματα επικοινωνίας με τους προγόνους μας είναι άμεσα και οραματικά, και συντελούνται (δηλαδή, συμβαίνουν) στη σφαίρα του «όντως *Είναι*», πέραν των ονειρικών διαστάσεων του νου. Φυσικά, τέτοιου είδους οραματικά βιώματα κάποιος μπορεί να έχει και με άγνωστα πρόσωπα που είτε αποδήμησαν, είτε ευρίσκονται εν ζωή, καθώς και με πνευματικές μορφές «παντός είδους».

Στο βαθύτερο σημείο της σφαίρας του «όντως *Είναι*» που ο άνθρωπος μπορεί να προσεγγίσει, ενδεχομένως, όλα τα όντα είναι οικείοι. Δεν υπάρχουν οικείοι και μη-οικείοι, φίλοι και εχθροί, υπάρχει μόνο αυτό που συγκαταβατικά αποκαλούμε: το *Ον* των όντων. Λόγου χάρη, ο Ιησούς Χριστός, το *Ον*, δεν είχε ούτε ποτέ μπορεί να έχει εχθρούς. Εάν η ανομία των ανθρώπων οδήγησε κάποιους να λάβουν εχθρική στάση έναντι του, αυτό αφορά στην ελεύθερη βούλησή τους και όχι σε οιαδήποτε εχθρική στάση του ίδιου του Ιησού. Ως εκ τούτου, η έχθρα των ανόμων οφείλεται στην κατ' εξοχήν άγνοια που τους οδήγησε στις αποτρόπαιες αποφάσεις που έλαβαν ενάντια σ' ολόκληρη την ανθρωπότητα, εκείνες τις δεδομένες αθάνατες στιγμές: όταν, δηλαδή, τον δίκασαν, μαστίγωσαν, έβρισαν, έφτυσαν, σταύρωσαν και λόγχισαν. Παρά ταύτα, για τον Ιησού, που τα πάντα γνωρίζει, δεν υπάρχουν εχθροί· γι' αυτό ο Θεάνθρωπος άδραξε την τελευταία του, επί γης ένσαρκη, για πάντα, αθάνατη στιγμή, ώστε να μεταδώσει στην ανθρωπότητα το μέγιστο δίδαγμα: «Πατέρα μου, συγχώρεσε τους, γιατί δεν ξέρουν τι κάνουν».

Η μέγιστη ηθική λύτρωση για τον κάθε άνθρωπο αποτελεί η αγάπη του εχθρού. Ως εκ τούτου, δεν υπάρχει άλλη πιο ουσιαστική η ανώτερη πρόταση στην ηθική, ή στην ιστορία της ανθρωπότητας, από το: «αγάπα τον εχθρό σου ως εαυτό». Για ν' αγαπήσεις τον εχθρό σου πρέπει να πεθάνεις στον «εαυτό σου». Όταν και εφόσον πεθάνεις στον «εαυτό σου», μπορείς να αγαπάς ακόμη και αυτούς που λαμβάνουν εχθρική στάση έναντι σου· μπορούμε να πούμε πως ήδη αναστήθηκες. Παρόμοιας, υφής είναι οι προτάσεις «αγαπάτε αλλήλους» ή «αγάπα τον γείτονα ως εαυτό».

Αυτές οι προτάσεις δεν διαφέρουν και πολύ από το δίδαγμα του Σωκράτη που είπε: «προτιμώ να αδικηθώ παρά να αδικήσω»· κάτι που προγενέστερα πρώτος είπε ο Δημόκριτος, και μεταγενέστερα, επανέλαβε ο ύστερος Επίκουρος.

Την ίδια εποχή, στην άλλη άκρη της υψηλίου, ο μέγα Κομφούκιος στα *Ανάλεκτα*, δηλώνει: «μην κάνεις στους άλλους ότι δεν θα ήθελες ποτέ να κάνουν σ' εσένα»· πρόταση που αιώνες μετά ξανά πρόταξε ο Καντ, ο οποίος, μάλιστα, θεώρησε πως αυτή η πρόταση κατηγορηματικά αποτελεί τον χρυσό κανόνα του ηθικού βίου. Παρομοίως, ο ραβίνος Ηίλλελ (30 Π.Τ.Κ.Π. ή μ.Χ.), συνοψίζοντας σε μια πρόταση το ενδότερο νόημα του *Τορά*, είπε: «μην πράξεις στον γείτονα ό,τι μισείς, αυτό είναι ολόκληρο το *Τορά*, τα υπόλοιπα αποτελούν σχόλια και υποσημειώσεις».

Κατά τον Κάρολο Γιάσπερς (Γερμανό φιλόσοφο του 20^{ου} αιώνα), ένα σπουδαίο μυστήριο παγκόσμιας συγχρονίας συντελέστηκε (από το 500 π.Χ. μέχρι το 500 μ.Χ.), όταν στην Ιουδαία, Περσία, Ινδία, Κίνα και στον Ελληνορωμαϊκό πολιτισμό, οι φιλοσοφίες και οι θρησκείες εκδήλωσαν αλματώδη εξέλιξη. Σύμφωνα με τον Γιάσπερς,

αυτό το μυστήριο συγχρονίας ανά την υφήλιο αναδεικνύεται με τη σχεδόν ταυτόχρονη εμφάνιση των προφητών της Παλαιάς Διαθήκης στην Παλαιστίνη, του Ζωροάστρη στην Περσία, του Μαχαβίρα και Βούδα στην Ινδία, του Λάο Τσε και Κομφούκιου στην Κίνα, των προσωκρατικών φιλόσοφων καθώς και του Σωκράτη, Πλάτωνα και Αριστοτέλη στην Ελλάδα, του Ιησού Χριστού στην Ιουδαία, του Επίκουρου και των Στωικών φιλόσοφων στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο, όπως και πολλών άλλων μεγάλων μορφών που δεν είναι του παρόντος να αναφέρουμε. Αυτοί, λοιπόν, οι μέγα ευεργέτες της ανθρωπότητας επηρέασαν ανεπιστρεπτή την πρόοδο και εξέλιξη του παγκόσμιου πολιτισμού. Έτσι, ο Γιάσπερς ονόμασε αυτήν τη χιλιετία ως την εποχή του άξονα.

Είναι γεγονός πως στο διάστημα περίπου χιλίων χρόνων, γεννήθηκαν όλες οι μεγάλες φιλοσοφίες και θρησκείες που έθεσαν τον πολιτισμό σε τροχιά· και επειδή το ανείπωτο μέγεθος των πνευματικών ενεργειών που ξεχύθηκαν τότε στη θεά Γαία, ενείχαν και ενέχουν τη δύναμη του απείρου: εσαεί θα ωθούν τον πολιτισμό σε τροχιά! Και αυτό, παρά τις μύριες παλινδρομήσεις της ανθρωπότητας, τις καλούμενες αέναες επιστροφές παλαντζαρισμάτων, που «το αθάνατο πνεύμα της πορείας των πραγμάτων», παντού και πάντοτε, εξισορροπεί – καθώς και υπερβαίνει· και όπως διαφαίνεται, η ολότητα του Όντος, σταθερά και με συνέπεια, αέναα, θα ισοδυναμεί και υπερβαίνει.

Μάλιστα, υπάρχουν ιστορικές βεβαιότητες πως χιλιάδες χρόνια πριν, ξαναεμφανίστηκαν τέτοια μυστήρια παγκόσμιας συγχρονίας που ακάθεκτα επηρέασαν την πρόοδο και εξέλιξη του πολιτισμού, όπως, για παράδειγμα, στην αρχαία Αίγυπτο και Ινδία (10,000-2000 π.Χ.), στην αρχαία Σουμερία και Βαβυλωνία (5,000-2000 π.Χ.), καθώς και σε προγενέστερους πολιτισμούς της Αμερικής, των Αζτέκων, των Ίνκα και Μάγια κ.ο.κ. Επιπλέον, στη μυθική εξέλιξη της ανθρωπίνης μνήμης και συνειδητότητας, υπάρχουν καταγραμμένες στους μύθους όλων των λαών, ενδείξεις παρόμοιων μυστηρίων συγχρονίας που αλματωδώς προώθησαν την παγκόσμια εξέλιξη του πολιτισμού στην προϊστορία· όπως, για παράδειγμα, ο μύθος της Ατλαντίδος που αναφέρει ο Πλάτων κ.ά.

Ως εκ τούτου, διαφαίνεται πως στην στροβιλική εξέλιξη του προαιώνιου και άφατου μυστηρίου του χρόνου, πάντα θα υπάρχουν αινιγματικά και απρονόητα για τον άνθρωπο ανοίγματα του αθανάτου πνεύματος, και σίγουρα το μέλλον επιφυλάσσει παγκόσμια άλματα εξέλιξης της ανθρωπότητας· ανοίγματα τεράστιας ισχύος υψής και επιρροής, που πάντα θα ωθούν, επισπεύδουν, και άγουν τις γενεές και τον πολιτισμό σε συνεχή πρόοδο· μέχρι μια, ενδεχομένως, ανοιξιάτικη ημέρα, πάντα στον κατάλληλο καιρό, θα ξημερώσει στη συνολική συνείδηση των ανθρώπων, το μέγα θαύμα της παγκόσμιας και αιώνιας αγάπης· η αξιοθαύμαστη κατανόηση πως όλοι οι προγονοί είναι οικείοι· και παρά τις διαφορές μεταξύ ανθρώπων, η εχθρότητα και οι πόλεμοι θα περιπέσουν σ' αφανισμό.

Τότε, λοιπόν, στην καρδιά της ανθρωπότητας θα κυριαρχεί, στη σφαίρα, στο πεδίο, όπου δεν υπάρχει πια εχθρός, ο σεβασμός και η αγάπη για τον άνθρωπο. Και η βεβαιότητα πως το μεγαλείο του πολιτισμού σταθερά και αμετάκλητα οδεύει σ' ετούτη τη μεγαλειώδη πορεία, σε κάποιου είδους «αποκατάσταση των πάντων», όπως αυτήν που πρόταξε ο μέγας των εθνών Απόστολος Παύλος, έγκειται στο μεγαλείο «του

Θεού»: σ' εκείνο το άναρχο μυστήριο του Χρόνου που στο αΐδιο στροβίλισμά του, είναι πιο μεγάλο από το πιο μεγάλο μυστήριο, που ο ανθρώπινος νους μπορεί ποτέ να κατανοήσει – να φανταστεί ή να στοχαστεί. Και τότε, σίγουρα, ο άνθρωπος θα συμφιλιωθεί με τον άνθρωπο, με το άθανατο πνεύμα του ανθρώπου. Ίδε η μεγάλη συμφιλίωση της καρδιάς όλων των προγόνων, με εκείνη όλων των απογόνων: το οικείο «πάντα εστί φίλιο» του οικείου.

Με αγάπη προς τον εχθρό!

Δυστυχώς οι συνεχείς γεωπολιτικές μετατάξεις και ανακατατάξεις, βασιζόμενες στην λεγόμενη «βούληση του δυνατού», πάντα στοχεύουν στις επιβολές των μεταβαλλόμενων συμφερόντων του κραταιού. Επομένως, άγουν την ανθρωπότητα στα πεδία των μαχών και συνεχόμενων πολέμων, τους οποίους πάντα διαδέχονται ασταθείς περίοδοι ειρήνης· και έτσι, λοιπόν, σήμερα μαστίζουν τον πλανήτη, πέραν των εκατό ανοικτών διενέξεων και συρράξεων, όπου η έχθρα και τα απανωτά αποτρόπαια εγκλήματα βιάζουν την υπόσταση και το πνεύμα του ανθρώπου. Η βία μόνο αδιάκοπη βία φέρει και η έχθρα την έχθρα. Όπως εύστοχα διατυπώνει ο Κομφούκιος στα *Ανάλεκτα*: «την έχθρα και την βία ο μεγαλειώδης άνθρωπος την υπομένει με αξιοπρέπεια, ενώ την καλοσύνη την ανταποδίδει με την καλοσύνη».

Εδώ, μόνο ο ποιητικός λόγος, ανταποδίδει:

Ένα ανοιξιάτικο πρωινό,
στο μακρινό το μέλλον,
όταν, πλέον, η γεωπολιτική,
απ' τη γνήσια, θεό-πολιτική,
αναπλαστεί·
θ' ανθίσουν μες τον άνθρωπο,
τα Ηλύσια πεδία· κ' εκεί,
όπου ο θρύλος, κ' η ποίηση,
συναπαντιόνται,
με τον μύθο, τον λόγο, και την ιστορία,
θα φέρουν την εύνοια,
την ακατάπαυστη,
τη μουσική, και την ευδαιμονία·
κ' οι φτερούγες στην καρδιά,
θ' ανορθώσουν,
την πνευματική, θερμοκρασία·
και στη δροσιά, του δειλινού αγέρα,
οι ψυχές, τις οξύνοες κυράδες,
ευδοκία κ' ειρήνη,
θα ανταμώνουν·
κ' έτσι η αγάπη, κ' η άθανασία,
ο έρωσ κ' ο χορός,
όπως κάπως, πνέει,
κ' ο μέγα Σολωμός,
θα τρελαίνονται, θα γνέφουν,

απ' την χαρά,
μες τον ξανθό Απρίλη.

Ας ξεχάσουμε, εντελώς, τι ειπώθηκε, ετούτη τη στιγμή, για να 'ρθει πιο δυνάμενο, το καλό, μυστήριο, επί γης.

Ας μιλήσουμε, λοιπόν, για αυτή την μάστιγα, τον κορονοϊό.

Μιλώντας για τη συνείδηση της ανθρωπότητας, μπορεί η απειλή της πανδημίας του κορονοϊού, που αφορά σε όλη την υφήλιο, και φυσικά είναι απειλή που έχει να κάνει ουσιαστικά με τον θάνατο, μιας και ο φόβος είναι η απώλεια της ζωής από μίαν ασθένεια που δεν μπορεί ο άνθρωπος ακόμα να ελέγξει...

Να σου πω όμως κάτι για τον φόβο και τον θάνατο. Κάποιος που ερεύνησε σωστά τον θάνατο, θέλει να ζήσει. Όχι κατ' ανάγκη διότι φοβάται, αλλά, ακριβώς, γιατί θέλει να ζήσει όσο γίνεται! Γι' αυτό πάντα προσέχει... Πόσα γίνονται που δεν μπορούμε να ελέγξουμε...

Θεωρείτε ότι αυτή η εμπειρία της πανδημίας θα οδηγήσει σε εξέλιξη; Ο άνθρωπος θα συνειδητοποιήσει αυτό το «θέλει να ζήσει» και θα δει αλλιώς τη ζωή;

Ναι, βεβαίως, αλλά, δεν μιλάμε για εξέλιξη σε μεγάλο βαθμό – και σίγουρα όχι άμεσα. Επί του ποιοτικού, η συνολική εξέλιξη της ανθρωπίνης συνειδητότητας και ιστορίας, χρειάζεται να υποστεί πολλά άλματα, που συνήθως χρειάζονται μύρια χρόνια για να μπορούμε να πούμε πως, όντως, η συνολική συνείδηση του ανθρώπου έχει αλλάξει ουσιαστικά προς το καλύτερο. Τώρα, σε προσωπικό επίπεδο – όλες οι αλλαγές που ενδεχομένως θα φέρει, ή δεν θα φέρει, μια πανδημία στον κάθε άνθρωπο, εξαρτώνται πάντα από την προσωπική εξέλιξη της συνειδητότητάς του.

Αυτό μου φέρνει στο νου τον τρόπο με τον οποίο ακούμε μια είδηση θανάτου. Κάπως αλλιώς ακούμε την είδηση πως κάποιος δικός μας πέθανε, από την είδηση ότι κάποιος ξένος πέθανε. Έχουμε απομακρυνθεί πολύ από αυτό που περιγράφετε «το όλο μέσα στο όλο». Βάζουμε το καλούπι μας και προχωρούμε...

Όντως, και ο «στενός κορσές» που, πλέον, φορούμε δεν μας επιτρέπει να ζήσουμε αληθινά. Βάζουμε καλούπια παντού και έτσι αποστασιοποιείται η αλήθεια – μας διαφεύγει.

Λόγου χάρη, σπάνια θεωρούμε πως η γνήσια γνώση έρχεται στους λεγόμενους αριστοκράτες, διότι αυτοί συνήθως θεωρούν πως δεν έχουν ανάγκη να ερευνήσουν· όμως, εν τέλει, δεν υπάρχουν κονσέρβες όσο αφορά στη σοφία. Είναι πράγματι πολλοί οι Αριστοκράτες που μέσα από τη βασιλική τους έπταυλη είδαν τον πονεμένο άνθρωπο με απίστευτη συμπόνια· και έσπευσαν να τον βοηθήσουν, αγκαλιάζοντάς τον με απέραντη αγάπη. Συνεπώς, η όντως σοφία ξεπερνά κάθε καλούπι· όπως το καλούπι ενός διαχρονικά άδικου ταξικού συστήματος. Ως εκ τούτου, η σοφία αναδιπλώθηκε σ' ένα πλούσιο φιλόσοφο όπως τον Αναξαγόρα (5^{ov} αιώνα π.Χ.) ή τον Δημόκριτο (5^{ov}-4^{ov} αιώνα π.Χ.)· και τον Αριστοκράτη φιλόσοφο Michel de Montaigne (15os αιώνα μ.Χ.)· αλλά και τον ξυπόλυτο, κουρελιασμένο, και άνοστο Σωκράτη· καθώς και τον ξεχασμένο Διογένη· και τον ανυπόληπτο και κουτσό δούλο, τον Στωικό φιλόσοφο Επίκτητο (1^{ov}-2^{ov}

αιώνα μ.Χ.)· και σ' ένα εγκαταλειμμένο από τους γονείς του Kabir Das (15^{ov} αιώνα μ.Χ.), ποιητή άγιο των Σίγκ· αλλά και στους αρχαίους κυνικούς, και στους στυλίτες, και στους χριστιανούς ερημίτες της Αιγύπτου κ.ο.κ.

Όσο αφορά στη σοφία, λοιπόν, οιοδήποτε καλούπι βάλουμε στη γνώση είναι και διαφαίνεται στενό, διότι, στην τελική ανάλυση, κάθε καλούπι φανερώνει την απάρνηση του θανάτου. Εκτός καλουπιού, βρίσκεται η άγνωστη στιγμή θανάτου, η οποία δεν πρέπει να μας βρει απροετοίμαστους· όπως έρχεται στους άλλους θα έρθει και σ' εμένα. Γι' αυτό ο εχέφρων άνθρωπος, αγαπώντας το πάθος του στοχασμού, σκέπτεται πως «δεν πρέπει να ζω σαν να έχω μέρες, μήνες και χρόνια ζωής μπροστά μου. Οφείλω να ζω βάση της αλήθειας: ο θάνατος μπορεί να συμβεί οιαδήποτε στιγμή· γι' αυτό η κάθε στιγμή είναι άκρως ιδιαίτερη. Πρέπει να τη ζήσω. Και πρέπει να τη ζήσω καλά και με ήθος».

Παντελώς, εκτός «καλουπιού», δεν υπάρχουν ξένοι και οικείοι. Ο κάθε θάνατος συνήθως ενέχει και την τραγωδία της απώλειας για τους απομένοντες· έτσι, για τον εξοικειωμένο με το θάνατο σοφό άνθρωπο: «ο κάθε θάνατος είναι και δικός μου θάνατος και η κάθε τραγωδία είναι και δική μου τραγωδία. Κι η ζωή, είναι για όλους».

Μπορούμε να κάνουμε μια τέτοια συζήτηση με παιδιά; Θα μπορούσε να αποτελέσει η φιλοσοφία για τον θάνατο θέμα συζήτησης με παιδιά; Ποια είναι η γνώμη σας;

Βέβαια... μπορεί και θα μπορούσε. Το θέμα του θανάτου αφορά και απασχολεί όλους. Αποτελεί θέμα για όλες τις αντιλήψεις, σ' όλα τα επίπεδα συνειδητότητας και γνώσης. Για παράδειγμα, στον άκρως ασυνείδητο βίο, όταν είμαστε ακόμη μέσα στη μήτρα της μάνας, κάνουμε το παν για να ζήσουμε, θέλουμε να ζήσουμε, κλωτσούμε για να ζήσουμε. Αν δεν νοιώθουμε άνετα (comfy), π.χ., εάν πιέζεται το ήπαρ, δίνουμε μια κλωτσιά ή στριφογυρίζουμε κ.ο.κ., διότι ακόμη και στον εμβρυακό βίο υπάρχει η ορμή της ζωής, το ένστικτό της, που πάντα θέλει να υπερνικήσει το θάνατο. Αδιαμφισβήτητα, το έμβρυο νιώθει όταν κάτι δεν πάει καλά, ασυνείδητα γνωρίζει όταν απειλείται.

Στην συνέχεια, όλοι περνάμε το ασφυκτικά στενό κανάλι και βγαίνουμε σε τούτον τον άγνωστο κόσμο αντιμαχόμενοι τον θάνατο, ασυνείδητα αναζητώντας την πρώτη αναπνοή ζωής. Πόσα περάσαμε για να μεγαλώσουμε; Ο καθένας μας. Συνήθως η ορμή της ζωής υπερβαίνει την ορμή του θανάτου, έτσι ενώπιον της κάθε δυσκολίας, παλεύουμε για να ζήσουμε. Τα παιδιά, πάντα ακολουθώντας το ένστικτο της ζωής, τρέμουν και φοβούνται το θάνατο. Και εφόσον το ερώτημα της ζωής και του θανάτου είναι ήδη μέσα τους, μπορούμε την κατάλληλη στιγμή, όταν οι συνθήκες το επιτρέψουν, να τα προσεγγίσουμε.

Λόγου χάρη, μια αρμόζουσα στιγμή είναι όταν το παιδί αντιμετωπίζει τον θάνατο ενός κατοικίδιου. Τότε, οφείλουμε να το ακούσουμε με βαθιά ενσυναίσθηση και συμπόνια. Όταν η προσέγγιση μας είναι αγαπητική, τότε γνωρίζουμε ακριβώς τι να πούμε και τι να πράξουμε. Ο κάθε μας λόγος και η κάθε πράξη είναι ωφέλιμη.

Δηλαδή, μπορούν τα παιδιά να μπουν σε μια τέτοια συζήτηση, η οποία δυσκολεύει ακόμα και έναν ενήλικα με κάποια μόρφωση και κάποιες εμπειρίες; Μπορούν να μπουν και μπαίνουν – όλα εξαρτώνται από τον τρόπο προσέγγισης. Λόγου χάρη, τώρα με την πανδημία είναι πολύ εύκολο να προσεγγίσουμε τα παιδιά διότι συνεχώς επεξεργάζονται το θέμα του θανάτου και της ενδεχόμενης απώλειας.

Μάλιστα, τα παιδιά πάντα ανησυχούν τα μάλα για τον ενδεχόμενο θάνατο των γονέων τους.

Φυσικά, δεν μπορούν να μιλήσουν ή να κατανοήσουν το βάθος του θέματος στο επίπεδο που εμείς συζητάμε τώρα. Όμως, ενδόμυχα, έχουν το ερώτημα μέσα τους, γι' αυτό συνήθως καταλαβαίνουν πολύ περισσότερα απ' ό,τι εμείς οι ενήλικες νομίζουμε, ή υποψιαζόμαστε.

Θυμάμαι τον εαυτό μου μικρό παιδί πέντε χρονών. Ενσυνείδητα είχα πολλά ερωτήματα για τον θάνατο. Δεν υπάρχει παιδί που να μην τα έχει. Γι' αυτό πρέπει να μιλούμε ανοικτά με τα παιδιά, και οφείλουμε να ενθυμούμαστε ότι αυτά είναι πιο ανοικτά από εμάς. Και πολλές φορές είναι και πολύ πιο θαρραλέα από ό,τι εμείς αντιλαμβανόμαστε. Φοβούνται, αλλά συνήθως εκφράζουν τον φόβο τους ευθέως (κάποτε και συγκαλυμμένα). Κατά το πλείστον εμείς τον κρύβουμε, ακόμη και από τον ίδιο τον εαυτό μας. Γι' αυτό πρώτος στόχος μας πάντα θα πρέπει να είναι να υπερβούμε τον φόβο μας κατά το δυνατόν, διότι έτσι βοηθούμε τα παιδιά να αντιμετωπίσουν τον δικό τους ενδόμυχο φόβο.

Όταν ο φόβος αναδύεται στα παιδιά, μπορούμε εύκολα να τα προσεγγίσουμε και χωρίς φόβο να τους μιλήσουμε για την απώλεια. Έχουμε τη δυνατότητα να φωτίσουμε τον φόβο τους, που σημαίνει φωτίζουμε τον δρόμο τους, διαλύοντας κάθε ανασφάλεια. Πάντα οφείλουμε να κατεβαίνουμε στο επίπεδο των παιδιών και να τα προσεγγίσουμε ανοιχτόκαρδα, και με ευαισθησία. Με αυτόν τον τρόπο σιγά σιγά ανοίγουμε τον δρόμο προς την κατανόηση των ερωτημάτων τους, που κρύβονται πίσω από κάθε φόβο και μέσα τους.

Ο φόβος, όντως, αποτελεί ενέργεια σκοτεινή· όμως, επίσης, αποτελεί ενέργεια δημιουργική που ενέχει τεράστια δύναμη, την οποία εμείς μπορούμε να εκμεταλλευτούμε για να βοηθήσουμε τα παιδιά να υπερβούν ό,τι τα τρομάζει.

Φυσικά, λίγος φόβος είναι καλός, χρειάζεται για να επιβιώσεις, για να ζήσεις. Παρά ταύτα, οφείλουμε πάντοτε να αγωνιζόμαστε προς την μετάλλαξη του φόβου στις ευαίσθητες καρδούλες των παιδιών. Έτσι, ο φόβος, η απώλεια, ο πόνος, η θλίψη και το πένθος, αποτελούν κινητήριες δυνάμεις, τις οποίες οφείλουμε να χρησιμοποιούμε ως έναυσμα παιδιάς. Όταν οι φοβικές δυνάμεις αντιμετωπιστούν με τον σωστό τρόπο, τότε μπορούμε να πούμε πως ο φόβος αποτέλεσε το εφαλτήριο προς μεταμόρφωση του χαρακτήρα και βίου των παιδιών.

Προσεγγίζοντας με ευαισθησία τον πόνο που επιφέρει η απώλεια στα παιδιά, νιώθοντάς τον όπως αυτά τον νιώθουν, τα ενισχύουμε· διότι σιγά σιγά μαθαίνουν μόνα τους, να μεταμορφώνουν τον πόνο σ' αγάπη και χαρά.

Χρειάζεται πάντα ευαισθησία και προσοχή στον τρόπο προσέγγισης, διότι, αν ποτέ, ο πόνος της απώλειας ή η ορμή θανάτου υπερνικήσει την ορμή της ζωής, τότε, υπάρχει ο κίνδυνος στο μέλλον το παιδί να περιπέσει σε βαθιά κατάθλιψη. Μπορεί ακόμη να οδηγηθεί και σ' αποτρόπαιες πράξεις ή και στην αυτοκτονία. Μόνο η αγάπη, λοιπόν, μπορεί να υπερνικήσει τον πόνο της απώλειας και της φθοράς. Η αγάπη διώχνει και διαλύει τον φόβο, απαλύνει τον πόνο της απώλειας· και, εν τέλει, η αγάπη, εγκολπώνοντας όλες τις υπαρξιακές δυνάμεις άρνησης της ζωής – ενέχει τη δυνατότητα να τις εξαφανίσει.

Επίσης, μπορούμε να προσεγγίσουμε τα ζητήματα απώλειας και θανάτου μέσω του παιχνιδιού. Το παιχνίδι είναι άκρως θεραπευτικό.

Για παράδειγμα, πριν τα παιδιά μου ακόμη καλά-καλά νιώσουν ενσυνείδητα την απώλεια του πόνου και του θανάτου, εγώ έπαιζα το παιχνίδι των ερωτήσεων μαζί τους. Τους έλεγα, «τι νομίζετε πως σημαίνουν αυτές οι έννοιες που υπάρχουν μέσα στη γλώσσα μας: 'τι τίποτε' και 'τα πάντα';» Οι απαντήσεις που λάμβανα που έδειχναν την απίστευτη γνώση των εννοιών που ήδη είχαν τα παιδιά μου όταν ήταν 3-5 χρονών. Λόγου χάρη, μου έλεγαν ότι το «τίποτε» είναι το κενό· σαν ένα άδειο κουτί που δεν έχει τίποτα μέσα· ή μου παρομοίαζαν το «τίποτε» με μια άδεια (λευκή) σελίδα· ακόμη μου έλεγαν, «εγώ τώρα δεν νιώθω «τίποτε» κ.ά. Και εγώ συνέχιζα τις ερωτήσεις: «εντάξει, δεν υπάρχει τίποτε γραμμένο πάνω στην άδεια σελίδα, αν όμως την εξαφανίσω;» Τότε, μου έλεγαν, πάλι υπάρχει «τίποτε». Και μετά τους έπαιρνα στον κήπο και τους έδειχνα ένα ξηραμένο φύλλο, και τους ρωτούσα: «πού πήγε η πρασινάδα του φύλλου — πέθανε;» Απαντούσαν: «Ναι!» Μετά συνέχιζα: «Άρα μπορούμε να πούμε ότι πλέον η πρασινάδα του φύλλου είναι τώρα ένα «τίποτε» κ.ο.κ. Ένα χρόνο μετά μπορούσαν να μου πουν ότι το «τίποτε» είναι «τα πάντα». Και τους έλεγα εγώ, «εάν το 'τίποτε' είναι 'τα πάντα', τότε δεν παύει να είναι 'τίποτε';» ... Και μετά τους ρωτούσα: «τι είναι 'τα πάντα';» ... Κ.ο.κ.

Ας ακούσουμε, λοιπόν, τι έχει να πει ο γέρο-σοφός διδάσκαλος, όπως αποκαλούν τον Λάο Τσε. Στην 25^η στροφή του Τάο Τε Κινγκ, γράφει:

Πριν ακόμη γεννηθεί το σύμπαν,
Υπήρχε κάτι άμορφο, αλλά τέλειο,
Μοναχικό και σιωπηλό,
Απαράλλακτο και άπειρο,
Ειρηνικό και άδειο.
Είναι η μητέρα του σύμπαντος.
Αφού δεν ξέρω το όνομα του,
Το ονόμασα Τάο

Ο Τσουάνγκ Τσε, μεγάλος ταιϊστής φιλόσοφος περιγράφει το βίωμα που προσεγγίζει το Τάο:

Το σώμα χαλαρώνει,
σβήνουν η όραση κι η ακοή,
χάνονται οι μορφές,
οι γνώσεις λησμονούνται,
ο άνθρωπος γίνεται ένα με αυτό
που διαπερνά τα πάντα.

Η παράδοση λέγει, πως όταν ο Κομφούκιος πήγε να συναντήσει τον Λάο Τσε, τον βρήκε ακίνητο, σα να μην ήταν άνθρωπος. Λίγο περίμενε και του είπε: «μου φάνηκες σαν κούτσουρο δίχως ζωή, σαν να ήσουν κάπου αλλού μονάχος». Ο Λάο Τσε του απάντησε: «Είναι αλήθεια, είχα βρεθεί στον μύριον πραγμάτων την αρχή».

Φεύγοντας ο Κομφούκιος είπε:

Ξέρω ότι τα πουλιά μπορούν να πετάξουν, τα ψάρια μπορούν να κολυμπήσουν και τα ζώα να τρέξουν. Αυτό το οποίο τρέχει μπορεί να παγιδευτεί, αυτό το οποίο κολυμπά μπορεί να πιαστεί στα δίχτυα και αυτό το οποίο πετάει μπορεί να χτυπηθεί. Όσον αφορά το δράκο, δεν ξέρω πώς καλπάζει τους ανέμους και τα σύννεφα και ανεβαίνει στον παράδεισο. Ο Λάο Τσε, τον οποίο είδα σήμερα, είναι πράγματι σαν ένας δράκος!

Θα μου επιτρέψετε μια παρένθεση μιας και αναφερθήκατε στην αυτοκτονία. Στη Φιλοσοφία, έχω επιλογή στον δικό μου θάνατο;

Όλοι οι άνθρωποι έχουν επιλογή. Όσο κάποιος ζει και δεν αυτοκτονεί επιλέγει τη ζωή έναντι του θανάτου.

Τώρα, ο Σωκράτης αναγκάστηκε να επιλέξει τον θάνατο του. Οι δικαστές του ζήτησαν να πάψει να φιλοσοφεί, δηλαδή, να έχει διάλογο για τη γνώση και την αρετή με τους συμπολίτες του, κάτι που έπραττε για το γενικό καλό των ανθρώπων. Άλλωστε, όπως λέγει στην απολογία του, εκτελούσε την αποστολή του θεού για το καλό της πόλης. Επιπλέον, έπρεπε να πληρώσει ένα πρόστιμο για αδικήματα τα οποία γνώριζε πως δεν διέπραξε. Αν πλήρωνε το πρόστιμο, θα σήμαινε ότι θα παραδεχόταν πως ήταν ένοχος.

Μπορούσε να γλιτώσει τη θανατική ποινή που του επιβλήθηκε; Ναι, βεβαίως! Αλλά με τι κόστος; Πλέον, δεν θα ήταν ο Σωκράτης, δηλαδή, ο γνώστης του εαυτού του και των αξιών που πρέσβευε. Εύκολα θα μπορούσε να κολακεύσει τους δικαστές του αντί να τους ειρωνευτεί και να τους χλευάσει. Ή, ακόμη, θα μπορούσε να βάλει τον φίλο του, τον γνωστό ρήτορα Λυσία, να του γράψει την απολογία του με τρόπο που πάλι θα καλόπιανε (ή καλύτερα θα θώπευε) τους δικαστές του.

Είναι όμως βέβαιο πως αν έπραττε όλα αυτά δεν θα υπηρετούσε τη Φιλοσοφία. Εδώ, δεν εννοούμε ότι δεν θα υπηρετούσε τη δική του φιλοσοφία. Όχι! Για τον Σωκράτη το

θέμα αφορούσε την ολότητα της αλήθειας. Δεν θα υπηρετούσε το δαιμόνιό του, «το του θεού σημείο», δηλαδή, δεν θα υπηρετούσε την «του θεού σοφία» — τον θεό στον οποίο αφιέρωσε τη ζωή του και που διαμέσου του, γεννήθηκε η «θεά Φιλοσοφία».

Δεν είναι καθόλου τυχαίο που τον ονομάζουμε πατέρα της φιλοσοφίας. Ο Σωκράτης πέθανε για να γεννηθεί η Φιλοσοφία, καθώς και η *Ελευθερία του λόγου* στη δημοκρατία. Καμία ανώφελη δόξα ή τιμή δεν ποθούσε για τον εαυτό του· ούτε ποτέ θεώρησε πως νίκησε τον θάνατο επιλέγοντας τον. Η ανάγκη των συνθηκών τον οδήγησε στην επιλογή του, που το θείο δια της σιγής του επισφράγισε ως την πλέον αρμόζουσα.

Είναι ευρέως αποδεκτό ότι η επιλογή του Σωκράτη δεν θεωρείται αυτοκτονία. Εάν, όμως, επέλεγε λίγα ακόμη χρόνια ζωής, μάλλον θα ποθούσε την αυτοκτονία. Και αυτό διότι ποτέ δεν θα ήθελε να ζήσει δίχως την αρετή και την παρουσία του θείου: ούτε ποτέ, αυτός «ο θεοδίδακτος ανήρ», όπως τον αποκαλεί ο Μέγας Αμμώνιος Σακκάς, θα ήθελε να υποταχθεί στη βούληση ημιμαθών και αδαών ανθρώπων· αυτών που δεν κατάλαβαν ποσώς τι είναι η ζωή και ο ενάρετος βίος, και που τρέμουν το θάνατο: «το ανόλεθρον».

Είναι αξιοσημείωτο πως ο Πλάτων ποτέ δεν θεώρησε ότι ο μέγας διδάσκαλος του αυτοκτόνησε· άλλωστε, ο ίδιος αντιλαμβανόταν την αυτοχειρία ως ολοκληρωτική στροφή ενάντια στη φύση· ενώ, ο Αριστοτέλης, που θαύμαζε τον Σωκράτη και ποτέ δεν τον θεώρησε δειλό, αντιλαμβανόταν την αυτοκτονία ως πράξη δειλίας.

Όποιος πράγματι αγαπά τη φιλοσοφία θέλει να ζήσει μέχρι και την τελευταία πνοή. Αυτό θα έκανε και ο Σωκράτης αν δεν του έκοβαν τον δρόμο. Αλλά φαίνεται η συγκυρία είχε θείο βάθος.

Εκεί, όπου, ο μύθος και ο θρύλος συναπαντηθήκαν με τον λόγο και την ιστορία, η κινέζικη παράδοση, εξιστορεί: την πρώτη φορά που ο Κομφούκιος πήγε να συναντήσει τον Λάο Τσε στη σπηλιά του, τον κοίταξε στα μάτια, και είδε μία άβυσσο, τότε κατάλαβε πως η συζήτησή τους θα ενείχε δυσκολίες.

Ο Κομφούκιος ρώτησε τον γερό διδάσκαλο:

«Τι γίνεται ο άνθρωπος ύστερα από τον θάνατό του;»

Ο Λάο Τσε απάντησε με ερώτηση:

«Εσείς ζείτε, αλλά φοβάμαι πως δεν θα μπορέσετε να μου πείτε: Τι είναι η ζωή;»

Ο Κομφούκιος βρέθηκε σε αμηχανία, ο Λάο Τσε, όμως, συνέχισε:

«Δεν γνωρίζετε ακόμη αυτή τη ζωή, όπου βρίσκεστε. Κι αντί να προσπαθήσετε να την γνωρίσετε, εσείς ανησυχείτε για εκείνη που είναι πίσω από τα σύνορα».

Έκτοτε, σύμφωνα με την παράδοση, η ζωή του Κομφούκιου έλαβε άλλο βάθος, και έτσι έγινε ένας από τους σπουδαιότερους φιλόσοφους της κινέζικης φιλοσοφίας, αλλά και της ανθρωπότητας.

Σύμφωνα με το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο, μετά την ανάσταση του τίμιου Λαζάρου, ο Χριστός ήταν έτοιμος να πορευθεί με τους μαθητές του προς την Ιερουσαλήμ. Σε μια στιγμή προλέγει το θάνατο και την ανάστασή του. Το ιερό Ευαγγέλιο, γράφει:

Από τότε άρχισε ο Ιησούς να δείχνει στους μαθητές του ότι πρέπει αυτός να πάει στα Ιεροσόλυμα και να πάθει πολλά από τους πρεσβυτέρους και από τους αρχιερείς και από τους γραμματείς, και να σκοτωθεί και την τρίτη ημέρα να εγερθεί.
Και αφού τον πήρε κατά μέρος ο Πέτρος, άρχισε να τον επιτιμά λέγοντας: «Ευμένεια σ' εσένα, Κύριε. Καθόλου να μη σου γίνει αυτό». Εκείνος, αφού στράφηκε, είπε στον Πέτρο: «Πήγαινε πίσω μου, Σατανά. Σκάνδαλο είσαι για μένα, γιατί δε φρονείς τα πράγματα του Θεού, αλλά τα πράγματα των ανθρώπων». Τότε ο Ιησούς είπε στους μαθητές του: «Αν κάποιος θέλει πίσω μου να έρθει, ας απαρνηθεί τον εαυτό του και ας σηκώσει το σταυρό του και ας με ακολουθεί» (Μτ. ω, 21-24).

Δεν νομίζω ότι είναι σώφρον ο άνθρωπος που θα ήθελε να πει ότι ο Ιησούς Χριστός αυτοκτόνησε.

Εν πάση περιπτώσει, ο Χριστιανισμός σωστά θεωρεί την αυτοκτονία θανάσιμο αμάρτημα. Αμαρτία, σημαίνει πως κάποιος έχει χάσει τον δρόμο του.

Τώρα, γνωρίζω πως έχεις στον νου σου την περίπτωση του Δημήτρη Λιαντίνη, και καλό είναι να το συζητήσουμε διότι η αυτοκτονία του έχει προκαλέσει αρκετή σύγχυση. Ο Λιαντίνης, λοιπόν, επηρεάστηκε πολύ από τη φιλοσοφία του Νίτσε, ο οποίος θεώρησε ότι κάποιος πρέπει να γνωρίζει τον «κατάλληλο καιρό» για να φύγει εθελούσια από τη ζωή, νικηφόρος, δοξασμένος, και τιμημένος· και όχι όταν πλέον είναι γερασμένος και αδύνατος για τη νίκη και τη δόξα. Επίσης, ο Λιαντίνης θεώρησε ότι ο Σωκράτης αποτέλεσε το κατ' εξοχή παράδειγμα εκούσιας «φιλοσοφικής αυτοκτονίας», διότι γνώριζε τον κατάλληλο καιρό να επιλέξει τη νικηφόρα και δοξασμένη έξοδό του.

Πλην όμως, ο Σωκράτης ποτέ δεν αυτοκτόνησε. Μάλλον, ακολούθησε την αθάνατη πορεία των πραγμάτων.

Ο Λιαντίνης, φαίνεται ότι για πολύ καιρό σκηνοθετούσε τον δικό του θάνατο, (οι λεπτομέρειες είναι γνωστές), και μετά από μια λαμπρή φιλοσοφική διάλεξη περί θανάτου και έρωτα, εκούσια ήπια κώνειο σε μία σπηλιά κάτω από την κορυφή του Ταυγέτου. Προσωπικά δεν γνωρίζω αν έφυγε δοξασμένος ή νικηφόρος, πολλώ δε μάλλον τιμημένος. Αυτό διότι η δόξα και η τιμή αποτελούν «έσωθεν μαρτυρία»· είναι απόρρητα. Ούτε είμαι σίγουρος ότι η φιλοσοφία κέρδισε από τη θρυλική του έξοδο. Μάλλον, απετέλεσε κακό παράδειγμα για τη φιλοσοφία και τους μαθητές του. Ούτε μπορώ να γνωρίζω αν απετέλεσε καλό παράδειγμα για την κόρη του. Όπως, δεν μπορώ να φανταστώ το δράμα που ενδεχομένως πέρασε η χαροκαμένη του μάνα. Ο αδελφός του νομίζω πως μπορεί να αποκάλυψε την πιο μεγάλη αλήθεια: ότι μάλλον είχε κάποια απογοήτευση. Η καημένη μάνα του είπε ότι ήταν πολύ ευαίσθητος και δεν

άντεχε τη δυστυχία του κόσμου: θεώρησε ότι αυτοθυσιάστηκε για τον άνθρωπο και τον κόσμο. Μπορεί να είναι έτσι, μπορεί και όχι. Δεν γνωρίζω.

Το πιο αξιοσημείωτο για μένα, είναι πως ο Λιαντίνης ήταν σίγουρος ότι ο άνθρωπος δεν είναι αθάνατος· και ότι δεν υπάρχει αθανασία.

Νόμιζα είχα την απάντηση, αλλά η απάντηση που είχα ήταν πολύ στενόχωρη και συνεπώς στενάχωρη, γράφει ο σοφός Τολστόι στις *Εξομολογήσεις* του. Ο λόγος που εγώ δεν αυτοκτόνησα λέγει, είναι επειδή κατάλαβα πως αυτοί που αυτοκτονούν έχουν μεγάλο βάθος, αλλά τους διαφεύγει ότι το πρόβλημα δεν είναι της ζωής, αλλά της δικής τους κατανόησης, τι είναι η ζωή.

Όσο αφορά στην θεωρία του Νίτσε, είναι «λανθασμένη». Στη ζωή δεν υπάρχει ούτε νικητής ούτε ηττημένος. Σωστά προτάσσει η ινδουιστική φιλοσοφία, ότι: «η ζωή είναι το παιχνίδι του απείρου της μητέρας θεάς των πάντων· σε τούτο το παιχνίδι δεν υπάρχει νικητής και ηττημένος, δυνατός και αδύνατος». Αλίμονο αν η ασθένεια και τα γερατειά αποτελούσαν ήττα. Άλλωστε, ο Νίτσε δεν φαίνεται πως ακολούθησε τη δική του φιλοσοφία περί κατάλληλου χρόνου για εκούσια έξοδο, εφόσον το τέλος του είναι γνωστό, και δεν γνωρίζω ότι θα ήθελε κάποιος να πει ότι ήταν νικηφόρο, τιμημένο ή δοξασμένο. Στον νου μου τώρα έρχεται η πεσιμιστική φιλοσοφία του Σοπενχάουερ, ο οποίος μίλησε θετικά περί αυτοκτονίας, και αυτό ενείχε τη συνέπεια μαθητές του να οδηγηθούν στην αυτοχειρία· ο διδάσκαλος, όμως, ποτέ δεν αποχώρησε εκούσια.

Η τιμή όπως και η δόξα δεν νομίζω πως μετριέται, και αν μετριέται αφορά στην «έσωθεν μαρτυρία» της ολότητας της ζωής – όχι στο εκούσιο κόψιμο του νήματος της αλήθειας του βίου.

Φυσικά: όλα είναι μέσα στο παιχνίδι του απείρου.

Εκείνος που ξεπέρασε τον φόβο του θανάτου, ενδεχομένως, δεν πρέπει να αποδείξει στον εαυτό του ή στους άλλους ότι τον ξεπέρασε. (Δεν κάνει λόγο για «απόδειξη»).

Πιθανότατα, εάν κάποιος φοβάται ότι κάποτε θα ηττηθεί (ή πως η «νίκη» κάποτε θα φθαρεί) τότε είναι δειλός, ενώ αν θεωρεί ότι υπάρχει καιρός που είναι νικητής και δοξασμένος, μάλλον, αυτό είναι ύβρις.

Στο Τάο Τε Κινγκ, ο Λάο Τσε το θέτει κάπως αλλιώς, είσαι κερδισμένος «σβήνοντας τις επιθυμίες»... «ο σοφός... κερδίζει χάνοντας, χάνει κερδίζοντας». Ο γέρο διδάσκαλος δεν μίλησε για νικητή.

Η μόνη ολοκληρωτική νίκη έναντι του θανάτου που μπορώ να σκεφτώ είναι όταν κάποιος αναστηθεί ενώπιον Θεού και μαρτυρίας ανθρώπων. Αντιλαμβάνομαι, πως τέτοια ούτε ο Λιαντίνης ούτε ο Νίτσε τα κατανοεί.

Στην μάνα του ο Λιαντίνης έλεγε πως ήδη έζησε πέντε ζωές σε μια. Είναι άξιο στοχασμού γιατί δεν ήθελε να ζήσει ένα εκατομμύριο ζωές σε μια ή και παραπάνω.

Ο δε Βούδας είπε πως, ευλογημένος είναι εκείνος που κατόρθωσε να ζήσει πέραν των ογδόντα χρόνων. Ο Κομφούκιος στα *Ανάλεκτα*, δεικνύει πως η ουσιαστική μάθηση αρχίζει σε προχωρημένη ηλικία. Για τον εαυτό του λέγει: «μετά τα εβδομήντα, αφού πρώτα η ακοή μου έγινε ενδεικτικό όργανο λήψης της αλήθειας, μπορούσα να ακολουθήσω τις επιθυμίες της καρδιάς μου δίχως να υπερβαίνω το σωστό».

Η σοφία των γερόντων έγκειται περισσότερο σ' ότι γνωρίζουν να μην πράττουν, παρά σ' ότι πράττουν.

Η ζωή που μόνο να γεννά γνωρίζει, έτσι και στην ασθένεια, στα γερατειά, στην αδυναμία, στην απώλεια και στη φθορά, γεννά βαθύτερα τη γνώση· δύναται δε να γεννήσει τη σοφία.

Όποιος, λοιπόν, υπομένει τις χαρές, τις λύπες και τα βάσανα των γερατειών δίχως φόβο, σίγουρα πορεύεται πιο κοντά προς τη σοφία.

Κάτι σημαντικό και τελευταίο για την υπόθεση Λιαντίνη. Η καημένη η μάνα του μετά τον εκούσιο θάνατό του, παραδέχτηκε πως αν ζούσε θα μπορούσε να προσφέρει παραπάνω. Νομίζω πως αυτό είναι αλήθεια. Ο ίδιος πριν φύγει της είπε: μάνα, εγώ ολοκλήρωσα τον βίο μου· αν κάποιος θέλει να γνωρίσει τη ζωή μου μπορεί να διαβάσει τα βιβλία μου.

Αλίμονο — αν ο άνθρωπος ως ολότητα, όπως, και η ζωή, είναι μόνο λέξεις και συγγράμματα.

Αλλά τι γνωρίζω εγώ τώρα; Εμείς, οι φιλόσοφοι, πάντα, οφείλουμε να θέτουμε υπό ερώτηση κάθε απάντηση.

Το ερώτημα απασχολεί και λόγω των νόμων που υπάρχουν κατά της ευθανασίας σε ιδιαίτερες περιπτώσεις. Γι' αυτό το συζητώ.

Αυτά είναι όντως δύσκολα ερωτήματα. Ευτυχώς που υπάρχουν κράτη όπως η Ολλανδία που επιτρέπουν την ευθανασία. Έτσι θέτουν την ανθρωπότητα υπό ερώτηση. Σύμφωνα με τους Στωικούς, ο εκούσιος θάνατος είναι αποδεχτός όταν πλέον πρόκειται περί του εξευτελισμού της ανθρώπινης υπόστασης που επέρχεται από τρομερό και ανυπόφορο πόνο, καθώς και από ανυπέρβλητα δεινά.

Σε τέτοιες περιπτώσεις, ο όρκος του Ιπποκράτη που θεωρεί τη ζωή ανώτερη αξία, «να μην βλάψω ή αδικήσω», δεν είναι καταναγκαστικός και από πολλούς θεωρείται πεπαλαιωμένος. Έχει και η ποιότητα της ζωής ύψιστη αξία. Δεν είναι εξευτελιστικό να κρατάμε ζωντανό με μηχανήματα κάποιο που ζει σαν φυτό; Μπορεί να είναι και αδικία.

Σε περιπτώσεις ανυπέρβλητου πόνου, ο καθένας θα έπρεπε να μπορεί να αποφασίσει για τον εαυτό του. Και αν οι περιστάσεις δεν το επιτρέπουν, διότι κάποιος είναι σ' αιώνια αφασία, την απόφαση θα έπρεπε να μπορούν να πάρουν οι οικείοι του. Πολλά μπορούμε να πούμε, αλλά νομίζω πως δώσαμε το έναυσμα.

Διδάσκετε Φιλοσοφία σε αυριανούς εκπαιδευτικούς. Πόσο εύκολο είναι να γίνεται κατανοητή η φιλοσοφία στους φοιτητές και τις φοιτήτριές σας;

Εύκολο, αν έχεις τον σωστό τρόπο προσέγγισης. Έχω ιδιαίτερη σχέση με τους φοιτητές και τις φοιτήτριες. Τους αγαπώ όλους. Ποτέ στη ζωή μου δεν είδα άσχημο πρόσωπο. Τη σχέση μου μαζί τους την αναπτύσσω κυρίως μέσα στο μάθημα, σ' εκείνες τις τρεις ιερές ώρες. Δεν ακούγεται ψίθυρος στην τάξη, όλοι παρακολουθούν με ενδιαφέρον και συμμετέχουν οικειοθελώς. Συνήθως στα πλείστα μαθήματα μου έχω σαράντα φοιτητές. Κάθε τετράμηνο τουλάχιστον δέκα φοιτητές μου λένουν πως το μάθημα άλλαξε τον τρόπο σκέψης τους και τη ζωή τους. Αυτό, μου φέρνει απίστευτη χαρά και ηθική ικανοποίηση. Τίποτε άλλο δεν έχω να πω.

Με ποιο τρόπο θα μπορούσε να συμβάλει η φιλοσοφική προσέγγιση του θανάτου στην εκπαίδευση; Ποιες είναι οι κυριότερες προκλήσεις;

Η φιλοσοφία μπορεί να προσφέρει τα μάλα σ' αυτό το σημαντικότερο γεγονός του βίου. Θεωρώ πως σ' αυτή τη συνέντευξη πραγματώσαμε ένα καλό βήμα σ' ότι αφορά στο «φιλοσοφείν» ως «μελέτη θανάτου». Μάλλον, συμβάλαμε ένα λιθαράκι στη φιλοσοφική προσέγγιση του θανάτου στην εκπαίδευση.

Όλα αφορούν στην προσέγγιση, δηλαδή, όλα εξαρτώνται από το πώς κάποιος προσεγγίζει το θέμα του θανάτου καθώς και τη φιλοσοφία ως τρόπο του βίου. Με πόση σοβαρότητα; Με πόσο χιούμορ; Με πόσο πάθος και έρωτα, ενθουσιασμό. Όλα είναι αναγκαία. Σημαντικό στην προσέγγιση είναι επίσης πως ο φιλόσοφος οφείλει να βρει τρόπους να κρατά το ενδιαφέρον των μαθητών, να τους δείχνει ότι τα περί θανάτου ερωτήματα τους απασχολούν.

Η εκπαίδευση πρέπει να έχει στόχο την παιδεία. Αν δεν στοχεύει στην παιδεία νοσεί· και η γνώση που παράγει δεν είναι γνήσια, αλλά νοθευμένη. Με άλλα λόγια, η πιο μεγάλη πρόκληση σήμερα είναι ότι το εκπαιδευτικό μας σύστημα δεν στοχεύει στην παιδεία. Ο μορφωμένος δεν πρέπει να έχει αξιόλογες γνώσεις μόνο στον τομέα του, αλλά να ερευνά όλους τους τομείς της γνώσης. Επίσης, πρέπει να καταλαβαίνει τις συνδέσεις μεταξύ τομέων. Πρωτίστως, ο μορφωμένος πρέπει να έχει αυτογνωσία. Πόσο αντιφατική είναι η πρόταση: «Να ένας μορφωμένος διδάσκαλος που δεν έχει το 'γνώθι σ'αυτόν'».

Ο καλός φιλόσοφος απορεί για τα πάντα, γι' αυτό η έρευνα του επεκτείνεται στο «παντός επιστητού»· κυρίως, όμως, στοχεύει στην αυτογνωσία. Δίχως «μελέτη θανάτου» η αυτογνωσία δεν υφίσταται.

Εν κατακλείδι, η πιο μεγάλη πρόκληση σήμερα για την περί θανάτου διδαχή, είναι πως ο φιλόσοφος πρέπει να διδάσκει αντίθετα στο ρεύμα του παρόντος εκπαιδευτικού και κοινωνικού συστήματος. Όμως, δεν είναι και τόσο δύσκολο διότι οι φοιτητές ήδη γνωρίζουν πως είναι πιασμένοι στα δίκτυα νοσηρών τάσεων, εξωγενή οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων, που επεμβαίνουν στον βίο και στην εκπαιδευτική διαδικασία. Ως εκ τούτου, ενδόμυχα αναζητούν την πιο πηγαία γνώση. Μπορώ να πω, ότι διψούν

για γνήσια γνώση. Ο φιλόσοφος απλά οφείλει να τους υπενθυμίζει αυτό που ήδη αναζητούν.

Τι είναι για σας ο θάνατος;

Ο θάνατος δεν πρέπει να μας στεναχωρεί.

Κλείνοντας την πολύ ενδιαφέρουσα κουβέντα μας, θα μπορούσατε να δώσετε έναν ορισμό για τον θάνατο; Τι είναι ο θάνατος; Μπορούμε να τον ορίσουμε με κάποιον τρόπο;

Θα σας δώσω πέντε ορισμούς. Τίποτε. Η Πύλη. Το Πέρασμα. Μελέτη. Το κίνητρο, η βουκέντρα της ζωής, που βήμα-βήμα οδηγεί στην αληθινή αγάπη.

Με όλη τη βαρύτητα που η ανθρώπινη αλήθεια μπορεί να υπομένει, σίγουρα σοφός δεν είμαι και σχεδόν τίποτε δεν γνωρίζω για το τίποτε που είναι ο θάνατος. Γι' αυτό μελετώ.

Καλύτερα ν' ακούσουμε, δυο strofές από το ποίημα του Θεοδόση Νικολάου, *Οι διαλογισμοί του αγίου Λαζάρου*. Τι θα μπορούσε ενδεχομένως να μας πει ο αναστάνας Λάζαρος, ο οποίος μετά την ανάστασή του, διωκόμενος από τους ημιμαθείς εβραίους, κατέφυγε στην Κύπρο, όπου έζησε για σαράντα χρόνια ως επίσκοπος Κιτίου.

Γ'

Η γνώση διδάσκει την ταπείνωση
Κρούοντας αθέατες χορδές
Και γεμίζοντας τον αιθέρα με ήχους
Που μήτε το ρεύμα που τρέχει
Μήτε το φύλλο που ψιθυρίζει
Μήτε και το κρυφό αηδόνι
Έχει γνωρίσει.

Συλλαβίζουμε και τα χρόνια περνούν
Κι εμείς μαθητές ανεπίδεκτοι μαθήσεως
δεν μπορούμε να πάμε στην άλλη σελίδα.

Για να εκτιμήσουμε το μέγεθος του φωτός
Πρέπει στον άλλο δίσκο της ζυγαριάς να βάλουμε
Την ίδια ποσότητα του σκότους.
Έτσι για να χαρούμε τη χάρη της χορηγίας
Πρέπει τα δάκτυλά μας
Να ψηλαφήσουν το περίγραμμα της απουσίας της.
Αυτό το μάθημα
Είναι το μέγιστον μάθημα.

Δ'

Τα τέσσερα σημεία της οικουμένης
Άρκτος, Δύση, Ανατολή και Μεσημβρία
Είναι οι δρόμοι των ανέμων που κυλούν

Για ν' αλλάζουν τις όψεις του προσώπου της.

Αινίγματα για την απογείωση του λογισμού
Φτερά στα όνειρα για να βιάζουν
Τις κλειστές θύρες.

Αν σας απογυμνώνω
Είναι γιατί μέσα στην ψυχή μου υπερεκχειλίζει η αγάπη.
Αν σας απογυμνώνω
Είναι για ν' αποζητήσετε τη λαμπρή στολή,
Για τη μεγάλη γιορτή που πλησιάζει.

Στην 11^η στροφή του Τάο Τε Κινγκ, ο Λάο Τσε γράφει:

Οι ακτίνες του τροχού ενώνονται στη ρόδα,
Αλλά η χρησιμότητά της έγκειται στον κενό χώρο ανάμεσά τους.
Ο πηλός φτιάχνει ένα κανάτι,
Αλλά η χρησιμότητά του έγκειται στο κενό μέσα του.
Το ξύλο χτίζει τους τοίχους του σπιτιού,
Αλλά η χρησιμότητά του έγκειται στον κενό χώρο μέσα στον οποίο
ζούμε.
Έτσι, εργαζόμαστε με αυτό που Είναι,
Αλλά χρησιμοποιούμε αυτό που Δεν Είναι.